

FACULTY OF EDUCATION, UNIVERSITY OF PRIMORSKA
A. F. M. KRAKOW UNIVERSITY

ALONG CLIO'S WAYS ...

TOPICAL PROBLEMS OF MODERN
HISTORICAL SCIENCE

Nr. 2/2018

Along Clio's Ways...

Topical Problems of Modern Historical Science

Št./Nr.: 2/2018

Založnik/Published by: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta/University of Primorska, Faculty of Education

6000 Koper, Cankarjeva 5

Nosilec avtorskih pravic/Copyright: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta

Glavna in odgovorna urednica/Editor-in-Chief: Anna Kožuh

Uredniški odbor/Editorial Board:

Karel Rýdl, University of Pardubice

Jerzy Mizgalski, University of Częstochowa

Ема Милjkовић, University of Niš

Dalibor Jovanovski, University of Skopje

Галина Докашенко, Donbas State Pedagogical University

Tajnica/Secretary: Anna Chmielewska

Tiskarna/Printed by: Mellow

Publikacija je brezplačna/The journal is free of charge

Naklada/Copies: 120

This publication is the effect of the long-term research cooperation between three universities: Horlivka Institute for Foreign Languages, Donbas State Pedagogical University, Ukraine, A. F. M. Krakow University, Poland and University of Primorska, Slovenia.

ISSN 2464-0069

VSEBINA / CONTENTS

Віктор Докашенко, Галина Докашенко

ПРОФСПІЛКИ «ВІДЛИГИ» Й ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ КОЛГОСПНИКІВ 7

Anna Kožuh

KRÓTKA HISTORIA SZKOLNICTWA DLA MNIEJSZOŚCI
NIEMIECKIEJ W POLSCE W PIERWSZYCH DWUDZIESTU
LATACH PO ZAKOŃCZENIU II WOJNY ŚWIATOWEJ 37

Penka Nenova Tsoneva

ORIGIN, CHARACTERISTIC AND MANIFESTATION OF THE
RELATION CHURCH - BULGARIAN EDUCATION 865-927 55

Юлія Стуканова, Валерій Богуненко

МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ ДОНБАСУ В РОКИ
ВІДЛИГИ (1953-1964) 73

Анатолий Демидович

РЕНЕСАНСНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В СТАРОБЕЛОРУССКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ В ОСВЕЩЕНИИ БЕЛОРУССКОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ 1920-Х ГОДОВ 99

Сергій Євсеєнко

ДО ІСТОРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ДАТ ЗАСНУВАННЯ ДЕЯКИХ
НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ЛИМАНСЬКОГО РАЙОНУ
ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ 117

Яна Комар

ХРАМЫ КАК ЦЕНТРЫ ЭТНИЧЕСКОЙ
ИДЕНТИФИКАЦИИ 131

Вікторія Концур

ОСНОВНИ ФОРМИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
РАДЯНСЬКИХ ПРОФСІЛОК У ПЕРІОД «ВІДЛИГИ» (НА
МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР) 137

Вікторія Руда

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ГАЛУЗІ
СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИКИ
БЕЗПЕКИ ЄС 153

Віктор Докашенко, Галина Докашенко

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Україна

ПРОФСІЛКИ «ВІДЛИГИ» Й ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ КОЛГОСПНИКІВ

У буденній свідомості радянських людей професійні спілки асоціюються з масовістю, що, в принципі, відповідає дійсності. Досвід розбудови цієї громадської організації повністю підтверджує цей стратегічний принцип. Вона дійсно була масовою. Однак той же радянський досвід також засвідчує, що масовість цієї демократичної за своїм первісним задумом організації не розповсюджувався на певну категорію радянської спільноти. Якщо на державних підприємствах профспілкові організації боролися фактично за кожного потенційного члена, то в той же час в країні залишалася багатомільйонна верства сільського населення, яка не могла організувати підрозділів цього громадського об'єднання. Всі повоєнні редакції його статутів зберігали одне й теж саме визначення цієї організації: «Радянські профспілки,

– зазначалося в Статуті зразка 1963 р., – масова громадська непартійна організація, що об'єднує на добровільних засадах робітників і службовців усіх професій незалежно від раси, національності, статі і релігійних переконань».

Отже, професійні спілки – це організація робітників і службовців. Але, крім цих верств населення, в СРСР залишалася значна частина колгоспного селянства, яка профспілковим членством не охоплювалася. Можливо, це й не викликало б занепокоєння, якби радянська методологія розбудови цієї громадської організації, всупереч світовій практиці, не передбачала часткової передачі профспілкам державних функцій. «В міру просування радянського суспільства до комунізму, – підкреслюється в тій же редакції Статуту, – до сфери діяльності профспілок включатимуться все нові функції, якими раніше займалися органи державного апарату» [32, с.5-6]. Таким чином, виникла методологічна суперечність. З одного боку, суспільство «активно» просувалося до «комуністичного завтра» і масова громадська організація отримувала все більше важливих соціальних функцій держави. З іншого – майже четверта частина населення країни не могла використовувати цей важіль для будівництва соціалізму, тим більше для свого соціального захисту, лише з тієї причини, що не входила до складу професійних спілок.

Нажаль, сучасна наукова історична література з поставленої проблеми відсутня, хоча, водночас, й варто наголосити на двох монографіях політологічного характеру. Йдеться про монографію В.Ф. Цвиха, яка не втратила свого методологічного значення для нашого дослідження, незважаючи на те, що видано її було ще 2002 р. [36] та монографію О.М. Тупиці, присвяченої проблемам визначення місця та ролі професійних спілок в політичній структурі суспільства [34]. Ідеї останньої вважаємо близькими до наших висновків та припущень, перш за все, в аспекті значущості

професійних спілок як важливого гравця на політичній арені суспільства.

Метою даного дослідження є визначення причин, наслідків та результатів юніонізації колгоспного селянства в період «відлиги». Враховуючи, що тогочасні профспілки були частиною політичної системи і перебували під керівництвом єдиної в країні політичної партії, а колгоспи виступали політичним віддзеркаленням економічної лінії останньої, її виконання вимагає використання методів та підходів, характерних для політичної історії.

Хронологічні межі охоплюють середину 50-х – середину 60-х рр., які, хоч і отримали публіцистичну назву «відлига», але, з нашої точки зору, точно характеризують внутрішній зміст епохи. І як би прискіпливо і, навіть, скептично ми не ставились до новацій, привнесених нею, не можна не відзначити зростання соціальної значущості професійних спілок тієї пори. У своїй переважній більшості повноваження громадської організації, звичайно, були значно викривлені й максимально пристосовані до потреб поточного моменту. Однак навіть, з врахуванням останнього, їх не можна не визнати більше, ніж суттєві. Не заглиблюючись в сутність набутих нею компетенцій, наголосимо, передусім, на кількісному зростанні. Для цього нами підраховано число компетенцій радянських профспілок за різними редакціями статутів, починаючи від сталінського, 1949 р., й закінчуючи останнім хрущовським, прийнятим за рік до краху «відлиги», у 1963 р. Отже, за редакцією Статуту 1949 р., з поправкою на незначну хибу в підрахунках, нам вдалось виокремити 72 компетенції цієї масової організації, за редакцією 1954 р. та 1959 р. – по 83 в кожному, а в останньому Статуті часів відлиги, прийнятому XIII з'їздом профспілок СРСР в листопаді 1963 р., – 110 [35].

Однак, чим більше прав отримували професійні спілки, тим безправнішим виглядало колгоспне селянство, яке

залишалося поза профспілковим членством. Тому принагідно підкреслимо, що чисельні повноваження масової організації, які партія та уряд наполегливо вживляли в профспілкове середовище практично все хрущовське десятиліття, не могли бути реалізованими серед названої категорії радянської спільноти саме з цієї причини. Це ставило колгоспників у нерівноправне становище не лише по відношенню до робітників державних промислових підприємств, а й по відношенню до робітників радгоспів, що теж проживали в сільській місцевості та виконували такі ж самі види робіт. Тут ми не маємо на увазі ті компетенції масової громадської організації, які неприховано делегувались їй з метою захисту інтересів не конкретної людини, яка була членом профспілки, а держави, на кшталт боротьби спілчан «за подальше зміцнення соціалістичного суспільного і державного ладу» або їх активна «участь у державному будівництві» та боротьба «за подальше зміцнення економічної і оборонної могутності держави». І це вже не говорячи про сумнозвісне соціалістичне змагання, виконання і перевиконання народногосподарських планів, розповсюдження передового досвіду та вироблення у трудівників навичок управління державними та громадськими справами.

Йдеться про зовсім інше. Хоча при цьому, навіть, з позиції інтересів влади залишається до кінця незрозумілим, чому ці надпатріотичні види діяльності спілчан могли виконуватися робітниками радгоспів та інших державних підприємств, а колгоспниками – ні. Та все ж таки тут йдеться про ті компетенції громадської організації, які безпосередньо спрямовувались на захист інтересів трудящих і які теж активно ініціювалися партією та урядом, але з метою отримання політичної підтримки з боку трудівників у перманентній боротьбі зі своїми політичними противниками, про що нам вже доводилося писати [8]. Отже, зараз ми не з'ясуємо

ступінь доцільності наділення профспілок настільки важливими повноваженнями. За великим рахунком, це є темою іншого, самостійного дослідження. Обумовимо лише наше власне бачення ситуації. Оскільки радянським тред-юніонам були делеговані настільки вагомні повноваження, то вони повинні стосуватися всього, без будь-яких винятків, населення країни. Однак для цього, перш за все, слід було б розповсюдити профспілкове членство й на всі без винятку верстви суспільства.

Для підтвердження сказаного перелічимо основні соціальні повноваження профспілок, знову використовуючи для цього Статут у редакції 1963 р. Це – їх участь у контролі за мірою праці та мірою споживання, у плануванні й регулюванні заробітної плати, у розробці системи оплати праці і преміальних положень, залученні робітників до нормування праці. Їм також делегувався контроль за станом техніки безпеки і виробничої санітарії, розв'язання трудових спорів, укладання колективних договорів. У СРСР в їх компетенції перебувало також і соціальне страхування, а значить, без них не обходилися призначення пенсій та виплата допомоги через тимчасову непрацездатність. Відсутність профспілкових організацій у колгоспах позбавляла членів колективних господарств більшої частини цих усталених для СРСР соціальних норм.

Зазначене вище має неабияке значення для характеристики моделі радянського тоталітаризму. Тому на кількісному вираженні дискримінації цієї категорії населення зупинимося детальніше. Попередньо зауважимо, що на кінець досліджуваного періоду в СРСР колгоспники склали 24,8 % від загального складу населення країни. Кількість колгоспів в УРСР на цей час складала 9 559 тисяч, а радгоспів лише – 1 276 тисяч [11, с.33, 402, 409]. Тобто кількість колгоспів в аграрному секторі республіки складала 88,22%, а радгоспів

– 11,77%. З цього випливає, що основним виробником сільськогосподарської продукції виступали саме колективні господарства, в яких були відсутні профспілкові організації, а тому їх члени не мали відповідних соціальних гарантій, які надавались профспілками. Розподіл сільського населення за місцем роботи подано у нижченаведеній таблиці [29, с.419].

Таблиця 1. Диференціація сільського населення СРСР за місцем трудової діяльності (в середньому за рік; млн. осіб)

Зайнято працівників:	Середньорічна чисельність працівників за роками:				
	1950	1960	1962	1963	1964
у колгоспах	27,6	22,3	20,0	19,4	19,2
у радгоспах	2,4	6,3	7,7	7,9	8,1

Таблиця свідчить, що за досліджуваний період число колгоспників у СРСР неухильно зменшувалося, а працівників радгоспів навпаки – збільшувалося. У контексті нашого дослідження це означає, передусім, зростання соціальної захищеності селян. У 1950 р. чисельність працівників радгоспів складала всього 8,7 % від числа колгоспників. В 1960 р. вона дорівнювала 28,25%, в 1962 р. – 38,5%, в 1963 р. – 40,72%, а в 1964 р. – 42,18%. Однак навіть з урахуванням зазначеної тенденції кількість колгоспників, позбавлених профспілкового захисту, залишалася значною. По суті, беззахисними в країні за ліберальне хрущовське десятиріччя залишалися понад 19 млн. осіб. На жаль, простежити цей процес у розрізі «колгоспи-радгоспи» лише по Україні неможливо, оскільки ці дані по союзних республіках в аспекті радгоспів у відомих нам статистичних збірниках не наводяться. В них є дані лише про загальну кількість робітників і службовців, тобто промислових та сільські робітників разом. Але навіть і в союзному масштабі помітно, що чисельність колгоспників упродовж всієї «відлиги» неухильно зменшувалася. Можна,

звичайно, це віднести на рахунок хрущовського шарахання в реформуванні аграрного сектору і, як наслідок, хаотичного колгоспів у статус радгоспів.

Але, водночас, не можна не враховувати і факту значно вищої ефективності роботи останніх і, як наслідок, свідомого скорочення кількості колгоспів. Узв'язку з цим переконаливими, з нашої точки, виглядають дані, що наводяться в найповнішому статистичному збірнику епохи СРСР «Народное хозяйство СССР» (1964 р.), в якому порівнюються дані ефективності роботи колгоспів і радгоспів. Так, якщо на виробництво 1 центнера зерна на кінець «відлиги» в колгоспах витрачалося 0,60 людино-днів, то в радгоспах – 0,22; на вирощування картоплі – 0,64 і 0,59. Для приросту 1 центнера живої ваги великої рогатої худоби потрібно 13,6 і 8,4; свиней – 13,8 і 5,6 відповідно. Для того, щоб отримати 1 центнер молока в колгоспах треба було витратити 2,7 людино-днів, тоді як в радгоспах – лише 1,7 [10, с.416]. Очевидно, що колгоспи гірше були оснащені технікою, гіршими були в них і умови праці, вищою була й її інтенсивність.

З цього випливає, що скорочення кількості колгоспів вочевидь слід віднести до очікуваних дій влади. Інша справа полягає в тому, що останній, швидше за все, не вистачало необхідного ресурсу для повної ліквідації колгоспно-кооперативної форми власності та її повного заміщення державною. Можливо, що саме ця обставина на кінець досліджуваного періоду залишала соціально незахищеними 5, 9 млн. осіб в УРСР і понад 19 млн. у СРСР. І все ж таки, з точки зору підвищення соціального захисту населення, ці дії влади не можна не визнати позитивними, оскільки в нових радгоспах, створених замість колгоспів, обиралися профспілкові комітети з усіма статутними функціями, що підвищувало можливості для соціального захисту трудівників. Динаміку скорочення кількості колгоспників

дозволяє простежити нижченаведена таблиця, в якій процес скорочення кількості колгоспників представлений як у загальносоюзному масштабі, так і в розрізі чотирьох республік [27, с.416]. У знаменнику курсивом виділені дані у відсотках відносно попередньої дати виміру, зі знаком плюс – у випадку їх зростання та зі знаком мінус – у разі їх зменшення.

Таблиця 2. Динаміка середньорічної чисельності колгоспників (млн. осіб)

	Середньорічна чисельність колгоспників за роками					
	1950	1958	1960	1962	1963	1964
СРСР	27305	25075/ – 8,17%	21733 – 13,33%	19784 – 8,97%	19198 – 2,97%	19001 – 1,03%
РРФСР	13735	11397 –17,03%	9226 – 12,91%	8046 –12,79%	7784 –3,26%	7751 –0,43%
Українська РСР	6 553	6903 + 5,8%	6396 –7,35%	6153 –3,8%	5969 – 3,00%	5992 + 0,39%
Білоруська РСР	1426	1669 +14,56%	1269 –23,97%	1197 – 5,68	1155 –3,51%	1145 – 0,87%
Молдавська РСР	551	682 + 19,21%	678 – 0,59%	661 –2,51%	646 – 2,27%	661 +2,27%

Дані таблиці ілюструють чітко виражену тенденцію скорочення чисельності колгоспного селянства як на загальносоюзному, так і на республіканському рівнях, що загалом свідчить також і про зростання рівня, можливого в межах ССРСР, соціального захисту. Принагідно зауважимо, його глибину не можна визнати однаковою для всіх республік. Зокрема, у 1958 р. чисельність колгоспників суттєво зменшилася лише в Російській Федерації, а в інших республіках вона зросла. В УРСР, наприклад, на 5,8%. І хоч в 1960 р. кількість колгоспників тут зменшилася на 7,35%, однак з урахуванням попереднього зростання реальне зменшення

складало всього 1,55%, що, практично, залишилося непомітним у масштабі республіки. У той же час у Росії заміщення колгоспів на радгоспи пришвидшилося у 1958 р. більше як на 17% і в 1960 р. майже на 13%. Таке, з дозволу сказати, «справедливе» скорочення чисельності колгоспного селянства і, відповідно, таке ж «справедливе» зростання соціальної захищеності селян найбільш болісно позначилося на Молдавській РСР, у якій у 1958 р. число колгоспників зросло майже на 20%, а через 2 роки всього на 0,59% відбулося його скорочення. Отже, з чотирьох республік у найбільш виграшному стані опинилася РРФСР. З 1950 р. по 1964 р. число колгоспників тут зменшилося майже на 6 млн., або на 43,5%. У той час як в УРСР на – 561 тис. (8,3%), у БРСР – на 281 тис. (19,7%). У МРСР число членів колективних господарств навіть зросло на 110 тис. (16,6%).

Зрозуміло, що колгоспи, які діяли на основі Примірного статуту сільськогосподарської артілі, прийнятого ще 1935 р., не могли забезпечити належного соціального захисту колгоспників. Вони, звичайно, за рішенням загальних зборів мали право створювати фонди допомоги інвалідам, людям похилого віку, особам, що тимчасово втратили працездатність, витрачаючи на це до 2% валового продукту. Однак, знаючи про реальний рівень прибутковості цих господарств, навряд чи варто розраховувати на їх особливу щедрість. Щоправда, ще у четвертому розділі пункту 6 з індексом «к» Статуту правління та всі члени колективного господарства зобов'язувалися «піднімати культурний рівень членів артілі, запроваджувати газети, книги, радіо, кіно, створювати клуби, бібліотеки та читальні, обзаводитися банями та перукарнями...» [27].

Звичайно, зазначене не йшло ні в яке порівняння з тими соціальними благами, навіть з урахуванням їх декларативності, які надавали радянські профспілки. Не вирішувала справи

і спільна постанова Ради Міністрів СРСР та ЦК КПРС. Прийнята у березні 1956 р., вже після XX з'їзду КПРС. Вона хіба що лібералізувала систему утримання селян в колгоспі, дозволяючи одночасно зборам колгоспників самостійно вирішувати питання розмірів присадибних ділянок, хоча й ставила вирішення цього питання від «врахування трудової участі працездатних членів колгоспної сім'ї в громадському господарстві артiлі» [23, с.95]. Першу реальну можливість юніонізації колгоспів надав лютневий (1958 р.) Пленум ЦК КПРС, який розглянув питання розвитку колгоспного ладу та реорганізації машинно-тракторних станцій [14]. На основі його Постанови 31 березня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла відповідний Закон [15]. Основні напрямки реалізації цих документів знайшли своє відображення у спільній Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 18 квітня 1958 р.

Переміщення технічного парку в колгоспи і отримання ними права купівлі необхідної сільськогосподарської техніки обумовило переведення туди також і більшості механізаторських кадрів. Для радянської системи організації сільського господарства це було кардинальне рішення. Колгоспи вперше набували незалежності від державної структури, якою, власне, були МТС. Але, разом з цим, на колгоспи лягала й відповідальність за утримання механізаторських кадрів, які, працюючи в МТС і будучи членами профспілки, мали повний пакет соціального захисту. На 1 січня 1958 р. в республіці налічувалося 14 700 колгоспів, в які треба було перевести біля 300 тисяч трактористів, комбайнерів та бригадирів тракторних бригад [30]. При переході на роботу в колгоспи їм загрожувала втрата всіх соціальних переваг, які вони мали, працюючи в МТС. Щоб запобігти цьому, ЦК КПРС і Рада Міністрів у своїй постанові закріпила збереження «порядку оплати відпусток і виплати їм [механізаторам] допомоги з державного соціального

страхування». Міністерству сільського господарства, Міністерству фінансів, Державному комітету Ради Міністрів з питань праці та заробітної плати та ВЦРПС доручалося у тримісячний термін розробити пропозиції з системи соціального забезпечення механізаторів. Крім того, ВЦРПС зобов'язувалася покласти на технічні інспекції праці рад профспілок нагляд за безпекою праці та виробничою санітарією [16].

Президія ВЦРПС, у свою чергу, у травні 1958 р. прийняла Постанову «Про завдання профспілкових організацій у зв'язку з Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальший розвиток колгоспного ладу та реорганізацію МТС» [18], якою запроваджувала нову організацію профспілкової структури в колгоспах. Механізатори, що перейшли в колгоспи, разом з водіями і трактористами, що в них працювали на засадах найму, а також із різнопрофільними спеціалістами, такими як зоотехніки, ветеринари, агрономи тощо, формували профспілкові групи в тракторних бригадах, які підпорядковувалися Робочим комітетам (Робочкомам), що обиралися на базі ремонтно-тракторних станцій. Всі робочками об'єднувалися профспілкою працівників сільського господарства і заготівлі. Всього по УРСР на осінь 1958р. було створено 16 917 профспілкових груп, що охоплювали профспілковим членством 282 147 осіб. [2]. Задаймося питанням, а це багато чи мало? Відповідь знаходиться в таблиці № 2. У 1958р. колгоспне селянство в УРСР складало 6,9 млн. осіб. Отже, виходить, що профспілковим захистом на селі було забезпечено лише 4,08% колгоспників.

Нежиттєздатність такої організаційної будови підтвердилася доволі швидко. Головною причиною цього була повна несумісність поєднання колгоспів, як продукту тоталітарної системи, і профспілок, демократичної за своїм первісним задумом громадської організації. Наділенні

творцями «відлиги» значними повноваженнями, про що ми вже писали на початку цієї статті, вони вимагали від колгоспів дотримання певних правил гри, яких вони дотриматися не могли. Це стосувалося і техніки безпеки, і тривалості робочого дня, і питань, пов'язаних із соціальним страхуванням, і медичним обслуговуванням, сферою організації відпочинку тощо. Крім того, ця громадська організація не збиралася приймати до своїх лав усіх інших колгоспників. Більше того, поєднання в одному колективі людей з абсолютно різними соціальними гарантіями не зменшувало, а, навпаки, збільшувало соціальну напруженість. В одній тракторній бригаді поруч могли працювати два трактористи, один з яких був членом профспілки і тому користувався соціальними благами, скажімо, того ж соцстраху, а другий, той, що працював за наймом, такого права не мав. Саме така ситуація склалася в тракторній бригаді №4 колгоспу «Шлях Леніна» Криворізького району Дніпропетровської області. Механізатор Деркач (ініціали в документі відсутні), переконавшись у соціальних перевагах свого напарника, який був членом профспілки, теж почав вимагати від профгрупорга прийняти його до профспілкових лав. Однак ані профспілковий лідер бригади, ані партійний керманіч колгоспу так і не змогли пояснити трактористу, чому саме вони не можуть задовольнити його прохання [3].

Така нерівноправність викликала значний негативний резонанс. На зборах колгоспників все частіше ставилося питання і про державне соціальне страхування, і про оплату лікарняних листків, і про декретні відпустки, і про санаторно-курортне лікування, й про інші гострі для них соціальних питання. Слід відзначити, що голови заможних колгоспів неодноразово піднімали питання про ліквідацію цієї нерівноправності. Так, голова колгоспу «Шлях до соціалізму» Миколаївської області Кириченко (ініціали в документі

відсутні) на зборах заявив, що він не бачить великої різниці між колгоспами і радгоспами. «І в радгоспі, і в колгоспі виконуються одні й ті ж самі роботи, в однакових умовах. Однак працівники радгоспів отримують від профспілок пенсії і допомоги із соцстраху, профспілки проводять там культурно-масову роботу, контролюють виконання трудового законодавства, стежать за станом охорони праці та техніки безпеки. А в нас ці питання не вирішені. Вирішувати настав час», – наголошував він у своєму виступі на зборах [4].

Такої ж думки дотримувалися керівники й багатьох інших господарств. Так, голова колгоспу ім. Леніна Миколаївської області Герой Соціалістичної праці С.Д. Танченко у зв'язку з цим говорив: «Наш колгосп готовий і сьогодні прийняти на себе витрати із соціального страхування. Профспілка нам потрібна не менше, ніж радгоспам». Судячи з подальшої риторики голови колгоспу, він намагався бути дуже переконливим. У його промові лунала та ж термінологія, що й з вуст радянських пропагандистів, розрахована на колгоспне селянство. У ній йшлося про необхідність залучення колгоспників до управління, необхідність підсилення політико-виховної роботи серед них й багато чого іншого, що виконувалось профспілками на промислових підприємствах. Аргументи Героя праці з пропагандистської точки зору були бездоганними. Однак далі внесення їх до довідки заїжджого профспілкового «ревізора» вони не пішли.

У цих намаганнях випросити у влади згоду на юніонізацію колгоспів нас найбільше вразила спроба правління колгоспу ім. Жовтневої революції Арбузинського району Миколаївської області. Воно вибудовувало свої аргументи з посиленням на конкретні ідеї В.І. Леніна. Якщо врахувати, що останній для влади значив більше, ніж ікона для віруючого, то можна припустити, що розрахунок укладачів був абсолютно безпрограшним. Звернімо увагу на те, що ними була

використана не праця вождя «Ще раз про профспілки, про поточний момент і про помилки тт. Троцького і Бухаріна», яка зазвичай використовувалася в партійному середовищі для підтвердження правильності профспілкового поступу при соціалізмі. Для своєї аргументації правління колгоспу обрало відносно маловідомий виступ В.І Леніна на І з'їзді сільськогосподарських працівників Петроградської губернії у 1919 р., який, на нашу думку, найбільше підходив для цього моменту. Останнє свідчить про те, що працю підбирала кваліфікована людина, що, у свою чергу, підтверджує ретельність підготовки, а значить і важливість питання для підписантів цього подання.

На користь цьому свідчить і надзвичайно вдалий підбір цитат. Зокрема, повністю в дусі методології «відлиги» в документі наводилася ленінська цитата стосовно необхідності ширшого залучення трудящих до управління виробництвом: «Тільки в постійній масовій організації сільськогосподарські трудівники можуть навчитися самі вести свою справу управління крупним господарством, – говорив В.І. Ленін (Тут та далі переклад з російської наш. – В.Д.). Як кажуть, – заперечити нічого. Наголошувалося також і на добровільному характері вступу селян до масової організації: «До цього союзу добровільно будуть вступати і селяни-середняки», – підкреслював у своєму виступі В.І. Ленін. А ось це якраз і викликало питання. Якщо вступ до профспілок є справою добровільною, то чому ж тоді, запитували члени колгоспного правління, не можна залучати до профспілки працівників колгоспників, тим більше, що вони самі висувають таку вимогу. І насамкінець, здавалося б, абсолютно переконлива цитата, в якій партійний лідер малює перспективу розвитку спілок на селі. «Ваша спілка, основи якої ви тут закладаєте, – стверджував промовець, – перетвориться в недалекому майбутньому в єдину

Всеросійську професіональну спілку сільськогосподарських робітників. Вона буде дійсною опорою Радянської влади на селі, вона буде опорою, передовою армією перетворень» [12, с.23; с.25; с.26].

Погодьмося, що наведений приклад свідчить про бажання колгоспного керівництва розповсюдити профспілкове членство на колгоспи. Зовсім інша річ полягає в тому, що до цих аргументів дослухуватися ніхто не став. Тому всі ці очікування, з нашої точки зору, були більш ніж наївними. З огляду на реакцію партійно-владних структур, вона не збиралася здійснювати серйозних кроків із соціального захисту колгоспного селянства. Очевидно, тому, одночасно зі створенням профспілкових осередків в колгоспах було запущено механізм їх руйнації. Власне, сама організація сільських спілок була вибудована в такий спосіб, що діяти ефективно вони просто були не в змозі. Взяти хоча б ті ж самі робочками, головами яких, як правило, були працівники, що займали такі посади, що не дозволяли залишати постійне місце роботи. При цьому підкреслимо, що звільнених працівників на профспілкових посадах штат РТС не передбачав. Тому всі нещодавно організовані сільські групи залишилися самі по собі, без керівництва зверху. Звідси й нульова ефективність їх діяльності. Не відчуваючи щонайменшого тиску з боку профспілкових структур, правління багатьох колгоспів просто ігнорували профспілкові групи в бригадах.

Звідси аналогічне ставлення до профгрупи самих спілчан. Досить красномовно з цього приводу висловився профгрупорг тракторної бригади колгоспу «Радянський прикордонник» Чернівецької області Керничер (ініціали в документі відсутні), намагаючись пояснити заїжджому функціонеру причини індіферентного ставлення механізаторів до профспілок. «Раніше, коли ми працювали в МТС, – наголошував він, – робочком турбувався про забезпечення механізаторів

паливом, надавав допомогу в придбанні будівельних матеріалів індивідуальним забудовникам, допомагав через сільпо придбати чоботи, валянки, теплий одяг. Та й зарплату ми отримували регулярно... А зараз? Отримав колгосп через сільпо чоботи, начебто для трактористів, а продали їх дояркам...». Звичайно, причина не в чоботях, проданих дояркам. Перечитуючи багато разів документи тієї пори, ми все більше утверджувалися на думці, що для самої влади профспілки в колгоспах не були бажані. Саме тому й спускалася на гальмах юніонізацію села. Можна ж, наприклад, було подбати про те, щоб робочою коштом витрачали не лише на потреби працівників РТС, а й на колгоспних механізаторів. Практика, однак, свідчила про зворотнє. Так, робочий комітет Крижопільської РТС, що у Вінницькій області, мав кошторис на обслуговування 562 членів профспілок. З них у тракторних бригадах тут працювало 452 особи, а в самій РТС всього – 126 працівників (27,8%). Однак санаторно-курортні путівки були розподілені лише серед співробітників РТС. Подібний стан справ мав місце в Білолуцькій РТС в Луганській області [5]. Різниця полягала хіба що в загальній кількості працівників.

Та й ефективність роботи профспілкових груп в колгоспах волила залишатися кращою. Колгоспні профспілкові групи в силу своєї організаційної слабкості не могли виконувати ті ж самі виробничі питання, що на державних підприємства. На цьому наголошували й партійні, й профспілкові органи, що неодноразово перевіряли діяльність цих профспілкових структур. У кінці 1959 р. Укрпрофрада взагалі зробила спробу поставити остаточну крапку в історії профспілкових організацій колгоспів. Формальним приводом для цього стало повідомлення про припинення з 1 січня 1959 р. фінансування витрат на державне соціальне страхування і на оплату тарифних відпусток механізаторам, що перейшли

на постійну роботу з МТС до колгоспів. На нашу думку, це була спроба держави перекласти ці витрати на самі колгоспи, що в принципі було цілком логічним кроком. Однак фінанси останніх були настільки в плачевному стані, що переважна більшість із них просто не змогла б витримати цього додаткового навантаження. Звідси, на наш погляд, і з'явилася ідея ліквідації профспілкових груп. Цікаве пояснення цьому стану дав, як не дивно, Голова Укрпрофради К. Москалець. У своїй Доповідній записці до ЦК КПУ, він намагався переконати ЦК, що перенесення цих витрат на колгоспну казну неможливе, оскільки це створювало б нерівність і «порушувало б єдність колгоспного колективу». На цій підставі Укрпрофрада внесла пропозицію «через недоцільність перебування членів колгоспу, механізаторів, ще й членами профспілки, профспілкові групи в колгоспах – ліквідувати» [6]. У своєму посланні глава українських профспілок був настільки «переконливим», що від сарказму утриматися просто неможливо. За його логікою виходить, що бути колгоспником, та ще одночасно перебувати й у профспілці, це вже «дійсно забагато».

Однак ані в 1959 р., ані пізніше профспілкові групи в колективних господарствах ліквідовано не було, що, на наш погляд, обумовлювалося кількома обставинами. По-перше, їх ліквідація йшла в розріз із методологією «відлиги», яка вибудовувалась на декларуванні заперечення сталінських підходів і утвердженні, звичайно ж, допевної міри, ліберально-демократичних засад розвитку радянського суспільства. Знищення цих зачатків тред-юніонізму в колгоспному селі означало відмову від обраного керманічами «відлиги» курсу. Власне, й сама програма розвитку профспілок, розроблена грудневим (1957 р.) Пленумом ЦК КПРС [21], підпорядковувалась цій ідеї. По-друге, «реформаторська» шараханина М.С. Хрущова на селі погіршувала соціальний

стан колгоспного селянства, що викликало не лише негативний резонанс на селі, а й стихійні форми протесту у вигляді розповсюдження рукописних листівок із вкрай негативною оцінкою діяльності партійного лідера країни, про що компетентні органи доводили до відома ЦК КПУ й про що нам вже доводилося писати [9].

За цих обставин ліквідація профспілкових груп в колгоспах принесла б владі значно більше шкоди, ніж користі, передусім в політичній площині. Очевидно, саме через це застереження профгрупи в колгоспах збереглися. Далі тактика держави звелася до спроб подальшого організаційного вдосконалення цієї профспілкової структури та покращення її практичної діяльності. Тому вищі профспілкові органи країни та республіки час від часу робили запити з місць інформації про характер реформування їх діяльності та пропозиції щодо подальших організаційних трансформацій. Більшість пропозицій обласних рад профспілок зводилась до подальшої розбудови сільських спілок на кшталт організаційної будови КПРС. У колгоспах пропонувалося профгрупи об'єднати місцевим комітетом, у районі створити проміжну профспілкову структуру, якій підпорядкувати всі профорганізації, включаючи й профспілку РТС. Районні спілки, як і раніше, планувалося підпорядкувати обласному комітету профспілки працівників сільського господарства та заготівлі. Останні ж, у свою чергу, повинні були входити до відповідного республіканського ЦК, а ті – до всесоюзного ЦК профспілки працівників сільського господарства та заготівлі.

Пропозицій щодо об'єднання у межах цієї профспілки всіх працівників колгоспу до вищих партійних органів, наскільки нам відомо, більше не надходило. Проте висловлювались ненастійливі побажання об'єднати місцевкомом колгоспу не лише механізаторів, що перейшли з МТС, а й усіх інших спеціалістів. У Миколаївській області, наприклад, їх налічили

загалом біля 20 тис. осіб. Додатковим мотивом для цього слугувало організаційне та матеріальне зміцнення колгоспної профспілки. Тут підраховали, що річна сума внесків за такої реорганізації сягне двох мільйонів рублів, тоді як утворення і річне фінансування профспілкової ланки району вартуватиме біля 120 тис. рублів [26]. Якщо до цього додати, що в області на той час налічувалося 19 районів, то щорічна дотаційність цих органів по області повинна була утримуватися на рівні 220 тис. рублів. Отже, обласна рада профспілок пропонувала створити ще одну дотаційну управлінську структуру, на що вищі партійні і профспілкові органи навряд чи могли погодитися.

Полтавська облпрофрада запропонувала більш ощадний варіант. Вона бачила можливість функціонування міжколгоспної спілки на базі райколгоспспілки зі збільшенням її штату всього на декілька одиниць [31]. Однак ця пропозиція, вдала з фінансової точки зору, теж навряд чи могла бути прийнятною, оскільки громадська організація з величезними контролюючими функціями створювалася на базі колгоспного об'єднання, структурні підрозділи якого вона повинна була контролювати. Тобто в даному випадку змикалися інтереси профспілки і колгоспів, чого теж не можна було допускати, адже такий симбіоз дискредитував саму ідею контролюючої функції радянських спілок.

У безуспішних імітаційних спробах активізувати діяльність профспілкових груп в колгоспах пройшло більше шести років. На початку 60-х рр. і аж до 1964 р. включно в архівних документах цієї громадської організації все частіше використовувалася термінологія, характерна для профорганізацій промислових підприємств. Відзначається, зокрема, їх участь у соціалістичному змаганні та боротьбі за комуністичну працю, їх роль у виконанні планів заготівлі, охороні праці та дотриманні правил техніки безпеки

тощо. Відчувається, що профспілкові організації колгоспів поступово почали втягуватися у загальні правила гри радянських профспілок, в якій почасти важко було відрізнити правду від неправди і навпаки. В них все рідше згадуються урізані права колгоспних спілок, фактично обмежені правами профспілкової групи, до якої повноваження первинної профспілкової організації практично не доходили.

І хоча в кінці січня 1964 р. Президія ВЦРПС й вивчала діяльність бюро Укрпрофради з роботи профспілкових організацій в сільському господарстві, питання організаційної будови спілок у колгоспах на цьому засіданні не розглядались [22]. Загальне ж враження від знайомства з профспілковими документами тієї пори складається таке, що описаний вище стан профспілкового захисту на селі влаштовував усіх, окрім самих спілчан. Обласній владі він був вигідний, бо у такий спосіб паралізувалася робота первинної профорганізації з її колосальним захисним потенціалом (хай навіть значною мірою і декларативним), але який у випадку повноцінного функціонування первинної профорганізації викривав тоталітарну сутність колгоспного устрою. Керівників колективних господарств такий перебіг організації профспілкового захисту теж влаштовував, оскільки функція контролю спілок практично не сягала колгоспної глибини, де була сконцентрована головна маса профспілкових груп і де безпосереднє втручання профспілкового комітету могло мати незворотні наслідки для багатьох з них. На вищих щаблях державної влади теж отримали можливість розповідати про розширення колгоспної демократії і про їх поступову юніонізацію.

Невідомо, скільки часу продовжувалася б ця «ідилія», якби на неї не вплинула політична складова. Ближче до середини 60-х рр. влада практично повністю вичерпала

потенціал боротьби зі сталінізмом, який було покладено в основу стратегії «відлиги» і який постійно політично підживлював владників. Потрібний вже був результат економічного характеру, а в аграрному секторі, його не лише не було, його не могло бути навіть в найдальшій перспективі. Тут, на наш погляд, доцільним буде звернутися до спогадів О.І.Аджубея, який у своєму щоденнику писав: «У 1962 р. було оголошено про підвищення цін на м'ясо та м'ясні продукти. Ціна за кілограм м'яса зросла з 1 рубля 60 копійок до 2 рублів... В 1963 р. почали відчуватися перебої з хлібом [1, с.284 - 285]. Останнє різко знижувало політичний потенціал прихильників «відлиги» і змушувало компенсувати його серйозними кроками в соціальній сфері. До таких кроків прихильники «відлиги» вдавалися неодноразово. Йдеться про запровадження семигодинного робочого дня без скорочення заробітної плати, про збільшення соціальних виплат за рахунок державних коштів і коштів державного соціального страхування тощо.

У липні 1964 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про пенсії і допомогу членам колгоспів». У преамбулі до нього зазначалося, що «В даний час з'явилися можливості ввести стійкішу систему соціального забезпечення в колгоспах шляхом установлення пенсій по старості, по інвалідності, на випадок втрати годувальника і для допомоги жінкам, членам колгоспів, по вагітності та пологах» [19]. Однак, судячи з розміру пенсії по старості, а це були сміхотворні 12 – 15 рублів на місяць, призначення пенсій колгоспникам було важливіше державі через політичні дивіденди, яких вона у зв'язку з цим набувала, аніж самим колгоспникам. Прожити на таку пенсію вчорашній колгоспник без власного підсобного господарства не міг. Зате держава могла оголосити на весь світ про чергову «перемогу» соціалізму в СРСР – завершення формування пенсійної системи.

Звичайно, всі деталі з призначенням та виплатою пенсій колгоспникам, а також соціальної допомоги породіллі, знаходилися б поза межами нашого дослідження, якби цими питаннями не опікувалися профспілки, в компетенції яких знаходилося державне соціальне страхування. Не останню роль у цьому процесі відігравали первинні профспілкові організації, які, згідно з їх Статутом, були основою професійної спілки. Однак у колгоспах такі були відсутні, там були лише профспілкові групи, повноваження яких були відчутно меншими. Так, згідно із Статутом профспілок у редакції 1963 р., фабричний, заводський та місцевий комітет був керівним органом первинних організацій, який «призначає допомогу по соціальному страхуванню..., бере участь у призначенні їм (робітникам і службовцям. – В.Д.) пенсій» [32]. Зрозуміло, що профгрупорги цих повноважень не мали. Тому перед владою виникла дилема: або створювати для колгоспників окрему систему державного соціального страхування, або ініціювати створення первинних профорганізацій в самих колгоспах.

Перший натяк на те, що держава схиляється до останнього, дає Постанова Ради Міністрів СРСР від 20 липня 1964 р., якою встановлювався перелік осіб, що мали право на пенсії, та визначався порядок її виплати. Її пунктом 3 Державному комітету з питань праці та заробітної плати разом із ВЦРПС доручалося у двотижневий термін розробити Інструкцію про порядок її використання. У визначений час (31 липня) з'являється згадана Інструкція, в якій зазначалося, що виплати із соціального страхування здійснюються правлінням колгоспу. Але ці витрати повинні бути компенсованими щоквартально управлінням сільського господарства райвиконкому, в зоні дії якого знаходиться колгосп, із коштів, асигнованих профкому цього управління по кошторису соціального страхування, затвердженому республіканським, обласним комітетом

профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготовок [13]. Зрозуміло, що така багатоступенева система компенсацій могла бути лише тимчасовою. Тому створення профспілкових комітетів у колгоспах стала нагальною справою. Вже 14 серпня Президія ВЦРПС приймає власну постанову, якою й регламентувався порядок їх створення. Як наслідок, у колгоспах вибудовується нова організаційна структура професійних спілок [17].

Вже з вересня 1964 р. починається активний процес формування профспілкових комітетів у колгоспах. Судячи з розмаху цієї кампанії, йому надавали великого політичного значення. Були задіяні не лише обласні комітети профспілок робітників і службовців сільського господарства та заготівлі, але й облпрофради та навіть обласні комітети партії. Упродовж вересня в усіх 9 468 колгоспах республіки були проведені загальні збори, на яких заслухано доповіді про завдання профорганізацій з виконання Постанови Ради Міністрів СРСР, а також обрано профспілкові комітети у складі 5-7 осіб та ревізійні комісії. Профкоми колгоспів на своїх засіданнях обрали голів, скарбників та утворили постійні комісії із соціального страхування охорони праці. Практично відразу ж розгорнулося навчання новообраного профспілкового активу [7]. Так, власне, завершилося формування первинних профорганізацій у колгоспах.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Що ж вони могли змінити у сфері соціального захисту колгоспного селянства? За позитив треба, вочевидь, визнати розширення кола осіб, що отримали право на соціальне забезпечення, зокрема це: трактористи-машиністи, комбайнери, токарі, слюсарі, машиністи, що працювали на стаціонарних установках, мотористи, радіооператори, електрики. До переліку ввійшли також голови колгоспів та головні (старші)

бухгалтери. Згідно з Постановою Ради Міністрів СРСР від 4 листопада 1964 р., тепер також отримали право на отримання допомоги по вагітності та пологах [20].

До негативу однозначно відносимо низький відсоток охоплення профспілковим членством колгоспників, що свідчить і про низький рівень їх соціального захисту. Нами проаналізовано звіти більшої половини облпрофрад УРСР з цього питання. В результаті з'ясовано, що найвищий рівень юніонізації колгоспників виявився в Житомирській області (3,21%) та Луганській (2,93%), найнижчий – у Закарпатській (0,18%) та Київській (0,97%) [25]. Це означає, що поза профспілками в Житомирській області залишилося понад 193 тис. осіб, в Луганській – біля 140 тис., Закарпатській та Київській – 264 та 506 тис. осіб відповідно. З огляду на зазначене, напрошується висновок, що переважна більшість колгоспників за час «відлиги» так і не отримала права на соціальний захист з боку профспілок і залишалася наодинці з добре налаштованою машиною радянського тоталітаризму. Причини такого впертого утримування колгоспників поза межами профспілкового членства потребують окремого з'ясування, що, на нашу думку, є наступним кроком у подальшому дослідженні проблеми.

Список використаної літератури

1. Аджубей А.И. Те десять лет. / А.И. Аджубей. – М.: Советская Россия, 1989. – 335 с.
2. В Президиум Украинского республиканского совета профессиональных союзов. Докладная записка // Центральный державний архів вищих органів влади і управління України, ф.2605, оп.8, спр. 1689, арк.1.
3. Там само, арк.6.
4. Там само.

5. Там само, арк.5.

6. До ЦК КП України. Доповідна записка Голови Укрпрофради К. Москальця. Про ліквідацію профспілкових груп механізаторів у колгоспах// Там само, арк.11 - 12.

7. До ЦК КПУ. Інформація про утворення профспілкових організацій в колгоспах Української РСР // Там само,спр.4062, арк. 1 – 2.

8. Докашенко В.М. Профспілки і «впорядкування» заробітної плати (середина 50-х – середина 60-х рр.) /В.М.Докашенко // East European Scientific Journal. - Warsaw. – 2016. - #3. - p. 18 – 26.

9. Докашенко Віктор. Соціальні політичні конфлікти в період «відлиги» / Віктор Докашенко. // Нова політика [Засновник і видавець: Асоціація молодих українських політологів і політиків]. – К., 2001. - №5 (37). – С.32 – 35.

10. Затраты труда на производство основных продуктов сельского хозяйства в колхозах, совхозах (прямые затраты труда; человеко-дней) // Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистический ежегодник / Ответственный за выпуск С.Я. Генин. – М.: Статистика, 1965. –887.

11. Классовый состав населения СССР (в %); Основные показатели развития колхозов по союзным республикам и экономическим регионам; Число совхозов по союзным республикам и экономическим регионам СССР // Там само.

12. Ленин В.И. Речь об организации профессионального союза сельскохозяйственных рабочих. Заседание I съезда сельскохозяйственных рабочих Петроградской губернии 13 марта 1919 г. / В.И. Ленин. Полное собрание сочинений. – Т.38. – С. 22- 26.

13. О государственном пенсионном обеспечении и социальном страховании председателей, специалистов и механизаторов колхозов. Постановление Совета Министров СССР от 20 июля 1964 г. №622. // [Електронний ресурс]. URL/http://www.economics.kiev.ua/download/ Zakony SSSR/data03/tex15671.htm (дата звернення 26.01.2018).

14. О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации машинно-тракторных станций. Постановление Пленума ЦК КПСС 25 – 26 февраля 1958 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). – Т.9 1956 – 1960. – 9-е изд., доп. и испр. (Далі: КПСС в резолюциях). – М.: Политиздат, 1986. – С. 229 – 242.

15. О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации машинно-тракторных станций. Закон Союза Советских Социалистических Республик. Принят 31 марта 1958 г. // [Электронный ресурс]. URL:<http://lawru.info/dok/1958/04/18/n1192909>. (дата звернення 14.01.2018).

16. О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации машинно-тракторных станций». Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 18.04.1958 N 425. // [Электронный ресурс]. URL:http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5271.htm(дата звернення 14.01.2018).

17. О задачах профсоюзных организаций в связи с Постановлением Совета Министров СССР от 20 июля 1964 г. «О государственном пенсионном обеспечении колхозников и социальном страховании председателей, специалистов и механизаторов колхозов». Постановление Президиума ВЦСПС 14 августа 1964 г. // Бюллетень Всесоюзного Центрального Совета профессиональных союзов. – 1964. - №8. – С. 4 – 7.

18. О задачах профсоюзных организаций в связи с постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации машинно-тракторных станций» // Бюллетень Всесоюзного Совета профессиональных союзов (Далі: Бюллетень ВЦСПС). – 1958. - №12. – С.3-6.

19. О пенсиях и пособиях членам колхозов. Закон Союза Советских Социалистических Республик. 15 июля 1964 года // [Электронный ресурс]. URL:<http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/federativnoe-ustrojstvo/22-zakon-sssr-ot-15-07-1964--2688-.html>(дата звернення 25.01.2018)

20. О порядке назначения и выплаты пособий по беременности и родам женщинам членов-колхозов. Постановление Совета Министров СССР от 4 ноября 1964 г. // [Электронный ресурс]. URL <http://lawer.jafo./272125/html> (дата доступа 26.01.2018).

21. О профессиональных союзах. Постановление Пленума ЦК КПСС // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). – Т.9 1956 – 1960. – 9-е изд., доп. и испр. (Далі: КПСС в резолюциях). – М.: Политиздат, 1986. – С. 215 – 228.

22. О работе бюро Украинского республиканского совета профсоюзов по работе профсоюзных организаций в сельском хозяйстве. Постановление Президиума ВЦСПС от 31 января 1964 года, протокол №2, пункт 3 // Бюллетень ВЦСПС. – 1964. - №1. – с.16 – 18.

23. Об Уставе сельскохозяйственной артели и дальнейшем развитии инициативы колхозников в организации колхозного производства и управления делами артели. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 6 марта 1956 г. // КПСС в резолюциях... – Т.9. – С.91 – 97.

24. Об утверждении инструкции применения Постановления Совета Министров СССР от 20 июля 1964 г. №622 «О государственном пенсионном обеспечении и социальном страховании председателей, специалистов и механизаторов колхозов. Постановление Госкомтруда СССР, Президиума ВЦСПС от 31.07.1964 №343/П-16 // [Электронный ресурс]. URL. https://www.lawmix.ru/docs_ссср/5418(дата звернення 26.01.2018).

25. Охват профсоюзным членством в колхозах и совхозах УССР за 1964 год. // ЦДАВО України, там само, арк.4 – 17.

26. Предложения Николаевского областного совета профессиональных союзов о профсоюзных группах в колхозах и о дальнейшей их организационной структуре // ЦДАВО України, спр. 2013, арк. 1- 2.

27. Примерный устав сельскохозяйственной артели. Принят II Всероссийским съездом колхозников-ударников. Утвержден ЦК ВКП(б) и Советом Народных Комиссаров СССР 17 февраля 1935 г. // [Электронный ресурс]. URL: <http://istmat.info/node/23472> (дата звернення 25.01.2018).

28. Складено на основі даних: Среднегодовая численность всех колхозников, принимавших участие в работе колхозов (без рыболовецких) по союзным республикам и экономическим регионам СССР (тыс. чел.) // Народное хозяйство СССР в 1964 г. – С.420.

29. Складено на основі даних: Численность работников, занятых в колхозах, совхозах и государственных подсобных сельскохозяйственных предприятиях // Там само. – С.419.

30. Соображения Николаевского областного совета профессиональных союзов по вопросам социального страхования, социального обеспечения и вовлечения в профсоюзы членов сельскохозяйственной артели. // ЦДАВО, спр. 1781, арк.7.

31. Справка о руководстве профгруппами колхозов Полтавской области областным советом профсоюзов и обкомом профсоюза рабочих и служащих сельского хозяйства и заготовок // Там само, арк. 3-9.

32. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом профспілок СССР 1 листопада 1963 г. – М.: Держполітвидав, 1964. – 49 с.

33. Статут, 1963.

34. Тупиця О.М. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування. Монографія / О.М. Тупиця. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2008. – 352 с.

35. Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден X съездом профсоюзов СССР 19 – 27 апреля 1949 г. – М.: Профиздат, 1949. – 32 с.; Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 г. – М.: Профиздат, 1955. 31 с.; Статут

професійних спілок СРСР. Затверджений XII з'їздом профспілок СРСР 27 березня 1959 року. – К.: Держполітвидав України, 1959. – 48 с.; Статут, 1963.

36. Цвих В.Ф. Профспілки і громадянське суспільство: теорія, методологія, практика /В.Ф. Цвих. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.

Резюме:

Проблема соціального захисту колгоспного селянства досліджується з використанням форм і методів, притаманних радянським профспілкам. На основі офіційних статистичних та архівних матеріалів виявлено, що в аграрному секторі країни провідне місце зайняли колгоспники, однак вони не набули права масового вступу до профспілок. Висловлюється думка, що на загальних підставах розширення адміністративних, захисних та соціальних компетенцій найбільш масової організації, позбавлення більшості колгоспного селянства права членства в профспілці одночасно позбавляло їх значної частини соціального захисту. Стверджується, що з метою отримання політичних дивідендів партія та держава активно використовували соціальні проблеми, імітуючи їх рішення. Останнє змушувало їх здійснити в селі низку резонансних соціальних норм, які опинились у сфері впливу профспілок, що, у свою чергу, викликало питання про необхідність утворення профспілкових організацій. Розглянуто процес їх перетворення з профспілкових груп до профспілкових комітетів. Зроблено висновок, що протягом досліджуваного періоду розширення членського складу профспілок в селі не відбулося, а колгоспники залишилися без належного соціального захисту.

Ключові слова: : відлига, колгоспники, профспілки, соціальний захист

Abstract:

The problem of social protection of the collective-farm peasantry is investigated with the use of forms and methods inherent in the Soviet trade unions. On the basis of official statistical and archival materials it is found out that in the agrarian sector of the country collective farmers took the leading place, however they did not acquire the right of the mass accession to the trade unions. The thought is carried out that on the general background of expansion of administrative, protective and social competences of the most mass organization, deprivation of the most part of the collective-farm peasantry of the right of trade-union membership at the same time deprived them of a considerable part of social protection. It is claimed that for the purpose of obtaining political dividends, the party and the state actively used social problems, imitating their solution. The last forced them to introduce a number of resonant social norms in the village which were in the trade unions' sphere of influence that in turn raised the question of the need to form the trade-union organizations. The process of their transformation from trade-union groups to trade-union committees is considered. It was concluded that during the studied period the expansion of trade-union membership did not take place in the village and collective farmers were left without appropriate social protection.

Keywords: the Thaw, collective farmers, trade unions, social protection

Anna Kożuh

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Polska

KRÓTKA HISTORIA SZKOLNICTWA DLA MNIEJSZOŚCI NIEMIECKIEJ W POLSCE W PIERWSZYCH DWUDZIESTU LATACH PO ZA- KOŃCZENIU II WOJNY ŚWIATOWEJ

Istnienie mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1945-65 doprowadziło do wielu ważnych zmian w organizacji życia publicznego w Polsce, między innymi do powstania narodowościowego szkolnictwa niemieckiego. Szkolnictwo to stanowiło integralną część całego systemu oświaty i wychowania w Polsce. Krzewiło ono wśród młodzieży macierzystą kulturę, umacniało więź uczuciową wychowanków z własnym środowiskiem, sprzyjało pielęgnowaniu rodzimego folkloru oraz sztuki regionalnej. Szkolnictwo narodowościowe miało charakter publiczny, było organizowane i finansowane przez państwo polskie. Ministerstwo Oświaty i Wychowania zapewniało kadre nauczycielską, lokale, pomoce naukowe i podręczniki, a także opracowywało programy nauczania.

Podstawy organizacyjne nauczania w szkołach określanych jako szkoły polskie z niepolskim językiem wykładowym zostały ustalone zarządzeniem Ministra Oświaty z 20 sierpnia 1952 r. Ważniejsze postanowienia tam zawarte wskazywały na istotne ustalenia, między innymi:

a) „językiem wykładowym jest język ojczysty dzieci, z wyjątkiem nauki języka polskiego, nauki o konstytucji, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, które są prowadzone w języku polskim,

b) program nauczania obejmuje pełny zakres programu obowiązującego w analogicznych szkołach z polskim językiem wykładowym z dodaniem nauki języka ojczystego i wiadomości z dziejów ojczystych,

c) nauka języka ojczystego rozpoczyna się od klasy pierwszej, a języka polskiego od klasy drugiej” (Kożuh, badania własne w Państwowym Archiwum w Częstochowie oraz Archiwum Państwowym Wydziału Oświaty w Wałbrzychu).

Do wydanego w 1952 roku zarządzenia załączono również wykaz planu godzin szkół z niepolskim językiem nauczania na różnych stopniach kształcenia oraz w różnych trybach organizacyjnych: dziennym, zaocznym i popołudniowym. Kilka lat później, w kolejnych instrukcjach o organizacji roku szkolnego, zamieszczano także plany nauczania w poszczególnych szkołach, modyfikując je stosownie do aktualnych zmian wprowadzanych w całym szkolnictwie podstawowym i średnim w Polsce. Z każdym rokiem praca szkół dla mniejszości niemieckiej w Polsce w pierwszych dwudziestu latach po zakończeniu II wojny światowej ulegała poprawie. Warunki organizacji szkół zaczęły się stabilizować, a kłopoty pracy edukacyjnej były z każdym rokiem szkolnym lepiej identyfikowane. W efekcie prowadziło to do procesu rozwoju szkolnictwa z niemieckim językiem nauczania.

Precyzyjne liczby dotyczące ilości szkół z niemieckim językiem nauczania na terenie Polski w latach 1950-1954 prezentuje tabela nr 1.

Tabela 1. *Rozwój szkolnictwa z niemieckim językiem nauczania w województwie wrocławskim w latach: 1950/51 - 1953/54*

Rok szkolny	Szkoły z niemieckim językiem nauczania					Liczba	
	Razem	o 1	o 2	o 3	o 4 i więcej	uczniów	nauczycieli
1950/51	28	7	8	2	11	3079	96
1952/53	42	19	6	2	15	4065	124
1953/54	54	22	10	4	17	4299	151
1954/55	55	20	15	4	16	4156	150

Źródło: Archiwum Kuratorium Okręgu Szkolnego we Wrocławiu. Teczka: Sprawozdawczość i statystyka (GUS). Rok 1956-1959

Jak wynika z zaprezentowanej tabeli rok szkolny 1953/54 był rokiem szczytowym w postępującym rozwoju szkolnictwa z niemieckim językiem nauczania w powiecie wałbrzyskim. Kolejne lata cechował gwałtowny spadek liczby szkół z niemieckim językiem nauczania. Sytuację tę obrazuje tabela nr 2.

Tabela 2. Liczba szkół i uczniów z niemieckim językiem nauczania w województwie wrocławskim w latach 1956-1959

	Szkoly z niemieckim językiem nauczania						
Rok szkolny	Razem	o 1	o 2	o 3	o 4 i więcej	Liczba	
						uczniów	nauczycieli
1955/56	53	19	13	4	17	3275	150
1956/57	51	20	9	6	16	2908	144
1957/58	20	6	5	3	6	1276	48
1958/59	8	3	1	1	3	213	20

Źródło: Archiwum Kuratorium Okręgu Szkolnego we Wrocławiu. Teczka: Sprawozdawczość i statystyka (GUS). Rok 1956-1959

Stan, który odzwierciedla tabela został spowodowany masowym wyjazdem Niemców do ojczyzny. Nastąpiła naturalna dezorganizacja pracy, której opanowanie było bardzo trudne. Przed władzami szkolnymi stanął poważny problem czuwania nad zabezpieczeniem nauki uczniom, aby mogli wypełniać. W miarę wyjazdu uczniów i nauczycieli szkoły zamykano, a ostatecznie przestały funkcjonować w 1966 roku. Organizując szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w Polsce w pierwszych dwudziestu latach po zakończeniu II wojny światowej przyjęto wówczas zasadę, że w szkołach podstawowych i średnich z niepolskim językiem nauczania obowiązują plany szkół z polskim językiem wykładowym przy uwzględnieniu zmian dotyczących wymiaru godzin

języków: ojczystego, polskiego i rosyjskiego. Wprowadzenie w życie tej zasady spowodowało, że rozpoczęto w pełni realizować oczekiwania władz oświatowych tak, aby szkoły z niepolskim językiem wykładowym wykonywały w całości ogólnie obowiązujący program nauczania. Tabela nr 3 ukazuje przykładowy plan godzin szkoły podstawowej i liceum ogólnokształcącego z niemieckim językiem nauczania na rok szkolny 1953/54.

Tabela 3. *Plan godzin szkoły podstawowej i liceum ogólnokształcącego z niemieckim językiem nauczania na rok szkolny 1953/54*

PRZEDMIOTY	KLASY										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Język ojczysty	11	8	8	6	4	4	4	4	4	4	4
Język polski	-	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5
Język rosyjski	-	-	-	-	2	2	2	3	3	3	3
Historia	-	-	-	3	2	3	2	3	3	3	3
Nauka o konstytucji	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Biologia	-	-	2	2	2/3	3	2	-	3	3	2
Geografia	-	-	2	2	3/2	2	3	2	3	2	-
Geologia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2

Astronomia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Matematyka	6	6	6	6	6	6	5	5	4	4	4
Logika	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Fizyka	-	-	-	-	2	3	3	4	3	3	3
Chemia	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	-
Rysunek	1	1	1	1	1	1	1	2	1	-	-
Prace ręczne	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Śpiew	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Wychowanie fizyczne	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Przysposobienie sportowe	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2
Przysposobienie wojskowe	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2
Religia	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1
Razem godzin:	23	25	29	30	34	36	38	36	39	37	37

Źródło: M. Królikowski, *Szkolnictwo z niemieckim językiem nauczania w powiecie wałbrzyskim w latach 1950-1958*. Opole 1970 r. (praca magisterska)

Należy jednocześnie dodać i wyraźnie podkreślić, że w planie, który został przedstawiony w tabeli nr 3 podczas jego

realizacji uwzględniono również przedmioty nadobowiązkowe takie jak: język drugi nowożytny lub łacina po 3 godz. w klasach VIII, IX, XI. Przedmiotem nadobowiązkowym dla młodzieży posiadającej słuch muzyczny był chór szkolny 2 godziny w klasach V - XI.

Organizowanie szkół z niemieckim językiem nauczania rozpoczęto jesienią 1950 roku. Były one przeznaczone dla 65-tysięcznej ludności niemieckiej czasowo wstrzymanej od wysiedlenia i nie posiadającej obywatelstwa polskiego. Do czasu powstania szkolnictwa niemieckiego młodzież niemiecka nie była objęta nauką i korzystała ze szkół polskich na zasadzie dobrowolności. Główną tego przyczyną była nieznajomość języka polskiego. Dlatego właśnie część dzieci uczyła się niemieckiego i matematyki na prywatnych kompletach. Szkolnictwo niemieckie zorganizowano wyłącznie na terenie dwóch województw: wrocławskiego i koszalińskiego, w których ludność ta głównie zamieszkiwała, będąc zatrudniona w górnictwie, przemyśle tekstylnym i państwowych gospodarstwach rolnych.

Według obliczeń Ministerstwa Oświaty zaledwie 6% dzieci niemieckich w wieku szkolnym pozostawało w latach 1953-1954 poza szkołami z niemieckim językiem wykładowym. Od początku roku szkolnego 1950/51 powstało w województwie wrocławskim 28 szkół niemieckich liczących 3080 uczniów, a w województwie koszalińskim 13 szkół z 560 uczniami. Niską liczbę uczniów w szkołach województwa koszalińskiego można tłumaczyć rozproszeniem terytorialnym ludności niemieckiej. Dzięki staraniom władz oświatowych, szkoły z niemieckim językiem nauczania rozwijały się szybko, obejmując niemal wszystkie dzieci niemieckie w wieku szkolnym. Stąd właśnie w 1952 roku uruchomiono pierwszą klasę równoległą z niemieckim językiem nauczania w Liceum Pedagogicznym w Świdnicy, a w rok później VIII klasę równoległą z niemieckim

językiem wykładowym w 11-latce im. K. Świerczewskiego w Wałbrzychu. Szkolnictwo niemieckie rozwinęło się tak dalece, że nie było potrzeby szerszego prowadzenia dodatkowej nauki języka niemieckiego w szkołach polskich.

Władze oświatowe w Polsce od początku istnienia szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w Polsce w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej czyniły starania, aby podnieść poziom znajomości języka wykładowego, czyli języka polskiego. Z tego powodu w szkołach organizowano różne formy pracy na zajęciach pozalekcyjnych. Były to między innymi zajęcia recytatorskie, kółka teatralne, a także współpraca z innymi instytucjami, polegająca na organizowaniu odczytów, wystaw i koncertów. Z każdym rokiem praca szkół z niemieckim językiem nauczania uległa poprawie, warunki stabilizowały się wzrastała liczba szkół, uczniów i nauczycieli.

Poważnym problemem, z którym borykały się władze szkolne były podręczniki. Większość z nich wydawały Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. Były one przeważnie tłumaczone z języka polskiego. Ze względu na niskie nakłady, koszty wydawania ich były bardzo wysokie. W związku z tym zaczęto sprowadzać podręczniki z NRD. Posiadały one jednak dwie wady: nie były dostosowane do polskich programów i po drugie - nie przygotowywały dzieci do życia i pracy w Polsce. Z importu pochodziły też lektury obowiązkowe i uzupełniające, dzieła naukowe oraz czasopisma dla młodzieży i nauczycieli.

Drugim poważnym problemem, z którym borykały się władze szkolne były sprawy kadrowe. Na początku pracowało zaledwie kilkunastu nauczycieli niemieckich, do których nie było zastrzeżeń politycznych, a którzy posiadali kwalifikacje pedagogiczne. W związku z tym zaistniała konieczność zatrudnienia w charakterze nauczycieli przedstawiciele innych zawodów, między innymi urzędników, górników, robotników niemieckich, którzy dotąd pracowali w kopalniach i fabrykach.

Ci niewykwalifikowani nauczyciele stanowili dla przykładu w powiecie wałbrzyskim w roku szkolnym 1952/53 aż 91% ogólnej liczby nauczycieli niemieckich. Zaledwie ok. 25% spośród nich miało wykształcenie średnie, reszta zaś niepełne średnie lub nawet tylko podstawowe. Problem ten ilustruje tabela nr 4.

Tabela 4. *Wykonywany zawód przed objęciem pracy nauczycielskiej w roku 1950, wiek oraz znajomość języka polskiego i wykształcenie nauczycieli w powiecie wałbrzyskim*

Wykształcenie	Ilość osób, która legitymowała się ukończeniem wskazanych szkół
„Niższa szkoła” (Volkshule)	25
„Niższa szkoła” (Oberschule)	22
Szkoła średnia (nie zawsze ukończona)	7
Szkoła mechaniczna (nie zawsze ukończona)	2
Szkoła zawodowa (handlowa)	10
Szkoła górnicza	1
Szkoła rolnicza	1
Szkoła pocztowa	1
RAZEM:	69

2. Seminarium nauczycielskie	Ilość osób, która legitymowała się ukończeniem wskazanych szkół
Ukończyło 1 klasę	3
Ukończyło 2 klasę	9
Ukończyło 3 klasę	7
Ukończyło Instytut Nauczycielski	1
Ukończyło wyższe studia	1
RAZEM:	21
3. Zawód lub zatrudnienie	Ilość osób z innych zawodów niż nauczyciel
w biurze	8
na poczcie	3
organista	2
w sklepie	5
felczer	1
muzyk	2
fotograf	1

pielęgniarka	1
sanitariuszka	1
piekarz	1
krawiec	6
maszynista	1
ł) mechanik	1
m) pracownicy fizyczni	57
RAZEM:	90
4. Wiek	Ilość osób w poszczególnych przedziałach wiekowych
od 20 do 25 lat	13
od 25 do 30 lat	24
od 30 do 35 lat	11
od 35 do 40 lat	9
od 40 do 45 lat	12
od 45 do 50 lat	8
powyżej 50 lat	13
RAZEM:	90

5. Znajomość języka polskiego	Ilość osób znających język polski
w mowie i piśmie	14
w mowie	5
RAZEM:	19

Źródło: M. Królikowski, Szkolnictwo z niemieckim językiem nauczania w powiecie wałbrzyskim w latach 1950-1958. Opole 1970 r. (praca magisterska)

Należy bardzo wyraźnie podkreślić, że spośród wszystkich osób zatrudnionych w szkołach tylko dwie miały praktykę w wykonywaniu zadań nauczyciela konkretnego przedmiotu. Dlatego właśnie, w trosce o umożliwienie lepszą jakość kształcenia umożliwiono zatrudnionym nauczycielom zdobycie kwalifikacji zawodowych. Utworzono wówczas dwie rejonowe komisje kształcenia nauczycieli niemieckich: w Świdnicy i w Słupsku. Pod kierunkiem powołanych komisji uczyło się około 160 nauczycieli. Nauczycieli wspierały również sekcje języka niemieckiego powołane w Wojewódzkich Ośrodkach Doskonalenia Kadr Oświatowych we Wrocławiu i w Koszalinie. Organizowały one przede wszystkim kursy. Nauczyciele narodowości polskiej, którzy w szkołach niemieckich stanowili piątą część grona pedagogicznego, jako lepiej przygotowani do zawodu od swych niemieckich kolegów, służyli im od początku swoim doświadczeniem pedagogicznym.

Szkolnictwo niemieckie osiągnęło swój szczyt w roku szkolnym 1953/54. Funkcjonowało wówczas 138 szkół podstawowych i 2 szkoły średnie (klasy równoległe w liceum ogólnokształcącym i w liceum pedagogicznym). Rozwój szkolnictwa został zahamowany w związku z kolejną falą

wyjazdów Niemców w ramach akcji „łączenia rodzin”, które trwały w latach 1957-1958. W roku szkolnym 1958/59 pozostało zaledwie 12 szkół z niemieckim językiem nauczania liczących w sumie tylko 285 uczniów, a w roku szkolnym 1965/66 szkolnictwo niemieckie w Polsce ostatecznie zakończyło swoje istnienie. Należy podkreślić, że jeszcze w czasie funkcjonowania szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w Polsce, a także po zamknięciu ostatniej ze szkół w 1966 roku, głębokiej analizie poddawano wiele aspektów pracy edukacyjnej. Jednym z nich jest wychowawcza funkcja szkół narodowościowych. Funkcja ta dotyczyła jednak nie tylko młodzieży uczącej się w tych szkołach, ale miała wiele walorów wychowawczych także na uczniów narodowości polskiej. Istnienie tych szkół, a może bardziej jeszcze prowadzenie nauki języka ojczystego dla uczniów narodowości niepolskiej w szkołach z polskim językiem wykładowym, stwarzały naturalną okazję do odpowiedniego oddziaływania wychowawczego na uczniów narodowości polskiej. Praca wychowawcza była w tej sytuacji skuteczna i przekonywająca, pozwalała bowiem na posługiwanie się bliskimi i dostępnymi uczniom przykładami. Współpraca ta umożliwiała również operowanie sprawdzalnymi argumentami w wyrabianiu szacunku dla uczuć narodowych innych ludzi, a także w kształtowaniu przekonania o wysokiej wartości wkładu kulturalnego mniejszości narodowych do kultury ogólnopolskiej i kultur różnych narodów do kultury ogólnoludzkiej.

Z wymienionych wyżej powodów, które składały się na wychowawczą funkcję szkół narodowościowych edukacja dla młodzieży pochodzenia niepolskiego znajdowała się w centrum uwagi stowarzyszeń narodowościowych działających w Polsce w pierwszej połowie dwudziestego stulecia. Stowarzyszenia te były uznawane przez państwo za partnerów w organizowaniu i ochronie funkcjonowania szkolnictwa

narodowościowego. Działające wówczas bardzo pręźnie stowarzyszenia wskazywały na najbardziej aktualne potrzeby oraz problemy oświaty w języku ojczystym. Przeprowadziły również wśród rodziców akcje propagujące pozyskanie dzieci do szkół narodowościowych. Znaczna część nauczycieli zatrudnionych w tych szkołach była jednocześnie aktywistami wymienionych stowarzyszeń. Współpraca ze szkołami ułatwiała towarzystwom oddziaływanie na uczącą się w nich młodzież i umożliwiała dokładne rozeznanie problemów szkolnictwa narodowościowego. Niekiedy współpraca ta miała bardzo ścisły charakter.

Do czasu powstania szkolnictwa niemieckiego młodzież niemiecka, korzystająca ze szkół polskich na zasadzie dobrowolności, z powodu nieznajomości języka w znacznej części nie była objęta nauką szkolną. Część dzieci uczyła się niemieckiego i matematyki na prywatnych kompletach. Dzięki staraniom władz oświatowych, szkoły z niemieckim językiem nauczania rozwijały się szybko, obejmując niemal wszystkie dzieci niemieckie w wieku szkolnym. Należy jednak podkreślić, że nawet w szczytowym okresie swego rozwoju, czyli w drugiej połowie lat pięćdziesiątych, szkolnictwo mniejszościowe obejmowało swym zasięgiem jedynie około 30% dzieci mniejszości narodowych.

Wnioski

Zjawisko powstania i funkcjonowania szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w Polsce w pierwszych dwudziestu latach po zakończeniu II wojny światowej miało swoje uwarunkowania, które wpływały na efektywność tej formy edukacji. Uwarunkowania te można rozpatrywać w dwóch kategoriach i podzielić je na uwarunkowania obiektywne i subiektywne. Do obiektywnych uwarunkowań badanego

procesu należą między innymi przyczyny związane z ogólnymi procesami demograficznymi, które objęły także środowiska mniejszości. Okres niżu demograficznego szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w Polsce w pierwszych dwudziestu latach po zakończeniu II wojny światowej, którego najniższy poziom przypadł na połowę lat sześćdziesiątych, spowodował spadek liczby młodzieży w wieku szkolnym w latach siedemdziesiątych. Ogólna liczba uczniów w szkołach podstawowych w roku szkolnym 1977/78 była o ok. 15% niższa niż w roku 1960/61. Obiektywne przeszkody w funkcjonowaniu szkolnictwa mniejszościowego związane były również, zwłaszcza w początkowej fazie jego istnienia, z brakiem podręczników w języku ojczystym. Obiektywnymi przeszkodami w dobrej organizacji tych szkół były z pewnością także złe warunki lokalowe i niedostateczne wyposażeniem szkół w pomoce naukowe. Z podobnymi problemami stykała się również większość szkół polskich, zwłaszcza wiejskich. Należy nadmienić, że szkoły dla dzieci narodowości niepolskiej zlokalizowane były, poza żydowskimi, głównie w środowisku wiejskim.

Pomoc władz centralnych dla szkolnictwa narodowościowego w drugiej połowie lat pięćdziesiątych należy ocenić pozytywnie. Należy przy tym zaznaczyć, iż problemem szczególnie trudnym do wykonania w owym czasie była sprawa zatrudnienia nauczycieli. Wykwalifikowanych nauczycieli znających język niemiecki wśród nauczycieli polskich w odpowiedniej ilości w tym czasie poważnie brakowało. Problem był jeszcze bardziej dotkliwy, ponieważ w omawianym czasie nie było także wykwalifikowanych nauczycieli wśród ludności niemieckiej. Zresztą w tym czasie braki nauczycieli w szkolnictwie na terenie województwa liczono na setki, a duży odsetek zatrudnionych pracowało

jako nauczyciele nie posiadający kwalifikacji. W obliczu dotkliwych problemów kadrowych trzeba więc było zrobić radykalne posunięcie i znaleźć wśród ludności niemieckiej taką liczbę kandydatów na nauczycieli niewykwalifikowanych, aby zaspokoili potrzeby nowopowstałych szkół z niemieckim językiem nauczania. Tak też uczyniono i wytypowano wśród ludności niemieckiej 90 osób jako przedstawicieli rozmaitych zawodów, którym powierzono pracę w szkole w charakterze nauczycieli poszczególnych przedmiotów. W przeważającej ilości byli to ludzie pracy zatrudnieni w różnych zakładach i instytucjach posiadający wykształcenie podstawowe lub niepełne średnie wykształcenie. Większość z nich bardzo słabo znała język polski i to stwarzało dodatkowe trudności w organizowaniu pracy omawianych szkół i współpracy pomiędzy szkołami a ministerstwem.

W omawianym artykule poruszono wyżej także poważny problem podręczników w okresie organizowania szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w Polsce w pierwszych dwudziestu latach po zakończeniu II wojny światowej. Większość podręczników używanych wówczas przez omawiane szkoły wydawały Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych (PZWS). Podręczniki te przeważnie tłumaczono z języka polskiego, jednakże druk w języku obcym był bardzo kosztowny ze względu na małe nakłady¹. Był to powód dla którego dużą część podręczników importowano z Niemiec Wschodnich. Ich zasadnicza wada dotyczyła zarzutu braku dostosowane do polskich programów. Istotnym zastrzeżeniem było także to, dotyczące słabego przygotowania uczniów omawianych szkół do przyszłego życia i przyszłej pracy w Polsce. Ministerstwo Oświaty w dość krótkim czasie po zorganizowaniu szkół wystarczyło się o podręczniki, to jednak przed tym brak ten

1 Archiwum Powiatowego Wydziału Oświaty w Wałbrzychu. Teczka: Sprawy różne - z niemieckim językiem nauczania. Dnia 18.IV.1950 r.

odczuwalny był bardzo dotkliwie, a to z dwóch zasadniczych względów:

1. nieprzygotowani nauczyciele nie umieli pracować bez podręczników,
2. korzystali z podręczników niemieckich przedwojennych, które nie odpowiadały duchowi naszych programów - były więc nie tylko nieużyteczne, ale wręcz szkodliwe².

Dużą pomocą w tym przejściowym okresie były czasopisma z Niemiec Wschodnich. Pomimo faktu, że nie były one dostosowane do programów polskiej szkoły, to jednak stanowiły w tym czasie jedyną użyteczną pomoc nauczycielom i uczniom. Czasopisma umożliwiały przede wszystkim kształtowanie języka oraz nauki czytania. Największe problemy pojawiały się w przypadku realizacji przedmiotów: geografia i historia. W celu lepszej realizacji treści z tych przedmiotów i w obliczu braku podręczników oraz czasopism z tego obszaru, szkoły organizowały różne formy pracy na zajęciach pozalekcyjnych. Uczniowie uczyli się recytować wiersze, wygłaszać przemówienia, tworzyli kółka dramatyczne i byli zaangażowani w działalność chórów i różnych zespołów taneczno-artystycznych.

Literatura:

Bartz B. Exodus i integracja wysiedleńców jako wyzwanie dla polityki społecznej RFN. „*Historica*” 2/1995.

Guhra I. Niemcy w Polsce – obiekt rozgrywek między systemami ustrojowymi w latach 50-tych [w:] „*InterFinitimos. Informator naukowy do badań nad stosunkami polsko-niemieckimi*” 3-4/1993.

2 Archiwum Powiatowego Wydziału Oświaty w Wałbrzychu. Teczka: SP z niemieckim językiem nauczania. Sprawy różne. Sprawozdanie z dnia - 11.II.1950 r.

Królíkowski M. Szkolnictwo z niemieckim językiem nauczania w powiecie wałbrzyskim w latach 1950-1958. Opole 1970 r. (praca magisterska).

Mauersberg S. Szkoły dla mniejszości narodowych w Polsce Ludowej [w]: *Z badań nad organizacją szkolnictwa. Materiały i studia* t. 3/1970.

Sakson A. (1994). *Polska – Niemcy - Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce. Przeszłość i terażniejszość*. Poznań.

Urban T. (1994). *Niemcy w Polsce. Historia mniejszości w XX wieku*. Opole.

Penka Nenova Tsoneva

University of Sofia

Bulgaria

ORIGIN, CHARACTERISTIC AND MANIFESTATION OF THE RELATION CHURCH - BULGARIAN EDUCATION 865-927

Preface

The theoretical and practical usefulness of the research of the relation Bulgarian educational tradition-Bulgarian Orthodox Church, on the one hand and the absence of a systematic and complete historical-pedagogical research in this field on the other hand lie in the basis of the motivation why I have chosen exactly this topic. This research aims to explore the origin, the characteristic and the manifestation of the actually completed relations Church-State-Education-School during the second half of 9th century and the first quarter of the 10th century based on the most crucial and significant pieces of information, and facts concerning events, processes and persons in diverse historical sources.

Its chronological scope is in the framework of the two key events in Bulgarian history – the choice and the creed identification of Bulgaria in 865 as well as the completion of the process regarding the political, legal, religious and cultural ratification of Bulgaria during the reign of Tsar Simeon. These two events are among the basic factors for the development of the Bulgarian education, school organization, literacy, upbringing, school and educational centres.

The choice of a specific methodology of this research is in a direct relation to its characteristic – historical-pedagogical, privately scientific, exploring sources and theoretical. The methodology incorporates theoretical reconstruction, chronological, factographic, documentary, biographical, hermeneutical and logical methods united with the problematic-historical and systematic-structural approach at scientific and technological level as a selection of methodological approaches, methods and research techniques. The historical past is reconstructed on an available source basis.

In brief and in order to be more convenient to read, the category Church will be used in the text instead of Bulgarian Orthodox Church.

Genetical – during establishment of Bulgarian School and foundation of intellectual centres during the second half of the 9th century

The Christianization of Bulgarian nation and the creation of an autonomous Bulgarian archbishopric are premises for the ratification of the role of the Church as a basic factor in the development of the Bulgarian society, of its education and school organization, school and cultural centres.

The choice of Boris I of Bulgaria is the Bulgarian Christian Choice between the East and the West; between the Caesaro-Papism and the Papo-Caesarism, a choice according to heritage

and tradition (the pagan belief is caesaro-papistic) (6, p. 59; 15, p. 140-142). This is a choice of an individual central power, of an unified new state, of strong elite, of a high degree of national identity, of strong integration of population in the new belief, for the liturgy and the spreading of Christian values, rules and laws (the Byzantine Eclogue and the Nomocanon of St. Methodius as a basis of the Christian law, introducing the Christian norms of behavior); put into practice in a unified language which is easy to understand for the population.

The Christianization and the creation of an autonomous Bulgarian archbishopric (04.03.870) under the Dominance of the Patriarchate of Constantinople, led by the first Bulgarian archbishop Joseph (Stephan), transform the Bulgarian society into a written society by sanctioning of the Old-Bulgarian language (Church Slavonic) into an official state and liturgical language, keep the Bulgarian identity and the written culture thanks to the new disciples and set the beginning of a systematic education, literacy, Bulgarian school and education as well as foundation of cultural centres. The Christian clergy accepts the role of head national enlighteners and bearers of the new written culture for the state right in this crucial moment.

Unlike the present, when the non-interference of the secular state in the church life, and vice versa, is the principle of relations between the Church and the State, another principle regulates the relations between both institutions during the Middle Ages. The overall development of the Bulgarian state is simultaneously related to the assertion of the state independence and the protection of the church independence.

A typical example is the unity of the Bulgarian state and church when solving the contradictions between the Roman Catholic and the Eastern Orthodox churches during both councils – the Eighth Ecumenical Council and the Photian Council; when gaining autonomy for an exceptionally short period since the beginning

of the Christianization, when introducing liturgy in Slavonic language and appointing clergy among local population.

This principle (union between state and church), achieved according to a polytological model of caesaro-papism, can be found in terms of establishment and development of Bulgarian education as well as founding cultural centres in Bulgaria during the second half of the 9th century. The manifested theoretical-philosophical, practical, organizational, cadres and geographic dimensions of the contribution of the Bulgarian archbishopric united with the state power concerning the establishment of Bulgarian school and cultural centres show that the relation between the Church and the Bulgarian education have necessary, structurally defining and constant characteristic even as far as its origin is concerned. In the capacity of basic arguments regarding the characteristic of this relation are:

- the potential of the cadres who secure the first schools-Cathehumen, ecclesiastical and monastic, is in the field of the clergy. With their wide-scope organizational, admonitory and enlightening activity, the greatest representatives of the clergy during the end of the 9th century – Clement of Ohrid, Naum, Angelarius, Sava, Gorazd etc. are as well bright representatives of Bulgarian education and culture.

- the contents in the first schools are utterly in the spirit of the new religion. The first Bulgarian schools-the Cathehumen, established close to the newly-built churches with a basic plan in Pliska, Preslav, Patleina, Nessebar, Ohrid etc. were created to introduce the Baptism. The reason for the foundation of this very first kind of schools in the country is the admonition of Jesus Christ "Go therefore and make disciples of all nations, baptizing them in the name of the Father and of the Son and of the Holy Spirit, teaching them to." (2, 28:19). The word "cathehumeno" used by Paul the Apostle and Luke the Evangelist means "admonition by speech", and "cathehain"

(Cathemen)-a lower preparatory degree for teaching Christian truths.” This makes the clergy a basic tutor of future neophytes and lower clergy.

- the liturgical books in their capacity of textbooks by means of which religious content is taught, are rewritten by representatives of the clergy in the scriptoria located in some monasteries

- the tutor of the first tutors in ecclesiastical and monastic schools whose practical and pictorial experience in teaching is applied large-scale, is a Christian clergyman – Methodius;

- the activity of the clergy is the creation of Slavonic writing without which the written society and the school are unimaginable;

At the same time, the Bulgarian archbishopric plays a significant role in establishing the first schools and cultural centres mostly thanks to ecclesiastical forums and its prominent clergymen-enlighteners and men of letters. Legally, the foundation of the Bulgarian school and¹ the systematic literacy teaching has been regulated at the Eighth Ecumenical Council since 04.03.870 and at the 4th conference at the Photian Council since 24.12.879.

According to the Decisions and the Protocols of the Eighth Ecumenical Council, schools for learning to learn; to introduce the contents of the Gospel and of other ecclesiastical books and write are compulsorily founded in each parish (4, p. 28). This requirement is based on the 58th Apostle Rule of the 85 Apostolic Canons of the Eastern Church, orally taught by the apostles and collected before the First Ecumenical Council in Nicaea (325). The rule says that: “a bishop or a presbyter who does not take care of the congregation, shall be expelled” (1).

1 Clement of Ohrid creates 50 literary works which are the two hagiographies of St. Cyril and St. Methodius, 13 laudatory and 9 admonitory sermons, hymnographical works, divine services for saints (17, p. 37 and p. 74; 18, p. 81-102, p. 122-125). In the Book of Boril it is noted that Clement, Sava, Gorazd and Naum labored greatly for the sake of Slavonic book” (16, p. 90).

The relation is mutual.

On the one hand, the created writing contributes to the accomplishment of a large-scale Christianizing and admonitory work under conditions of ratification of Christianity as a state religion, to the gradual forcing out of the Greek clergy and the general introduction of Old Bulgarian (Church Slavonic) language as a literary language for the Bulgarians and sacred language for the Orthodox Slavdom, to the establishment and the development of the systematic education, for the spread of the new religion by means of the written original works about liturgy in Church Slavonic language in the neighbouring Slavonic communities.

On the other hand – the cultural centres and their products are a crucial premise for the creation of a comparatively educated stratum consisting of Bulgarian clergymen for the needs of the Bulgarian archbishopric. Besides, the clergy which is the creating force of the written Christian culture gets bulgarized by teaching and preaching among the ordinary people in an understandable, native language.

The entire educational activity during the second half of the 9th century is in the spirit of the needs of the new state religion – the Christianity, priorly accomplished by the representatives of the clergy (1). With its large-scale preaching and enlightening activity, the prominent representatives of the clergy from the 9th century – Clement of Ohrid, Naum, Angelarius, Sava, Gorazd etc. are as well bright representatives of the Bulgarian education and culture. The Bulgarian archbishopric with its prominent representatives and clergymen, dedicatedly supported by the Boris I Mihail the Baptizer, is a structurally defining factor regarding the foundation of the Bulgarian School and cultural centres, their organization and security. And there is something more.

The work of the saint brothers Cyril and Methodius and their disciples lies in the basis of the cultural identity not only in terms

of the Bulgarian nation and other Slavonic nations but also of the development of the European culture during the Middle Ages, of the Christian and cultural unity of Europe, for which the Encyclical in 1985 (Pope John Paul) is its greatest appreciation. The Encyclical announces the saint brothers as patrons of Europe. On the ground of the alphabet and literacy created by them, more than 250 million people from Europe including Bulgarians, Russians, Ukrainians, Belarusians, Serbians and others profess the Christianity.

Structural – defining the essence of the medieval Bulgarian education 893-927. Main tendencies

Medieval Education – East-West. The Medieval Education or the Christian paideia as a phenomenon and a philosophical concept regarding the formation of the medieval person by means of education, explored by Werner Jaeger, Jack Le Goff, Cvetana Cholova, Vasil Gyuzelev etc. present not only the strong Christianization of education but also its fields such as: theology, grammar, rhetoric, dialectic, music etc., the independent presence of Christian norms in the education attempting to keep the classical traditions and authorities during the Hellenistic-Roman classical Age especially in Byzantium, dominating in the medieval culture of Southeastern Europe (Goff, J., 1993; Cholova, Cv., 2013; Gyuzelev, V., 2006). Something more. In Byzantium even in the monastic and ecclesiastical schools, the „mundane model of education is predominant and in the beginning of the education it is not so different compared to the model of mundane education. Monastic schools exist; where not only external disciples are taught but also future monks. A spiritual career is only for chosen ones but a much wider circle of the society needs education. Here is why the theological education is the greatest stage and the highest degree of education. In Byzantium it is accepted as a personal choice and a pathway to

grow closer to God through moral perfection and growing of the human up to the Divine Beginnings“ (Cholova, Cv., 2013, p. 3).

The comparative analysis of the role of the Western and the Eastern Church when defining the essence and the characteristic of the medieval education leads to the following main inferences:

First, the root of the explored role in the three destinations has a different time dimension. Byzantium is an inheritor of the Eastern Roman Empire where the Christian Church is present in the Education much earlier than the chronological beginning of the Middle Ages. Two centuries before the Edict of Milan (313) by Emperor Constantine the Great, through which Christianity becomes one of the official religions; within the territory of the Empire from the 2nd century, Cathedumen schools function aiming to introduce the Christian belief; cathedetic schools – to prepare tutors on Christ-Education, and high Christian schools where not only theology is taught but also philosophy, rhetoric, grammar and astronomy. Three centuries after, Christian education evolves steadily. This happens in the beginning of the 5th century when the sole acknowledged priests and temples in the Roman Empire are the Christian ones. The chronological beginning of the explored phenomenon concerning Bulgaria is considered the second half of the 9th century;

Second, the role of the Church is different when defining the contents of the Medieval Education in Western and Southeastern Europe. The regular clergy is the bearer of education, science and culture in Western Europe which is a decisive factor for the formation of the religious ideology, based on the Christian monotheistic religion and its spiritual values. This function lies on the First Monastic Order created by the founder of the western regular clergy Benedict of Nursia (480-547), a canonized saint. In his Orders which are considered practical orders for interior life in monasteries, Chapter 42

„enjoins the reading of an edifying book in the evening and orders strict silence” and Chapter 52 „sets rules about oratory“ (14). The Monastic Order obliges monks to read daily. With regard to the enhancing the level of their education, one special Order from 789 of Emperor Charles the Great obliges every monastery or abbey to establish schools (when there are not any), where both interiors and exteriors learn Church singing with musical notes according to the Psalms; arithmetic and grammar. The strict obedience of the Order by the King's servants in a direct relation to the King's expectations for achieving higher education of the clergy as well as education of the half-literate or illiterate feudal. Through this Order and other similar ones Charles the Great “intends to effectively take part in the interior government of the Church”... His legislation (his “capitulary”) is entirely inspired by religious and moral considerations. Thus, within the social frameworks of the Early Middle Ages, he attempts to create one perfect “Christian world” (De Roselle, J. B. and Meyer, J., 2005, p. 31-32).

The intellectual Renaissance of Charles the Great has several dimensions: it unifies the practices of liturgy (unified liturgy), adding several “gallican” rituals to the Roman liturgy; overcomes the indifference to the theological arguments and the neglecting of the sophisticated thought of the East; keeps the culture and the cultural instrumentarium in a world of intellectual decay; creates a wide network of schools. For that purpose, it brings the grammarians Pierre from Piza and Polland d'Acillere and the historian Paul Diacre; as well as the Anglo-saxon Alquinne from England.

The monarch Alquinne² is the head of a school in York, he

2 The highly educated medieval intellectual with encyclopedic knowledge, high dignitary and minister of Culture in the Frankish Empire – Alquinne divides science into human science (grammar, oratory, dialectic) and Divine science (Theology). In this classification, he includes the so called Liberal Arts, originally interpreted in 12th century by Hugo from Saint Victor and specified by the most prominent intellectual of 13th century – St. Thomas Aquinas. The favourite of Charles the Great dedicates one of his scholar books to his son – Pipin. Written in a dialogue form, including questions

admonishes the Palace Academy where children of aristocrats and such of humble parentage study together. He also organizes bishopric and monastic schools intended for a wider stratum of the population. The entire school organization is subordinated to the Church and the clergy whose monopoly is the literacy, teach in the monastic schools in the upper³ and in the lower⁴ degree. Tutors in parish schools are also clergymen and they chose scholastica (didaskala) as assistants in the education process.

The enunciated arguments related to the subject of school organization as an institution in the West as well as in the education, prove the direct dependence of the ideology of the clergy concerning the medieval education and its contents. This subject is exactly the clergymen for whom there is a belief that the literacy and the knowledge are in the centre of their work and the work of the half-literate or illiterate feudal whose children are taught unsystematically in domestic conditions, consists in the preparation of military force (knights). The western clergy whose monopoly is the medieval education accentuates on the assimilation of the ecclesiastical language – Latin; and on the usage of the native language solely in the beginning of the education-learning prayers and texts from the Psalms, church singing by heart; assimilation of Latin grammar and of the rhetorical instrumentarium for sermons; of dialectic knowledge regarding notions, definitions and logic of conviction; arithmetic with Christian-like interpretation of numbers and arithmetic operations; of geometry open to geographical knowledge and

asked by Pipin and the responses of Alquinne, according to the didactic method (the catechistic method), the book introduces in the instrumentarium of the medieval pedagogue the scholastics, which is still the method of authority and it complements the dialectic as a collectivity of methods for polemics and conviction of the listener (Tsoneva, P., 1998, p. 11,p.42-43).

3 The education is accomplished by means of prayer, sermon, parable, personal example, texts from the Gospel and the Psalms.

4 Subjects from the trivium and the quadrivium are included in the content.

finally – a specialized preparation on Patristics typical for the Roman school, Dogmatic, Homiletics and Canon Law.

The Roman Church does not include antique culture in Its priorities and It does not reckon Itself as Its inheritor. Something more. The Western Church, with certain exceptions, considers the values of science and cultures of the Antique World pagan and subjects them to annihilation. An exception is the Father of the Western Church and early-Christian philosopher Augustine of Hippo (Blessed Augustine) (354-430) who is a continuer of the work of the Christian apologetics from the 2nd century – Tertullian, Justin the Philosopher etc. who back with arguments the “reconciling” of the Christianity with the Ancient Greek philosophy and of the disciple Clement of Alexandria – Origen (185-254) who created the first theological system and proves in his dogmatic works the compatibility of the Christian education with the Neoplatonism (Plotinus, Porphyry) (3).

Unlike the Roman Church, the Patriarchate of Constantinople and Byzantium together with its neighbouring country to the east – the large Arab State; consider themselves inheritors and continuers of the antique culture. The prominent representatives of the Eastern Christian Church from the end of the 4th to the beginning of the 5th century, named Cappadocian Fathers – Basil the Great (330-379), John Chrysostom (349-407) and Gregory of Nazianzus (330-390) are as well prominent theoreticians of Theology and devoted defenders of Antique culture and Its presence in early-medieval education. The incorporation of scholar achievements of the Antiquity in schools, according to the Eastern Fathers, is accompanied by two conditions – keeping the oratory schools, essential for Christian Homiletics and compatibility with the Christian doctrines, canons and moral principles. They were taught in antique schools and they became perfect Christian orators, especially John Chrysostom, whose sermons are basic in Patristics; they not only impede the nihilistic attitude towards the Antique cultural values but they

also contribute to softening the attitude of Byzantium and the Church of Constantinople to them.

Despite the dominance of the Christian religious-dogmatic ideology and of the systematized theology in the fight against heresies in the Byzantine Empire, the arson of the Library of Alexandria and the shutdown of the School of Athens (529), the antique philosophical-cultural tradition (especially the beliefs of Aristotle) continues its existence subjected to the Orthodox Christian Education with honours by Western Europe.

The Church of Constantinople plays a crucial role in this. It does not subject to annihilation the mundane sciences taught in the 31 departments of the University of Constantinople (5-15 century)-antique philosophy as propaedeutics to theology, antique poetry, Roman Law, History, Judas etc. It gradually transforms the educational structure under its subordination and does not annihilate antique literary traditions, presented in "Christian Topography"(6th century) of Cosmas Indicopleustes, in the chronicles of John Malala (6th century), George Hamartolos (8th-9th century), in the collection of works by Fotius I of Constantinople "Bibliotheca", with reviews for 280 antique works, in the semaphore telegraph invented by Leo the Mathematician (9th century), in the agronomy encyclopedia "Geoponica" etc. as well as the parallelly existing private schools close to the monastic and the ecclesiastical ones. Basic knowledge in the field of Greek mythology and history is also included in the above mentioned sciences setting elementary education and the so called "encyclos paideia" – Greek poets, philosophers, historians, grammarians and mathematicians (Homer, Herodotus, Plato, Aristotle, Apollonius Dyscolus, Euclid etc.) are included in the contents of the higher schools learning - the trivium and quadrivium. The specific role of the Church of Constantinople in the formation and development of the early-medieval education consists in combining the dominance of the Christian dogmatic, theology and ideology with the Hellenistic,

Roman and ancient cultural traditions of the peoples who live in Byzantium. During the Early Middle Ages (5th-11th century), the cultural dominance of Christian Byzantium over Western Europe, being an inheritor and continuer of antique culture, becomes a fact. The second significant organization followed by the State is the Church and it plays an important role for this.

The adjacency and the strong spiritual and cultural influence of the Byzantine Empire and of the Church of Constantinople on Bulgarian and the Bulgarian Church predetermine the specifics of the relation Bulgarian Church-Bulgarian Education to a certain extent. The education model in Byzantium which is transferred in the states baptized by the Church of Constantinople, not only dominates but it also allows some researchers to assert that the **third cultural and religious community is created during the European Middle Ages** on the basis of the Old-Bulgarian language and the edited cultural model of Byzantium. The characteristic and the content of the Christian paideia in Bulgaria bear not only the common features of the medieval education in Europe (the Frankish Empire and Byzantium) – the combination of theology with the mundane science whose ideas are re-created by Christianity, of Christian ideology with classical ideas of Antiquity at the time of domination of Christian ones, but also the special features.

Despite being organized according to Byzantine example, Bulgarian schools can not pride themselves on this extent of succession and continuation of antique traditions. In Bulgarian Medieval Education, the basic philosophical and life concept about the human as “an image of God” dominates and its firm protection in all spheres of intellectual life and activities – schools, scriptoria, liturgy, art, architecture etc. has the characteristic of a monopoly. Even “at the time of the First Bulgarian State there is not any course in trivium (grammar, oratory, dialectic) and quadrivium (arithmetic, geometry, music and astronomy)” with exception of certain elements of the Seven Liberal Arts (Radev,

Pl. and A. Alexandrova, 2012, p. 50). The relation is mutual again. This situation of the Christian paideia in Bulgaria also results from the leading role of the Bulgarian Church in the intellectual life of the medieval Bulgarian society and premise for Its further ratification.

Three basic tendencies are distinguished in the development of this relation.

The first tendency is related to the leading role of the Church in the process of development of school education which has the Christian paideia as a conceptual model, the similar thing of which (like the Ancient Greek paideia) is the theoretical and the practical opportunity for the formation of an individual by means of education and the different thing is the cult of Jesus Christ as the pedagogue of all. On the one hand the Church functions as a basic driving force in the process of the foundation and the maintenance of a school in each parish of the diocese under the rule of the parish priest where the education is in a spoken and understandable native language. This is a premise for making a big part of the population literate so almost everyone can read the Gospel, the Psalms and other ecclesiastical books. The purpose of the education of ecclesiastical and monastic schools, similar to the Byzantine schools and founded after the arrival of St. Cyril and Methodius' disciples is a basic preparation of clergymen who are essential for the ratification of Christian cult. On the other hand, the Church takes part in the organization of the education by means of ecclesiastical books. The liturgical books are in their capacity of basic textbooks (gospels, triodion, psalms etc.) and the main methods are the typesetting, elements of the monitor method, the personal example and the imitation.

The second tendency concerns the development of the literary work in the spirit of the ratification of Christian values. The Church plays a vital role in both the organization of the school education and the literary schools. It is also important for the assimilation of this model by the Eastern Orthodox Christian

society. The literary works aims to ratificate the norms of the Christian value system among people.

The works of the old-Bulgarian men of letters spread among the newly-baptized Bulgarians the very beginnings of Christian literature and moral values included in the Old Testament and the New Testament as well as in the liturgical books. The Bulgarian men of letters complete their mission as spiritual enlighteners by translating hagiographical books, laudatory and admonitory speech, liturgical, theological, logical, oratory, moral and historiographical works of the fathers in the Church; Byzantine liturgical samples and others. Among the highest educated men of letters from the Simeon Age, who have received the protection, the encouragement and the help of the ruler are Clement of Ohrid, John the Exarch, Constantine of Preslav, Chernorizets Hrabar, Chernorizets Dox, Presbyter Gregory and Tsar Simeon himself (5; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 19).

The third tendency is related to the contribution of the liturgical-admonitory activity in Church-Slavonic to the upsurge of the entire culture of the newly-baptized Bulgarians. The liturgical-admonitory activity in a spoken and understandable language, performed by the Bulgarian clergy and their personal example of highly moral life contribute to the highest extent to the transformation of the overall culture of the newly-baptized Bulgarians.

The reasons upsurging the Church into a major factor when defining the essence and characteristic of the medieval education during the reign of Simeon (893-927) can be viewed into two main groups – objective and subjective reasons. Among the subjective reasons is the great personality of Tsar Simeon being one of the most prominent European rulers, appraised by the French historian Alphonse Rambaud as more educated than Charles the Great and described as the best ruler best known in Europe by the byzantinologist Georgii Ostrogorski. Objective reasons lie in the basis in the material prosperity of the Bulgarian

State along with its military progress; in the development of the administrative-territorial structure of the Church within the frameworks of the diocese, in the impressive construction and strong influence of the relation with Byzantine and the Slavonic Christian communities.

Conclusion

Over the entire research two main inferences are distinguished

First, the theoretical-philosophical, organizational, cadres and geographical dimensions of the contribution of the Bulgarian archbishopric united with the state power to the foundation of the Bulgarian school and cultural centres during the second half of 9th century prove the thesis that in its origin itself, the relation Church-Bulgarian education has a necessary, structure-defining and constant characteristic.

Second, the Golden Age of Bulgarian culture would not be possible without a fledged and rich spiritual and material culture, all ecclesiastical in its form and content whose major creators and defenders are part of the clergy. In the end of 9th and during 10th century, the monasteries are centres of culture and education, related with the creation of the first theosophical works by Bulgarian authors; translations from the Holy Bible, works of the Holy Fathers, Byzantine liturgical samples as well as creating books, icons and church plates. During this period, the Bulgarian missionaries and Christians gospelize Serbians, Rus, Vlachs, Moldovans and Ukrainians by means of the Christian ideological and philosophical heritage which is translated into Slavonic and liturgical books

The cultural apogee assigns our country a leading role in the development of the Slavonic literary. It spreads within other Christian peoples in Europe. The development of our literary works and education is accompanied by the difficult Bulgarianization process of the Church. The relation is direct

and mutual – the Church is the second largest institution with an organizing function followed by the state regarding the spiritual life and education without which the Bulgarisation is unthinkable.

Sources

1. Canons of the Apostles. <http://www.sveta-gora-zograph.com/books/Pravila-1/book.html#doe46>
2. The Holy Bible – the Old and the New Testament (1998). Sofia: Holy Synod of Bulgarian Church.
3. The Blessed Augustine (2005). The City of God, I. Sofia.
4. Gyuzelev, V. (2006). Christianisation of Bulgarians. Sofia.
5. Exarch, J. (1981). Shestodnev. Sofia.
6. Vita Blasii Amoriensis (9th-10th century). In: Gyuzelev, V. (1981) Medieval Bulgaria in the Light of New Sources. Sofia.
7. Constantine of Preslav Alphabet Prayer. (1947). In: Anthology of Old Bulgarian Literature, Sofia.
8. Constantine of Preslav Histories. (1983). In: The Old Bulgarian Literature. Historical Works. V. 3, Sofia.
9. Constantine of Preslav Prologue to the Gospels. (1963). In: Chakarov, N. Collectanea on History of Education and Pedagogical Thinking in Bulgaria. Sofia.
10. Epilogue of the Translation of the life of Anthony the Great, performed by Presbyter John (beginning of 10th century). – In: Gyuzelev, V. Christianisation of Bulgarians. Sofia, 2006.
11. Praise to Tsar Simeon In: Simeon collection (Svetoslav's Copy 1073) Research and text, Sofia, 1991.
12. Copy of Presbyter Gregory to his Translation of the Old Testament (beginning of 10th century). – In: Gyuzelev, V. Christianisation of Bulgarians. Sofia, 2006.
13. Copy of Tudor Doxov 907 to his Translation of speech against arians by Atanasius of Alexandria, performed by Bishop Constantine of Preslav. – In: John Chrysostom (1992) Selected talks on moral topics. Sofia.
14. Rule of St. Benedict <http://bg.wikipedia.org/wiki>

15. Copy in the Greek Code (13th century) on the Christianization of Bulgarians and their earliest teachers. – In: Gyuzelev V. Christianization of Bulgarians. Sofia, 2006.

16. Book of Boril. – In: Iv. Bozhilov, A. Totomanova, Iv. Bilyarski Book of Boril - edition and translation. Sofia, 2011, p. 90.

17. Old Bulgarian Literature. Hagiographic works. v. 4, Sofia, 1986.

18. Old Bulgarian Literature. Oratory Prose. v. 2, Sofia, 1982.

19. Chernorizets Hrabar An Account of Letters. – In: Old Bulgarian Literature. Oratory Prose. Sofia, 1982.

Literature

Goff, J. (1993). Intellectuals in the Middle Ages. Sofia.

Gyuzelev, V. (2006). Christianization of Bulgarians. Sofia.

Duroselle, J. B. and J.M. Meyer (2005). History of Catholicism. Sofia: IK "KAMA.

Radev, Pl. and A. Alexandrova (2012). Christianity and Christian education. In: History of Bulgarian Education. Plovdiv.

Tsoneva, P. (1998). Anthology on Pedagogy. Sofia.

Cholova, Cv. (2013). Education in Medieval Bulgaria. Sofia: New Bulgarian University.

Summary: The research opens a new page in the Bulgarian historiography – the development of the relation of the Church to the Bulgarian education in its origin and initial stage. The characteristic and the dynamics of this relation are highlighted and positive practice in Bulgarian educational traditions is emphasized.

Keywords: education, Bulgarian school, Bulgarian church, state

Юлія Стуканова, Валерій Богуненко

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Україна

МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ ДОНБАСУ

Музичне і театральне мистецтво України протягом 1950 – 1960-х років переживало процес очищення від жорсткого владного та ідеологічного контролю та панування «кон'юнктурної псевдокультури». Процеси відлиги надали імпульсу для активізації творчих пошуків з боку вітчизняних митців в умовах урізноманітнення стилів і течій в музиці, поглиблення психологізації та експериментування в театрі. В порівняно короткий строк відбувалося часткове повернення в контекст західноєвропейського мистецького простору, а також був закладений потужний розвиток вітчизняної музичної і театральної традиції.

Вельми важливим є дослідження цих процесів на рівні історико-культурних регіонів України, що надасть можливість співвіднести закономірності та особливості музично-театрального життя у них. Донбас є значним і специфічним українським регіоном, історико-культурні процеси в рамках

якого привертають особливу увагу дослідників в останні роки.

Історіографія питання включає праці театрознавців О. Кулик, І. Давидової, Ю. Станішевського, музикознавців В. Олендарьова, Т. Кіреєвої, С. Саварі, В. Глівінського та ін.[1]. В дисертаційному дослідженні та наукових статтях О. Стяжкіної[2] було вивчено музично-театральне життя краю в рамках ширших хронологічних меж, вказані основні тенденції періоду відлиги, показані взаємовпливи в розвитку музики і театру Радянського Союзу і Донецького регіону. Окремі розділи дисертаційної роботи та розвідки одного з авторів даної статті присвячені вказаній проблематиці[3].

Автори прагнуть дослідити музично-театральне життя Донецького регіону в період так званої «відлиги» (1953-1964 роки), виявити закономірності та особливості на фоні загальноукраїнських культурних процесів. Відповідно, поставлені такі завдання: прослідити основні тенденції розвитку музично-театрального мистецтва в період відлиги в Україні та Донбасі; порівняти його особливості, взаємозв'язки; показати залежність розвитку мистецької сфери регіону від політики центру; проаналізувати рівень соціального функціонування музичних і театральних установ, що були представлені в Донецькому краї. Зазначимо, що в об'єкт даного дослідження входить аналіз діяльності стаціонарних театральних установ, обласних філармоній Донбасу. Під Донбасом маються на увазі Донецька та Луганська області.

Джерельну базу дослідження головним чином становлять матеріали центральних та обласних архівів України (Центральні державні архіви: вищих органів влади і управління, архів-музей літератури і мистецтва; Державні архіви Донецької і Луганської областей[4]). Певну інформацію надають відомості періодичної преси 1950-х – 60-х рр., матеріали інтерв'ю[5], довідкових видань[6].

Зауважимо, що обласні міста регіону на рубежі 50 – 60-х рр. зазнали перейменувань: м. Ворошиловграду в 1959 р. було

повернуто його назву – Луганськ, м. Сталіно в 1961 р. одержало назву Донецьк. З 1989 р. м. Жданов стало знов називатись Маріуполем, м. Артемівськ з 2016 р. – Бахмутом.

До загальних специфічних особливостей, які впливали на функціонування театрів і філармоній Донбасу, слід віднести наступні: регіон мав культурно та історично визначений образ, закріплений його індустріальною роллю в державі (як наслідок, зокрема, на ідеологічні вимоги виробничої тематики накладалися рекомендації втілювати на сценах місцеву індустріальну тематику, часто це була низької якості драматургія та музичні твори[7]); відсутність глибинних історичних дореволюційних традицій театрального і музичного життя[8]; незавершеність структури театральних і музичних установ і продовження їх розвитку (зменшення кількості театрів регіону з дев'яти до шести; утворення в 1955 р. Донецького міжобласного відділення Українського Театрального товариства – УТТ); конкурентність театрів у вузькому просторі центру міста (робота луганських обласних театрів в одному приміщенні, донецьких драматичного і оперного – так само, з 1960 р. – відстань між будівлями у два проспекти[9]) та ін.

В Донбасі системний, цілеспрямований розвиток мистецьких інститутів на рівні державної політики розпочався в радянський період. Організація музичних і театральних установ, відділень творчих Спілок в краї продовжувалась ще й в 50 – 60-ті роки.

За даними на 1955 р., в Україні діяло 79 театрів (з них драматичних – 56), в 1964 р. їх кількість скоротилась до 60-ти, при чому головним чином за рахунок драматичних (стало 39). В Донбасі кількість останніх зменшилася з 5-ти до 3-х. Донецька область входила до шістки, де структура театральних установ була найбільш розвиненою (5 і вище театрів в 1955 р., 4 і вище в 1964 р.), включаючи оперний театр (один з п'яти в УРСР)[10].

На явні статистичні дані дозволяють проаналізувати кадровий склад театрів Донбасу станом на 1954 р., тоді як дані за 1964 р. – на матеріалі Донецької області. Станом на 1954 р. кадровий

склад театрів Донбасу (драматичних, оперного, лялькового) дорівнював 413 особам, з них – 183 жінки (або 44%; по Україні – 35%)[11]. Отже, показники по Донбасу наближались до гендерної рівності, загальноукраїнські становили близько третини. Більша гендерна врівноваженість порівняно з іншими видами мистецтва була традиційною для театрів[12]. В межах кадрового складу театрів керівничо-творчий склад становив 12% (по Україні – 11%). Жінки дорівнювали 33% від загалу керівного складу (по Україні – 26%)[13].

Динаміку складу театрів регіону вдалося з'ясувати на матеріалі Донецької області за 1954-1964 рр. За цей період кадровий склад зменшився з 317-ти до 151-ї особи (пов'язано з ліквідацією та об'єднанням частини театрів). В тому числі кількість жінок майже не змінилась – 68-м осіб в 1954 р. (21%) і 65-ть (43%) – в 1964 р.[14].

У 1955-1960 рр. на донецькій сцені блискуче виступав Ю. Гуляєв, власник нагород та медалей європейських конкурсів (пізніше – соліст Великого театру СРСР, народний артист СРСР). На початку 60-х рр. в естрадній бригаді Луганської обласної філармонії розпочинав своє сходження Юрій Богатиков (ліричний баритон), швидко завойовуючи любов глядачів[15].

Серед режисерів Донбасу вирізняються особистості П. Ветрова і М. Амітова, на щовже було вказано дослідниками[16]. Вивчені документи наводять на висновок, що про них можна говорити як про діячів республіканського рівня.

Приклади лідерської, сміливої і досить незалежної лінії в творчій діяльності Амітова вже були висвітлені в наукових розвідках[17]. Привертають увагу також його доповіді під час республіканських нарад і пленумів[18]. Вони свідчать, що навіть в період роботи в міському за статусом театрі усвідомлення М. Амітовим свого перебування на периферії та другорядності очолюваного театру не створювало в нього провінційного самовідчуження.

Шукаючи зовнішні пояснення цього феномена (поряд із особистісними якостями і талантом Ветрова і Амітова), згадуємо

зауваження театрознавця Н. Мірошніченко, що українські культурні діячі відчували подвійний тиск – поряд із ідеологічним контролем існувала загроза звинувачення в націоналізмі[19]. Натомість Ветров і Амітов працювали в російських театрах. Професійне їх становлення відбувалось не тільки в межах УРСР: Ветров закінчив Ленінградський театральний інститут, певний час працював в Росії; Амітов – в Туркменії (заслужений артист Туркменської РСР)[20].

Обласне відділення Спілки композиторів Української РСР було організоване в Донбасі лише 1969 р., а до того тут діяли уповноважені СКУ. Слід відзначити, що філії Спілки композиторів УРСР на середину 60-х рр. існували тільки в чотирьох містах – Києві, Львові, Одесі та Харкові[21].

В регіоні станом на 1953 р. працювали два члени Спілки композиторів УРСР – З. Дунаєвський та С. Ратнер[22], діяльність обох була пов'язана із м. Сталіно, так що Луганськ взагалі не мав жодного офіційного представника СКУ (з'явився в 2-й половині 60-х рр.[23]). Вже з 1954 р. і впродовж наступних років взагалі залишився тільки Самуїл Ратнер. При цьому станом на 1954 р. Київська філія об'єднувала 68 членів СКУ, Харківська – 19, Львівська та Одеська – по 10; в 1964 р. відділення Києва налічувало 85 членів СКУ, Харкова – 30, Львова – 15, Одеси – 12[24].

Цікаво, що обидва уповноважені СКУ в Донбасі не були його уродженцями (Дунаєвський народився на Полтавщині, Ратнер – в Білорусі). Дослідники стверджують, що саме С. Ратнер, композитор, диригент, піаніст, педагог-теоретик, зіграв особливу роль в професійному становленні композиторської школи Донбасу[25].

В цілому, чисельність композиторів Донбасу у період, що вивчається, наразі визначити складно. Згідно поточних заміток у пресі, Об'єднання самодіяльних композиторів регіону в 1953 р. налічувало 34 особи, а в 1956 р. – вже 80 членів[26].

Склад філармоній можна розглянути на матеріалі штатного розпису Донецької обласної філармонії. В 1964 р. до неї входили: головний диригент, диригент, 11 артистів розмовного жанру, 15 артистів-вокалістів, 39 артистів струнних інструментів, 42 артиста духових інструментів. Разом – 109 осіб. З них жінок було 30, при чому жодна не входила до керівного творчого персоналу. У відносних показниках вагому частку становили артистки-вокалістки й артистки розмовного жанру (відповідно 45 % та 60 % від загалу артистів), серед музикантів – 21 % і 19 % від загалу струнних і духових[27].

Вивчені матеріали вказують на те, що певні зміни та зрушення в діяльності музичних і театральних закладів Донецького регіону були пов'язані в першу чергу з процесами, що відбувалися в культурних столицях Союзу та республіки. Протягом 1950-х років в СРСР були скасовані партійні постанови кінця 1940-х – початку 50-х рр. та відновлене положення деяких композиторів в сфері «офіційної» музичної культури СРСР (Д. Шостакович, А. Хачатурян, С. Прокоф'єв) і, слідом, України (Б. Лятошинський, М. Колесса, М. Вериківський, К. Данькевич)[28]. Це дозволило включити їхні твори в репертуар музично-театральних установ Донбасу.

За наявними даними, обидві філармонії виконували 5-ту, 12-ту симфонії, ораторію «Пісня про ліси» Д. Шостаковича, 7-му симфонію, сюїти з балету «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва, сюїти з балету «Спартак» А. Хачатуряна[29]. Сталінський театр опери і балету поставив оперні та балетні спектаклі на музику С. Прокоф'єва (першим в Україні – оперу «Дуенья», а також «Семен Котко», балет «Попелюшка, дитячий спектакль «Петя і вовк»), балет «Спартак» А. Хачатуряна[30].

Рецензії на оперу «Дуенья» («Заручення в монастирі») містять інформацію про труднощі оркестру при опануванні складної музики композитора. Головному диригентові К. Абдуллаєву та режисерові К. Цимбалу довелось долати сильний опір музикантів та вокалістів. Очевидно, й для слухачів, вихованих на класичних

та радянських зразках оперної культури, подібна музика була важкою для сприйняття (так, першим враженням доньки і дружини режисера були «дисгармонічність, незвичайність»)[31].

З українських композиторів, що зазнали критики в сталінські часи, обласні філармонії краю виконували інструментальні концерти, симфонії, симфонічні поеми Б. Лятошинського[11]. Колектив Ворошиловградської філармонії в 1955 р. включив до свого репертуару фрагменти з опери «Богдан Хмельницький» К. Данькевича[32].

Віяння відлиги певною мірою повернули академічне музично-театральне життя України до тогочасного європейського контексту, щоправда, з обмовкою представлення на сценах республіки творів композиторів «країн народної демократії» та «прогресивних західних», тобто комуністів. Міністерством культури УРСР було дозволено робити постановки творів «прогресивної» зарубіжної драматургії в обсязі до 30%[33].

На сценах театрів регіону з'явилися такі вистави, як «Замок Броді» по А. Кроніну, «Кам'яне гніздо» Х. Вуолійоки, «Жінка, у якої свої закони» Е. де Філіппо (Ворошиловградський російський театр), «День чудесних обманів» Р. Шерідана (Ворошиловградський російський театр, Жданівський театр) тощо[34]. Дослідниця О. В. Стяжкіна зазначає: «... треба констатувати позитивну роль відновлення (а для багатьох театрів України і формування) традиції прочитання і постановки п'єс іноземних авторів. Такі постановки розширювали межі свідомості пересічного українського громадянина»[35].

Вказані вище зміни відобразились в діяльності філармоній Донбасу в двох моментах. По-перше, її колективи почали виконувати твори зарубіжних авторів, переважно, країн Східної Європи (болгарських, угорських, румунських, польських, чехословацьких). По-друге, глядачі регіону одержали можливість безпосередньо відвідати виступи виконавців з Польщі, Румунії, Болгарії, Угорщини, Бельгії[36]. Втім, останні були досить рідким явищем в планах запрошених гастролерів.

Атмосфера піднесення і потепління суспільного клімату 1950 – 1960-х рр. відобразилася в театральному житті республіки також і в прагненні театральних режисерів реалізувати власну тематику п'єс, відійти від усталених стереотипів в їх трактуванні. Відбувалися процеси переосмислення важливості використання театральної спадщини минулого, відмови від гегемонії системи Станіславського, по-перше, та подолання спрощеного, догматичного її розуміння, по-друге[37]. Ці тенденції були властиві і театрам Донбасу[38].

Ідеологічна роль Донбасу як індустріального центру, героїзація та міфологізація шахтарської праці обумовлювала звернення до шахтарської тематики. Драматичні театри краю інсценізували твори письменників Донбасу Б. Горбатого, Ф. Вольного[39]. Подібна політика не обминула і дитячі театри. Зокрема, актор Луганського театру ляльок О. Воскресенський написав п'єсу «на донецьку – шахтарську тему». На засіданні міськкому у жовтні 1961 р. обговорювалося питання про можливість постановки даної п'єси[40].

Театри ляльок Донецького регіону розвивалися у контексті загальноукраїнських тенденцій, тому їм були властиві спільні для радянського простору проблеми функціонування лялькових театрів, серед яких – дефіцит кваліфікованих кадрів через нерозвиненість системи творчого навчання та брак сучасного драматургічного матеріалу. Однією з причин слабкої роботи драматургів над створенням п'єс для лялькових театрів були занижені норми гонорарів: 3-4 тис. крб. за п'єсу для лялькового театру, натомість від 12 до 25 тис. крб. за п'єсу для «дорослого театру»[41].

Працівники лялькових театрів усвідомлювали подібне ставлення суспільства до власної мистецької діяльності і у 1950-ті рр. намагалися вербалізувати проблему. Так, під час вказаного вище засідання колегиї директор Ворошиловградського театру ляльок Вайнберг зауважувала: «Работники театра кукол не хотят быть ни племянниками, ни младшими братьями, ни

старшими среди работников советского искусства. Мы хотим быть равноправными /.../»[42].

Репертуарна політика театрів ляльок передбачала, по-перше, «очищення» репертуару від «колишніх» п'єс, героями яких були представники аристократичних верств (королі, принци тощо) або персонажі народної міфології та релігійної сфери (чарівники, відьми, чорти), що суперечило атеїстичній пропаганді; по-друге, постановку п'єс на «сучасну тематику»[43], тобто написаних у відповідності з принципами соціалістичного реалізму.

Зокрема, колектив Ворошиловградського театру ляльок у другій половині 1950-х рр. створив реалістичні вистави для дітей «Чудо машина» Ю. Єлисеєва, «Некрасива дівчина» Т. Якоб, «Тагана» М. Борського. Поряд із тим, реалістичні п'єси не могли витіснити казкові сюжети з репертуару дитячих театрів. Зокрема, на початку 1960-х рр. у Донецькому театрі ляльок йшли спектаклі «Червона квіточка», «Блакитна фея», «Російські казки», «Телевізор доктора Айболита» та ін.[44].

Лібералізація суспільного життя обумовила швидке розповсюдження естрадної музики в Радянському Союзі. Вивчені матеріали вказують на послідовне зростання ролі естрадних колективів в діяльності філармоній Донбасу (з кінця 50-х років за показниками кількості концертів та охопленням глядацької аудиторії цей компонент займав до третини і більше від обсягу виконаних творів та обслужених глядачів[45]).

Про попит мас на місцеву естрадну музику говорить те, що в плані намічених заходів Луганської філармонії на 1963 р., спрямованих на виконання наказу Міністерства культури УРСР «Про заходи щодо забезпечення виконання державного бюджету УРСР й касового плану Держбанку СРСР по Українській РСР в 1963 р.», на першому місці значилося: «створити 2 нові естрадні бригади з обслуговування трудящих області»[46].

Штатні розклади колективів Донецької філармонії також свідчать про значний розквіт компоненту естрадної музики в її лавах. Так, якщо в 1953 р. штатні колективи естрадного плану

включали тільки 6 осіб, то в 1963 р. – 74 особи (зростання в 12 разів), в тому числі діяли естрадний оркестр (28 осіб) та естрадно-танцевальна бригада (46 осіб)[47].

З середини 50-х років в країні набували популярності західноєвропейські течії в музиці, особливо джазова музика. Поряд із гастролерами з інших республік[48], в регіоні з'явилися і власні джаз-колективи. Дослідник В. Олендарьов вважає, що, як і у великих містах країни (Москва, Ленінград), джазові біг-бенди Донбасу репрезентувала, як правило, самодіяльність[49].

На нашу думку, музичне виконання естрадних колективів філармоній краю також тяжіло до джазу, принаймні до згортання демократизації. На цей висновок наводить склад естрадних колективів Донецької філармонії. Так, до оркестру (28 осіб) згідно штатного розкладу у 1963 р. входили: 4 саксофоністи, 3 тромбоністи, 3 трубачі, 2 трубачі-солісти, ударник, гітарист. До естрадно-танцевальної бригади (46 осіб) входили: 3 саксофони, 2 кларнети, 2 контрабаси, 2 ударники, 2 трубачі, тромбон, аккордеоніст, аккордеоніст-піаніст[50]. Додамо, що джазові твори виконувалися в офіційно діючих естрадних оркестрах Союзу з середини 50-х рр., так само, значно активізувались гастролі виникаючих у великій кількості естрадних бригад[51].

Джазові біг-бенди, що виникали на ґрунті художньої самодіяльності, існували при навчальних закладах – переважно вищих (оркестри торгівельного інституту та медінституту в Донецьку, оркестр при машинобудівному інституті в Луганську) або палацах культури чи на підприємствах[52].

В умовах ослаблення державного контролю за функціонуванням культурної сфери у період хрущовської «відлиги», у Радянському Союзі почали з'являтися спроби реалізації альтернативних командно-адміністративній системі шляхів організації музичного життя, зокрема, у аспекті фінансової сторони концертної діяльності. З'явилися випадки тіньових способів організації музичних концертів з метою отримання прибутків. У орбіту подібних спроб втягувалися академічні

музичні установи, керівництву (і окремим артистам) яких пропонувалися засоби швидкого заробітку, що будувався не за принципами регламентованих тарифікаційних ставок, а на основі безпосереднього прибутку від концертів. Зокрема, про це – і спроби повернути музичне життя у русло контрольованого управління – свідчить документ «Информация о результатах ревизии Сталинской областной государственной филармонии» (1959 р.)[53].

Механізм дії подібних «ініціатив» був, зокрема, такий: у окремих містах СРСР (наприклад, у Москві) організовувались концертні бригади, після чого вирішувалось питання щодо їхньої (позазаконної) належності до певних державних концертних об'єднань і організацій. Так, у Сталінській обласній філармонії протягом листопада 1957 – березня 1958 рр. працювали дві естрадні бригади, які, згідно свідоцтва про дозвіл від Укргастрольбюро, належали до Якутського концертно-естрадного бюро. Натомість, у дійсності обидві естрадні бригади були створені у Москві.

Окрім того, ослаблення державного контролю за діяльністю музичних установ спричинило появу випадків, коли їх керівництво одержало змогу більшої маневреності у питанні встановлення домовленостей з окремими концертними об'єднаннями, обминаючи Укргастрольбюро. Зокрема, нелегально діяв ансамбль оперети Аджарської філармонії, що проводив виступи у Сталінській філармонії протягом грудня 1958 – лютого 1959 рр.[54].

Ревізія встановила, що згідно чинного законодавства державні збитки від тіншових схем, що працювали за участі адміністраторів Сталінської філармонії, дорівнювали 304 600 крб. Дана сума включала приховані концерти, заниження даних валового збору, зарплату артистам і адміністраторам (у тому числі позаштатним) тощо[55].

Важливим є аспект соціального функціонування музично-театрального мистецтва. В 1965 р. театри республіки охопили

глядацьку аудиторію чисельністю в 15,5 млн. осіб. У тому числі донбаські обслужили 12 % загальної кількості глядачів (1,88 млн. осіб). В розрізі по областях Донбас поступався великим областям з дореволюційними театральними традиціями. Так, театри Донецької області (всіх жанрів) на середину 60-х рр. охопили 8 % глядачів України, Луганської – 4 %, Київської – 12 %, Одеської – 11 %, Харківської – 10%, Львівської – 7%[56].

Порівнюючи ситуацію в двох областях регіону, слід констатувати, що ситуація в Луганській і Донецькій областях була різною. По-перше, від початку показники луганських драмтеатрів поступались донецьким. По-друге, на Донеччині протягом десяти років (1954-1964 рр.) відбувалося зростання кількісних показників (кількість поставлених п'єс; здійснених вистав; обслужених глядачів – майже на 20%) навіть незважаючи на скорочення кількості театрів, тоді як в Луганській це призвело до зниження кількісних показників, зокрема, кількості обслужених глядачів – на чверть (таблиця 1)[57].

Таблиця 1. Кількісні показники по драмтеатрах Донбасу за період 1954-1964 рр. (по областях)

Область	Рік	Кількість спектаклів	З них на стаціонарі	Кількість обслужених глядачів (в тис. чол.)	З них на стаціонарі (в тис. чол.)	З них на селі (в тис. чол.)
Донецька	1954	1452	398	478	157	8
	1964	1269	538	568	303	42
Луганська	1954	1349	301	421	122	32
	1964	696	244	313	125	15

Цікаво порівняти масштаби охоплення театральними закладами Донбасу населення краю. Так, в 1964 р. в Донецькій області мешкало 4720 тис. осіб, театри (оперний і драматичні) обслуговували 811 тис. глядачів (або 17 %). Тобто, в середньому за рік кожен 5 – 6-й мешканець області відвідав один спектакль. В Луганській області мешкало 2732 тис. осіб, драмтеатр

обслуговував 313 тис. глядачів (11 %)[58]. Таким чином, охоплення глядачів було меншим – в середньому за рік кожен 10-й мешканець області подивився театральну виставу.

Щодо діяльності філармоній регіону, у 1959 р. населення Сталінської області нараховувало 4262 тис. осіб, обласна філармонія обслуговувала 961 тис. глядачів (тобто 23 %). У 1964 р. в Донецькій області мешкало 4720 тис. осіб, філармонія обслуговувала 1025 тис. глядачів (або 22 %)[59]. Таким чином, в середньому за рік кожен 4 – 5-й мешканець області відвідав тільки один концерт філармонії. В Луганській області була подібна ситуація: за приблизними підрахунками, в середньому на 1963 р. кожен 3 – 4-й її мешканець один раз за рік дивився виступ філармонічного колективу[60].

Досить вузький вплив театральної і філармонічної діяльності на розвиток культурних процесів краю пояснюється низкою причин, головна з яких полягає в тому, що ці заклади відтворювали переважно традиції академічної культури, елітарної за характером. Таким чином, істинні її цінителі, часті гості театрів і філармоній, налічували одиниці. Переважаюча ж більшість глядачів залучалися до зразків аналізованого мистецтва в основному завдяки державній політиці в справі пропаганди театральних і музичних творів. Нарешті, якість виконання вистав і концертів не завжди була на достатньому рівні.

Хвилеподібні заморозки в політичній обстановці центру в період відлиги відбивались в постановках ЦК, що викривали «перекручення» в художній культурі. Ці директиви за ланцюгом дублювалися в Україні і областях. Так, після театального сезону 1956-1957 рр. були засуджені п'єси «Людина шукає щастя» Школьника, «Дорога матинко» Багмута, «Люська» Мазіна та ін. Місцева влада Донбасу відреагувала критикою своїх театрів[61].

Наприкінці 1962 – на початку 1963 рр. була здійснена кампанія республіканського рівня щодо злиття малих театральних колективів в великі внаслідок скорочення держдотацій у

сфері культури: тотально одержавлений радянський театр був малоспроможний працювати рентабельно[62]. Під удар потрапили, в першу чергу, міські драматичні театри – майже два десятки по всій Україні (в Донбасі ліквідували театри в м. Чистяково і Артемівську. Відбулися й важливі позитивні зрушення: 1959 р. був створений обласний російський театр в м. Жданов, відновивши штучно перервані традиції, започатковані наприкінці XIX ст.

В рамках вказаної кампанії Луганські театри були об'єднані в один обласний театр з двома трупами, при чому практично за рахунок складу українського[63]. Це рішення (можна припустити, не позбавлене – бодай нерефлексованого – відтворення русифікаторської політики Москви чиновниками республіки) загострило вже існуючу кризу в Луганському українському театрі, який опинився без значної частини акторського складу, без головного режисера (призначений головою об'єднаного театру П. Ветров фактично так і залишився режисером російського театру) і був ще більш обмежений в репертуарі рамками української сучасної і класичної драматургії, що унеможливило його конкурентоспроможність.

Звернення до Міністерства культури УРСР («Доповідна записка про роботу Луганського обласного об'єднаного російсько-українського драмтеатру») наприкінці 1963 р. із обґрунтованим проханням повернути структуру театрів Луганська до такої, яка була до об'єднання (згідно рішення загального зібрання працівників театру) не дало результату. (Згідно вказаної «Доповідної записки» за підписом головного режисера П. Ветрова, колектив об'єднаного Луганського обласного драмтеатру звертався також із проханням перевести українську трупу до м. Северодонецька; це звернення не було задовільнено)[64].

З іншого боку, умови настільки тісного співіснування з російською трупою зберегли Луганський український театр як україномовний в зрусіфікованому регіоні, сприяли його

згуртуванню (вивчені документи свідчать, що обидві трупи сприймали себе як два окремих організми) і, можна припустити, сприяли формуванню у творчого складу української культурної ідентичності[65].

Другий обласний український театр – Донецький – також зазнав русифікації, однак в інших обставинах. Він був єдиним обласним драматичним театром переважно російськомовному Донецькому краї. В 1962 р. його керівництвом було прийнято рішення половину спектаклів (50%) ставити російською мовою, а на початку 1965 р. він був реорганізований в драматичний з українською і російською труппами (разом з Ужгородським театром таких в республіці було три)[66].

Зменшення державних дотацій в сферу культури на початку 1960-х років поряд із негативним впливом мало й свої позитивні моменти. Так, для підвищення відвідування Донецького театру опери і балету з метою покращення фінансової ситуації протягом означеного часу «керівництвом театру... запрошувались зарубіжні співаки – Болгарії, Румунії, Угорщини», Греції, Грузії, Фінляндії, Югославії[67].

Наслідки в сфері розвитку музично-театральних процесів залишив Червневий 1963 р. пленум з ідеологічних питань. Так, Головне управління театрів і музичних установ було зобов'язане звернути увагу на добір і формування репертуару, вжити практичних заходів щодо поліпшення творчої роботи (лист від 17 червня 1963 р.)[68].

Утиски щодо вільного розвитку мистецтва, що мали місце протягом 1962-1963 рр. і в музичній сфері в першу чергу спричинили наступ на розвиток джазової музики (як вияв «розтліваючого впливу буржуазного Заходу»), відбилися на творчій діяльності Донецької філармонії. Артисти донецької філармонії були звинувачені в тому, що самовільно включають в програму твори низького ідейно-політичного рівня, а в своїй манері виконання наслідують буржуазному модернізму та естетству[69].

В практичній діяльності це виявилось у серйозному втручанні у розвиток музичних процесів краю, транслятором яких була філармонія, впродовж 1962-1964 рр. Зокрема, у першому півріччі 1964 р. естрадний оркестр Донецької філармонії був знятий з гастролей з метою «докорінної перебудови» програми, а естрадно-танцевальний ансамбль після повернення з гастролей був розформований з повідомленням про це Міністерства культури УРСР. Натомість було створено естрадну бригаду. В результаті примусової реорганізації склад естрадної бригади був значно скорочений – до 15 осіб (тобто втричі!), при тому саме в плані джазових музичних інструментів: було зовсім виключено саксофони, тромбон, акордеон, а також по одному контрабасу, кларнету, ударнику, трубочу[70].

Луганська філармонія так само була попереджена республіканською владою. Її колективи також «докорінно» змінили репертуар; звинувачений Міністерством культури УРСР у «незадовільному художньому керівництві» симфонічним оркестром головний диригент Р. Каспаров (з ним і директор В. Левченко) був попереджений місцевими чиновниками[71].

Внаслідок політики «закручування гайок» наприкінці правління М. Хрущова, низка постанов Міністерства культури Союзу і Української РСР спричинили коректування в регіоні репертуарів музично-театральних сезонів 1962-1963 і 1963-1964 рр.[72]. Тим не менш, ще кілька років тривала доба «шістдесятництва» в театральній сфері (зокрема, в театрі ім. Артема були поставлені «Планета Спіранта» О. Коломійця, «Звичайна людина» Б. Нушича, «Ми, що нижче підписалися» О. Гельмана)[73].

Таким чином, музично-театральне життя Донбасу в 1953-1964 роках в цілому розвивалося відповідно до загальноукраїнських тенденцій і процесів. Під впливом відлиги з середини 50-х рр. був розширений репертуар театральних і музичних установ в регіоні (твори реабілітованих авторів та зарубіжних), відбувався бурхливий розвиток естрадного жанру, а також джазової музики. Розвиток театрального мистецтва Донбасу

відзначалося певною нерівномірністю. У Донецькій області (на відміну від Луганської), відповідно потужній ролі краю у Союзі, діяла широка мережа театральних установ, які можна поставити в один ряд з провідними областями республіки. В цілому, музично-театральне життя Донецького регіону було провінційним. Поряд із тим, окремі імена одержали резонанс в Україні зокрема, Ю. Гулянов, Ю. Богатиков (в другій половині 60-х рр.) та ін. Помітну роль в українському театральному житті відігравали режисери П. Ветров, М. Амітов. Музично-театральні процеси залежали від політики центру, що й призвело до згортання на початку 1960-х рр. можливостей вільного розвитку. Значний деформаційний вплив на театральні процеси регіону, як і всієї України, мала кампанія щодо злиття малих театральних колективів у великі. Соціальне функціонування музично-театрального мистецтва в регіоні продемонструвало послідовні успіхи: відбулося кількісне та якісне зростання творчого складу та репертуару, розширення кількості охоплених обслуговуванням глядачів.

Список використаної літератури

1. Гливинский В. В. Симфоническая музыка композиторов Донбасса // Актуальные проблемы современной украинской музыки: матер. Донецкой обл. науч.-практ. конф./ Донецкое обл. отд. Муз. общества УССР, Донецкий гос. муз.-пед. ин-т им. С. С. Прокофьева, ред.-сост.: О. И. Журавлева, Т. Л. Моргунова. – Донецк: Б.и., 1990. – С. 22-25; Давыдова И. В созвездии братских культур. Русские театры на Украине. 1917-1982. Очерки. – К.: Мистецтво, 1982. – 174 с.; Її само. Театр шахтерского края: страницы истории. – Донецк: Донбасс, 1990. – 87 с.; Киреева Т. И. Савари С. В. Композиторы Донбасса / Очерки жизни и творчества / 2-я ред. – К.: Мин-во культуры Украины, 1994. – 256 с.; Кулик О. О. Донецький обласний український музично-драматичний театр імені Артема. – К.: Мистецтво, 1987. – 133 с.; Олендарьов В. М. Джаз на Донеччині: проблеми історії, теорії та практики // Музичне мистецтво Донбасу: вчора, сьогодні, завтра: [Зб. ст.] / Донецька держ. консерваторія ім. С. С. Прокоф'єва. – К. – Донецьк, 2001. – С.

69-77; Станішевський Ю. О. Оперний театр Радянської України: Історія і сучасність. – К.: Музична Україна, 1988. – 246 с.

2. Стяжкіна О. В. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття: Монографія. – Донецьк: «Східний видавничий дім», 2002. – 270 с.; Її само. К вопросу о десталинизации культурной сферы в районах Восточной Украины (на материалах Донбасса) // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. Кн. 6/ Голов. ред. З. Г. Лихолобова. – Донецьк, 1998. – С. 189-198; Її само. Культурные процессы в Донбассе в 1960 – нач 90-х гг.: дис. ... канд. ист. наук (07.00.01) / Донецкий гос. ун-т; науч. рук. Лихолобова З. Г. – Донецк, 1996. – С. 127-149; Її само. Театральное искусство Донбасса (1960-1990 гг.) // Новые страницы в истории Донбасса : ст. / сост.: З. Г. Лихолобова; редкол.: З. Г. Лихолобова (пред.) и др. – Донецк, 1995. – Кн. 4. – С. 160-173.

3. Стуканова Ю. Р. Державна політика радянської влади щодо діяльності лялькових театрів Донецького регіону в 1950-1960-ті роки // Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 60-річчя утворення кафедри філософії й 80-ти річчя утворення кафедри історії і права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»): матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Покровськ, ДонНТУ, 19–20 квітня 2018 року) / Вст. сл. ректор ДВНЗ «ДонНТУ» Ляшок Я. О., відп. ред. проф. Нікульчев М. О. – Покровськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2018. – 313 с. – С. 248-252; Її само. Культурна еліта Донбасу в 1953-1964 роках : Дис... канд. наук: 07.00.01 / Стуканова Юлія Ростиславівна. – Донецьк, 2010. – 180 с. – С. 63-80, 110-115, 122-129, 137, 145-151, 153, 159-165, Її само. Матеріально-технічне та кадрове забезпечення театрів Донбасу в 1953-1964 роках // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 13/14 / Заст. гол. ред. О. В. Стяжкіна. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 179-193; Її само. Музичне життя Донбасу в період відлиги (1953-1964 роки) // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 17/18 / Гол. ред. та упоряд. – З. Г. Лихолобова. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – С. 290-303; Її само. Розвиток театрального мистецтва в Донбасі в 1953-1964 роках // Матеріали III та IV Міжн. конф. молодих науковців [«Історична наука на поч. ХХІ ст.: проблеми, минуле, сучасність, перспективи»]. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2009. – С. 175-179.

4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ України). Ф. 582. Центральне Статистичне

Управління при Раді Міністрів УРСР (оп. 10, спр. 737, 1458, 1575); Ф. 5116. Міністерство культури УРСР (оп. 3, спр. 131; оп. 4, спр. 10, 11, 148; оп. 6, спр. 110, 114; оп. 11, спр. 36, 241); Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України). Ф. 661. Спілка композиторів України (оп. 1, спр. 215, 548); Державний архів Донецької області (далі – Держархів Донецької обл.). Ф. П-326. Донецький обком Комуністичної партії України (оп. 11, спр. 472); Ф. Р-3472. Сталинский обком профсоюза работников культуры Сталинского облсовпрофа г. Сталино (оп. 1, спр. 37); Ф. Р-4983 Сталинское областное управление культуры исполкома Сталинского областного совета депутатов трудящихся (оп. 1, спр. 62); Ф. Р-6416. Донецька обласна філармонія управління культури виконкому Донецької облради депутатів трудящих. 1946-1997 рр. (оп. 1, спр. 18, 33, 42, 46, 63, 64); Ф. Р-6417. Донецький Державний російський театр опери і балету. м. Донецьк. 1942-1973 рр. (оп. 1, спр. 71, 76); Державний архів Луганської області (далі – Держархів Луганської обл.). Ф. Р-2426. Обласне управління культури виконкому Ворошиловградської обласної Ради народних депутатів (оп. 1, спр. 19, 34, 65); Ф. Р-2587. Обласні драматичні театри м. Луганська (оп. 1, спр. 23; оп. 3, спр. 4); Ф. Р-2660. Ворошиловградська обласна державна філармонія Обласного управління культури (оп. 2, спр. 25); Ф. Р-2677. (оп. 3, спр. 2); Архів Донецького академічного театру опери і балету ім. А. Солов'яненка. Адаєса: м. Донецьк, вул. Артема, 82.

5. Розповідь Є. М. Стуканова, члена Об'єднання самодіяльних композиторів у 1962-1965 рр. (Адреса: 83055, м. Донецьк, проспект Театральний, 11/21). Запис автора. 19.03.2006 р.; Розповідь І. І. Молошнікова, актора Донецького обласного українського музично-драматичного театру ім. Артема (Адреса: 83050, м. Донецьк, вул. Університетська, 55/23). Запис автора. 11.02.2006 р.; Розповідь О. К. Цимбал, заступниці директора з літературної частини Донецького академічного театру опери і балету ім. А. Солов'яненка (Адреса: 83055, м. Донецьк, проспект Театральний, 9/27). Запис автора. 11 грудня 2005 р.; Розповідь О. Я. Цимбал, дружини театрального режисера К. В. Цимбала, пенсіонерки (Адреса: 83055, м. Донецьк, проспект Театральний, 9/27). Запис автора. 15.12.2005 р.

6. Спілка композиторів УРСР: Довідник / Уклад. Муха А., Сидоренко Н. – К.: Музична Україна, 1968. – 276 с.; Українська Радянська

енциклопедія: Українська Рад. Соціалістична Республіка. – К.: Наук. видавництво «Українська Радянська енциклопедія», 1965. – 808 с.

7. Кулик О. О. Вказ. праця. – С. 61, 63, 65, 71-72, 128; Стяжкина Е. В. Театральное искусство Донбасса... – С. 163; Давыдова И. В созвездии братских культур... – С. 68; Саннинский Б. Творческий облик театра // Луганская правда. – 1959. – 27 декабря; Держархів Луганської обл. Ф. Р-2587, оп. 1, спр. 23. – арк. 29, 31; Там само. Ф. Р-2426, оп. 1, спр. 34. – арк. 26; Держархів Донецької обл. Ф. Р-3472, оп. 1, спр. 37. – арк. 11, 24.

8. Стуканова Ю. Р. Матеріально-технічне та кадрове забезпечення театрів Донбасу... – С. 191.

9. Там само. – С. 181-182.

10. ЦДАВОВУ України. Ф. 582, оп. 10, спр. 737. – арк. 5; спр. 1458. – арк. 3.

11. Стуканова Ю. Р. Культурна еліта Донбасу в 1953-1964 роках : Дис... канд. наук... - С. 318-320; Підраховано за даними: ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 11, спр. 36, арк. 21-23, 33-45, 55-58; спр. 241, арк. 20-21.

12. Стяжкина О. В. Жінки в історії української культури ... – С. 162.

13. Стуканова Ю. Р. Культурна еліта Донбасу в 1953-1964 роках : Дис... канд. наук... - С. 111.

14. Там само. – С. 111, 113, 318-319; Підраховано за даними: ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 11, спр. 36, арк. 21-23, 33-45.

15. Понаровский Р. Его полюбили за песни // Правда Украины. – 1969. – 6 апреля.

16. Стяжкина Е. В. Театральное искусство Донбасса... – С. 163-164.

17. Там само.

18. ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 4, спр. 10. – арк. 5-9; Держархів Донецької обл. Ф. Р-4983, оп. 1, спр. 62. – арк. 4.

19. Мірошніченко Н. Українська драматургія останньої чверті ХХ століття – від деміфологізації до химерності // Український театр ХХ століття / Редкол.: Н. Корнієнко та ін. – К.: ЛДЛ, 2003. – 512 с. – С. 426-427, 432-433.

20. Амитов М. К тридцатилетию театра // Енакиевский рабочий. – 1951. – 14 октября; Ветров Петро Ісидорович // Вони прославили наш край: Довідник. – Луганськ: Світлиця, 1998. – 80 с. – С. 28; Ветров Петро Ісидороивч // Довнар Г. С., Волков В. С. Отцы и правнуки Луганска: история города в лицах. – Луганськ: Світлиця, 2000. – 264 с. – С. 185.

21. Киреева Т. И. Савари С. В. Вказ. праця. – С. 8; Данькевич К. Ф. Спілка композиторів України // Українська Радянська енциклопедія... – С. 251.

22. Киреева Т. И. Савари С. В. Вказ. праця. – С. 8; К новому підйому музикального мистецтва. Собрание работников искусств гор. Сталино и Сталинской области // Комсомолец Донбасса. – 1953. – 11 февраля.

23. Спілка композиторів УРСР ... – С. 161.

24. Підраховано за: ЦДАМЛМ України. Ф. 661, оп. 1, спр. 215, арк. 1-14; спр. 548, арк. 1-8.

25. Там само. Спр. 215, арк. 13-14; Киреева Т. И. Савари С. В. Вказ. праця. – С. 7-9.

26. К новому підйому музикального мистецтва...; Юзанов К. Почему нет хороших песен? // Комсомолец Донбасса. – 1956. – 4 июля.

27. Стуканова Ю. Р. Культурна еліта Донбасу в 1953-1964 роках : Дис... канд. наук... – С. 113-114; Підраховано за даними: ЦДАВОВУ України, Ф. 5116, оп. 11, спр. 241, арк. 20-21.

28. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси: В 3 т. / Гриневич В.А., Даниленко В. М., Кульчицький С. В., Лисенко О. Є. НАН України; Ін-т історії України / Валерій Андрійович Смолій (відп. ред.). – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2. – 528 с. – С. 481, 502-503; Верт Н. История Советского государства. 1900-1991: Пер. с фр. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М: Изд-во «Весь мир», 2003. – С. 408; Бойко О. Д. Історія України: Навч. посіб. 3-тє вид., вип., доп. – К.: Академвидав, 2007. – 688 с. – (Альма-матер). – С. 528.

29. Васильєв С. Музичну культуру – в маси! // Прапор перемоги. – 1953. – 29 березня; Васильєв С. Музику – в маси // Прапор перемоги. – 1958. – 5 жовтня; Васильєв С. Музику – в маси // Луганская правда. – 1959. – 10 октября; Понаровский Р. Исполнение двенадцатой симфонии Д. Шостаковича // Луганская правда. – 1961. – 19 ноября; Понаровский Р. Неделя советской музыки // Луганская правда. – 1962. – 30 мая; Мороз А. Шахтеры слушают музыку // Советская музыка. – 1957. – № 6. – С. 127-130; Фельдман С. Первая скрипка Сталинской филармонии // Наша жизнь. – 2001. – январь. – № 14. – С. 13; ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 6, спр. 114, арк. 18-23.

30. Стуканова Ю. Р. Культурна еліта Донбасу в 1953-1964 роках : Дис... канд. наук... – С. 148-149.

31. Розповідь О. Я. Цимбал ...; Розповідь О. К. Цимбал...; З архіву Донецького академічного театру опери і балету ім. А. Солов'яненка...

32. ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 6, спр. 114, арк. 18; Левченко В. В новом концертном сезоне // Луганская правда. – 1963. – 13 октября; Скубенко А. Понаровский Р. Новый концертный сезон в областной филармонии // Ворошиловградская правда. – 1955. – 22 октября.

33. Стяжкина Е. В. К вопросу о десталинизации... – С. 191.

34. Держархів Луганської обл. Ф. Р-2426, оп. 1, спр. 19, арк. 31; Борисов К. Творческие удачи // Макеевский рабочий. – 1961. – 16 июля; Саннинский Б. Творческий облик театра // Луганская правда. – 1959. – 27 декабря.

35. Стяжкіна О. В. Жінки в історії української культури... – С. 140/

36. Моров А. Вказ. праця. – С. 129; Гурский П. Концерт Г. Мирвис // Луганская правда. – 1962. – 16 февраля; ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 6, спр. 114, арк. 27; Лесник Г. Концертный сезон в Донбассе // Комсомолец Донбасса. – 1956. – 3 июня; Васильев С. Музику – в маси...

37. Бебутов В. О театре представления // Театр. – 1956. – №12. – С. 66-72; В секциях: у актеров и режиссеров: Всесоюзная конференция работников театров в Москве 7-11 октября 1958 г. // Театр. – 1958. – № 12. – С. 74-76; На пленарных заседаниях: Всесоюзная конференция работников театров в Москве 7-11 октября 1958 г. // Театр. – 1958. – № 12. – С. 54-56.

38. Стуканова Ю. Р. Матеріально-технічне та кадрове забезпечення театрів Донбасу... – С. 186.

39. Кулик О. Вказ. праця. – С.61,63,65,71-72,128; Стяжкина Е. В. Вказ. праця. – С.163; Давыдова И. Вказ. праця. – С. 68; Державний архів Луганської обл. Ф. Р-2587, оп. 1, спр. 23, арк. 29, 31; Ф. Р-2426, оп. 1, спр. 34. – арк. 26.

40. Держархів Луганської обл. Ф. Р-2677, оп. 3, спр. 2. – арк. 12.

41. ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 4, спр. 11. – арк. 127.

42. Там само. – арк. 165.

43. Там само. – Арк. 127; Глущенко Е. Удачная проба // Ворошиловградская правда. – 1957. – 17 марта.

44. Глущенко Е. Вказ. праця; ЦДАВОВУ України. Ф. Р-582, оп. 10, спр. 1575. – арк. 6, 117.

45. Держархів Донецької обл. Ф. Р-6416, оп. 1, спр. 33, арк. 35; спр. 42, арк. 34-35; спр. 46, арк. 25-26; спр. 64, арк. 6, об. та ін.

46. Держархів Луганської обл. Ф. Р-2587, оп. 3, спр. 4. – арк. 3.

47. Держархів Донецької обл. Ф. Р-6416, оп. 1, спр. 18, арк. 57; спр. 63. – арк. 90, 92.

48. Концерты в январе // Луганская правда. – 1963. – 12 января.

49. Олендарьов В.М. Вказ. праця. – С. 70.

50. Держархів Донецької обл. Ф. Р-6416, оп. 1, спр. 63, арк. 89-92.

51. Минх Н. О легкой музыке и ее исполнении // Советская музыка. – 1956. – № 7. – С. 36-41; Что вы думаете о джазе и легкой музыке? // Советская музыка. – 1956. – № 11. – С. 98-108; Никитин Г. Помогать воспитанию нового человека // Музыкальная жизнь. – 1963. – № 16. – С. 1-2; ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 3, спр. 131, арк. 179.

52. Олендарьов В. М. Вказ. праця. – С. 70; Васильев С. Работать больше и лучше. О чем говорят итоги смотра художественной самодеятельности // Луганская правда. – 1963. – 19 мая.

53. Стуканова Ю. Р. До питання про лібералізацію музичного життя на Донеччині у період «відлиги» // Збірник матеріалів I Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф. «Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні», 28 квітня 2017 р., м. Кривий Ріг. – Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2017. – 316 с. – С. 39-43; Держархів Донецької обл. Ф. П-326, оп. 11, спр. 472. – арк. 108-122.

54. Там само. – Арк 109.

55. Там само. – Арк. 121-122.

56. Підраховано автором за: Україна і Росія в історичній ретроспективі... – С. 503; ЦДАВОВУ України. Ф. 582, оп. 10, спр. 1575. – арк. 6, 11, 14-15, 17, 22, 28.

57. Складено за: ЦДАВОВУ України. Ф. 582, оп. 10, спр. 737, арк. 17, 76.

58. Підраховано автором за: Українська Радянська енциклопедія... – С. 657, 689; ЦДАВОВУ України. Ф. 582, оп. 10, спр. 1575. – арк. 6, 14.

59. Українська Радянська енциклопедія... – С. 657; Держархів Донецької обл. Ф. Р-6416, оп. 1, спр. 46. – арк. 26; спр. 64. – арк. 7.

60. Населення Луганської області на 01.01.1965 р. становило 2732 тис. осіб. Оскільки наразі в нас наявні дані відвідуваності Луганської філармонії тільки за 1963 р. (було обслужено 803 тис. осіб), можна зробити приблизні підрахунки: в 1963 р. філармонія охопила близько 30 % мешканців області // Українська Радянська енциклопедія... – С. 689; ЦДАВОВУ України. Ф. 582, оп. 10, спр. 1458. – арк. 121.

61. Держархів Луганської обл. Ф. Р-2426, оп. 1, спр. 65. – арк. 77-78.
62. Стяжкина Е. В. Театральное искусство Донбасса... – С. 164.
63. Стуканова Ю, Р. Музичне життя Донбасу в період відлиги... – С. 296-297.
64. «Доповідна записка про роботу Луганського обласного об'єднаного російсько-українського драмтеатру» // ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 4, спр. 148. – арк. 8-14.
65. На бистрині часу. Луганському обласному музично-драматичному театру – 50. – Луганськ: Редакційно-видавничий відділ облуправління по пресі, 1992. – 32 с. – С. 6-7; Голубович М. Быть Добру! / Беседовал А. Кононенко // Зеркало недели. – 1996. – 28 декабря. – С. 14; Лукьянова О. Театральный роман // Новини культури Луганщини. – № 1. – 12 лютого; Тимошенко В. 60 кроків в майбутнє // Новини культури Луганщини. – № 1. – 12 лютого.
66. Дутчак Г. О. Державна політика в Україні у галузі театрального мистецтва (1917-2000 рр.): Дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук (спец. 07.00.01) / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2004. – 263 арк. – Арк. 139.
67. Держархів Донецької обл., Ф. Р-6417, оп. 1, спр. 71. – арк 5; спр. 76. – арк 23; Архів Донецького державного академічного театру опери і балету ім. А. Солов'яненко.
68. ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 6, спр. 110. – арк. 3-4.
69. Стяжкина Е. В. Театральное искусство Донбасса... – С. 165.
70. ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 6, спр. 114, арк. 28-29; Держархів Донецької обл. Ф. Р-6416, оп. 1, спр. 64, арк. 23; спр. 63, арк. 89-92.
71. Держархів Луганської обл. Ф. Р-2587, оп. 3, спр. 4, арк. 5; Ф. Р-2660, оп. 2, спр. 25, арк. 3.
72. Кулик О. О. Вказ. праця. – С. 71-72; Держархів Луганської обл. Ф. Р-2587, оп. 3, спр. 4. – арк. 32.
73. Кулик О. О. Вказ. праця. – С. 76, 129; «Доповідна записка про роботу Луганського обласного об'єднаного російсько-українського драмтеатру» // ЦДАВОВУ України. Ф. 5116, оп. 4, спр. 148 арк. 8-14; Розповідь І. І. Молошнікова, актора Донецького обласного українського музично-драматичного театру ім. Артема (Адреса: 83050, м. Донецьк, вул. Університетська, 55/23). Запис автора. 11.02.2006 р.

Резюме

Стаття присвячена музично-театральному життю Донбасу в роки хрущовської «відлиги» (1953-1964). Аналізується творча діяльність стаціонарних театрів та обласних філармоній регіону. Головний акцент автори роблять на змінах, що відбувалися під впливом лібералізації радянського суспільства. Проблема розкривається в контексті загальноукраїнських процесів і тенденцій у сфері музичного і театрального мистецтва. Показана залежність розвитку музично-театральної сфери Донецького регіону від політики союзного і республіканського центру. Аналізується рівень соціального функціонування музичних і театральних установ.

Ключові слова: музично-театральне життя, музичне мистецтво, театральне мистецтво, хрущовська «відлига», Донбас, Донецький регіон, театри, філармонії.

Abstract

This article is dedicated to Donbass musical and theatrical life in the years of «Khrushchev Thaw» (1953-1964). A problem of creative activities being performed in Donetsk Region stationary theatres and Music hall is analysed in an article. The authors place emphasis on changes our society underwent due to its liberalization. The problem is looked at in the movement of all-ukrainian trades in the sphere of music and dramatic art. The authors show the dependency of musical and theatrical sphere development on policy of the Republic itself and on policy of «The Center». The level of functioning of musical and theatrical institutions is analysed.

Keywords: musical and theatrical life, music art, dramatic art, «Khrushchev Thaw», Donbass, Donetsk Region, theatres, philharmonics.

Анатолий Демидович

Барановичский государственный университет

Республика Беларусь

РЕНЕСАНСНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В СТАРОБЕЛОРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В ОСВЕЩЕНИИ БЕЛОРУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ 1920-Х ГОДОВ

В российской дореволюционной исторической литературе со второй половины XIX века по 1917 год под влиянием философско-исторической концепции об особом пути цивилизационного развития России и идеологических воззрений сторонников «западноруссизма» проблема формирования ренессансной литературы в Беларуси не являлась предметом специального исследования. Изучение языка и литературы Беларуси XV – XVI веков происходило в русле изучения русской средневековой письменности. Российские исследователи на основании огромного количества собранного источниковедческого материала пришли к выводу, что старобелорусская литература развивалась в лоне русской литературной средневековой

традиции, тем не менее, признали факт существования белорусского наречия как разновидности великорусского языка. Однако учёные отметили, что в XVI веке под влиянием разнообразных причин язык и литература Беларуси приобрели свой оригинальный характер. В формировании специфических черт литературы Беларуси исследователи отметили определённую роль ренессансных гуманистических течений.

Важным моментом в процессе изучения литературы Беларуси явилась постановка российскими учёными вопроса о непосредственном влиянии на литературные процессы реформационного движения. Попытка российских исследователей рассматривать развитие литературы в связи с современными ей культурными условиями, несомненно, явилась новым шагом в российской историографии.

Под влиянием позитивизма в российской историографии развитие литературы Беларуси XVI века рассматривается в непосредственной связи с социально-политической и религиозно-культурной жизнью края. Однако российские исследователи данного периода не смогли преодолеть своей концептуальной ограниченности и признать старобелорусскую литературу белорусской по своей принадлежности [1, с. 40]. Но в это время сильнее начинает проявляться позиция исследователей-белорусов, которые считали изучение этнографии, языка и литературы родного края своим гражданским долгом.

Основные положения и выводы российских исследователей относительно проблемы формирования и развития ренессансной литературы в Беларуси нашли преемственность в национальной белорусской исторической науке. В трудах В. Ю. Ластовского [2] и В. М. Игнатовского [3] процесс формирования белорусской литературы впервые был рассмотрен с точки зрения национальной концепции. Проникновение гуманистических идей в национальную литературу, по мнению исследователей, имело для белорусского народа огромное просветительское значение, способствовало пробуждению национального

самосознания и придавало актуальность национально-культурным вопросам.

Приоритет в выдвигании проблемы формирования белорусской ренессансной литературы принадлежит писателю М. Богдановичу, который в ряде очерков, написанных им в 1911–1914 годах, сформировал доктрину «белорусского Возрождения». По его утверждению, в XVI веке в Беларуси происходил процесс сближения белорусской культуры с западноевропейской, в том числе и в области литературы. Основу общего умственного подъёма, вызванного эпохой Возрождения, по мнению писателя, положил «один из лучших представителей нарождавшейся тогда белорусской интеллигенции Ф. Скорина» [4, с. 261]. Вслед за А. И. Пыпиным М. Богданович называет XVI век «золотым веком» в истории белорусской литературы.

Формирование нового этапа исследования белорусской литературы было связано с общественно-политическими переменами, вызванными революциями 1917 года и последующей политикой белоруссизации, проводимой в 1920-х годах советской властью в БССР. В новых исторических условиях лучшие традиции дореволюционной российской историографии не только не были отброшены, но и получили дальнейшее развитие, приобретая новое содержание и формы. С этого времени отдельные исследования и замечания относительно белорусской литературы сменяются постоянным и систематическим её изучением. Специфика исследований истории белорусской литературы в 20-х годах XX века заключается в том, что в среде белорусского народа сформировалась патриотическая интеллигенция, которая признавала наличие самобытной белорусской литературы и связывала ренессансные гуманистические идеалы с современным ей процессом национально-культурного возрождения.

Новый период в изучении истории белорусской литературы связан с изданием труда М. И. Горецкого «Гісторыя беларускай літаратуры», в котором в научно-популярном плане автор

кратко осветил период древней белорусской литературы. Несмотря на поверхностный анализ сложных литературных явлений белорусской литературы, автор стремился дать собственную периодизацию её истории. Опираясь на исследования Е. Ф. Карского, писатель выделил период XV–XVI веков, в котором, по его утверждению, «старая литература достигла наибольшего роста» [5, с. 22].

М. И. Горецкий подчёркивал, что Ф. Скорина был одним из первых отечественных культурных деятелей, который принёс в наш край западноевропейский гуманизм. Автор рассматривал белорусского первопечатника в русле культуры эпохи Возрождения, выделяя в его творчестве такие ренессансные черты, как просвещение, патриотизм, демократизм и т. п. «У духу гуманістычных поглядаў Скарына вучыць людзей быць добрымі, шанаваць людзей, любіць свой родны край, быць патрыётамі», – отмечал М. И. Горецкий [5, с. 24]. Учёный акцентировал внимание исследователей на роль Ф. Скорины в деле распространения книгопечатания и ренессансной культуры не только на белорусские земли, но и на весь восточнославянский регион.

Историк Н. А. Янчук на основании богатого фактического материала исследовал литературное творчество и мировоззрение Ф. Скорины, С. Будного и В. Тяпинского. В качестве основных специфических черт, характерных для эпохи Возрождения и нашедших отражение в творчестве и мировоззрении Ф. Скорины, исследователь выделил примат общественных интересов над личными, горячий патриотизм. По убеждению Н. А. Янчука, во взглядах белорусского первопечатника в гносеологической картине мира присутствует идея двойственной истины, что характерно для деятелей Возрождения и Реформации. В глазах исследователя Ф. Скорина представляется как человек ренессансного типа, просветитель и гуманист. Учёный очень высоко отзывался о литературном творческом наследии белорусского первопечатника, причисляя его к отечественным гуманистам: «Белоруссия должна гордиться

именем своего сына Скорины, как одного из наиболее ранних работников, который посвятил всю свою жизнь делу народного просвещения. Доктор Скорина своими изданиями вливал свежий источник в церковную жизнь; он помогал развитию сознательного отношения к церковным книгам и к религии, и что для нас важнее всего, все это то, что Скорина первый дал в руки народа понятную литературу и пробуждал в этом народе любовь к просвещению и к родному слову» [6, с. 100].

Исследователь продолжил далее развивать методологические взгляды Е. Ф. Карского и на их основе охарактеризовал литературную деятельность и мировоззрение Ф. Скорины в контексте ренессансной культуры. Вместе с тем автор противопоставил деятельность Ф. Скорины деятельности его последователя С. Будного, утверждая, что последний, в отличие от Ф. Скорины, не сыграл значительной роли в развитии белорусской литературы. Учёный считал С. Будного виднейшим деятелем эпохи Возрождения только на том основании, что белорусский реформатор написал свой протестантский «Катехизис» на национальном языке. Историк литературы подчёркивал, что С. Будный «асабліва моцна і настойліва паднімае нацыянальнае пытанне, выстаўляючы на першае месца ў сваіх выданнях справу аб захаванні роднае мовы» [6, с. 17]. К сожалению, Н. А. Янчук не смог оценить и охарактеризовать всю значимость общественно-политической и литературной деятельности отечественного просветителя. Значение исследований Н. А. Янчука заключалось в том, что литературный процесс эпохи Возрождения в Беларуси учёный стремился рассматривать в органической связи с социально-экономической и культурной жизнью общества.

Недостатком научных исследований М. И. Горещкого и Н. А. Янчука является то, что учёные не замечали преемственной связи старобелорусской литературы с историческими корнями русской средневековой письменности, представляя процесс формирования национальной литературы самостоятельным,

вне связи с творческим наследием литературных и культурных традиций [7, с. 204].

Важный вклад в изучение истории белорусской литературы в этот период внесли исследователи, труды которых вышли в свет за пределами Беларуси. Так, например, львовский учёный И. С. Свентицкий в опубликованной работе «Початки книгопечатания на землях Украины» считал, что Ф. Скорина опередил всех своих современников, напечатав для белорусов Библию на понятном для народа языке [8, с. 15–16]. По мнению учёного, В. Тяпинский и С. Будный были непосредственными продолжателями гуманистических и культурно-просветительских традиций Ф. Скорины: тесно связав своё творчество с социальными и морально-этическими вопросами общественной жизни, они выступили защитниками национально-культурных интересов своей Родины. На особое место исследователь выдвигал деятельность В. Тяпинского по той причине, что отечественный гуманист широко обосновал и развил мысль о значении просвещения народном языке, вводил в литературную речь народный разговорный язык, убедительно и смело говорил об организации школ для простого народа, поднял актуальный вопрос национального самосознания [8, с. 13].

Украинский исследователь М. Возняк в труде «Історія української літератури» отметил широкое гуманистическое и культурное влияние литературной деятельности Ф. Скорины на формирование украинской национальной литературы [9, с. 10]

Однако особое значение в исследовании белорусской литературы имело творчество И. С. Дворчанина, проживавшего в это время в эмиграции в Праге. Учёный посвятил диссертационную работу литературной деятельности Ф. Скорины, творчество которого рассматривал с гуманистических позиций не только в контексте регионального развития Беларуси, но и в масштабе общеевропейском. Учёный подошёл к изучению литературной деятельности Ф. Скорины с позиций позитивизма

и охарактеризовал первопечатника, как представителя нового общественного мещанского сословия. Такие ренессансные черты деятельности первопечатника, как светская направленность, демократизм, любовь к «простому посполитому люду», издание библейских книг на народном языке, по мнению исследователя, являются отголоском борьбы мещанства с духовенством за определённую религиозную автономию [10, с. 115]. По мнению исследователя, Ф. Скорина для реализации своих идей мог иметь пример только на Западе, где ренессансное и реформационное движение было связано с выходом на историческую арену третьего сословия [10, с. 62]. И. С. Дворчанин охарактеризовал Ф. Скорину, несмотря на заметные следы средневекового схоластизма в его деятельности, как представителя западноевропейского гуманизма, «титана» эпохи Возрождения, который объединил национальную культуру с западной и оказал влияние на всё восточное славянство. В деятельности белорусского первопечатника историк литературы видел связующее звено славянских культур. «Ф. Скорина, по определению И. С. Дворчанина, выполнил миссию всей белорусской культуры, которая воплотила в себе элементы западноевропейской культуры и распространила их на юг и на восток» [10, с. 176].

Таким образом, И. С. Дворчанин, рассматривая деятельность Ф. Скорины в контексте социально-экономической и политической жизни страны, перевёл проблему формирования белорусской литературы из культурно-религиозной области в национально-культурную. В истории формирования белорусской литературы исследователь выделил актуальный вопрос, связанный с развитием и распространением гуманистических идей и представлений эпохи Возрождения.

В 1926 году к 400-летию книгопечатания был издан специальный сборник, посвящённый деятельности Ф. Скорины и разработке коренных проблем гуманизма в белорусской литературе [11]. Центральное место в этом сборнике при-

надлежит статьям известного историка, первого ректора Белорусского государственного университета В. И. Пичеты о культуре Беларуси эпохи Возрождения и её виднейших представителей. Исследователь связывал начало белорусского национально-культурного возрождения с именем Ф. Скорины. При этом белорусский историк сравнивает его деятельность с творчеством итальянских гуманистов: «Если итальянское Возрождение ставит своей задачей и целью популяризовать научную мысль и освободить её от влияния схоластической, догматической, средневековой философии, поставить научное знание независимо от богословия, то эти же взгляды можно найти и во всех предисловиях Скорины к библейским текстам. Скорина выступает перед нами как поклонник просвещения, как сторонник разума и распределения научного знания среди широких народных масс. Поскольку Библия в то время была своего рода энциклопедией, как бы сокровищницей знаний, то естественно, что Скорина обратился к переводу Библии» [12, с. 718].

В литературной деятельности белорусского первопечатника учёный на первый план вывел национально-культурный аспект. По мнению В. И. Пичеты, виленское мещанство, современники Ф. Скорины, «уже осознавало необходимость просвещения для укрепления своих национально-культурных позиций. В просвещении оно видит источник сохранения народности “посполитого” народа. Но просвещение должно быть национальным. Библия на родном языке должна стать основным источником просвещения – развития культуры и сохранения народности и православной веры, как символа “русской народности”» [13, с. 669]. Поэтому, как считает исследователь, само время выбрало Ф. Скорину проводником и воплощением идей передовой части тогдашнего общества. В. И. Пичета рассматривает Ф. Скорину как основателя отечественного гуманизма и чётко определяет предназначение белорусского мыслителя в культурном развитии своего народа:

«Скорина борется за право на культурное развитие родного ему народа. Освободить письменность от церковно-славянской речи и приблизить её язык к народному языку – вот ближайшая задача белорусского гуманиста. В этом Скорина идёт по стопам великих итальянских гуманистов – Данте, Петрарки и других гуманистов, которые в своих поэтических произведениях использовали язык своего народа. Народная масса – вот тот круг читателей, на который рассчитывали великие деятели итальянского Возрождения. Переводя Библию на “русский” язык, Скорина выполнял большое патриотическое дело. Он вводил Беларусь в семью славянских и европейских народов, он заявлял о праве белорусского народа на национально-культурное самоопределение» [13, с. 670].

По своим религиозно-мировоззренческим воззрениям, как заключает В. И. Пичета, Ф. Скорина скорее стоит на позициях гуситского движения, чем индивидуалистического мировоззрения Возрождения. В стремлении к «научению простых посполитых людей» путём распространения в среде народных масс книг Священного Писания как основного источника знаний учёный усматривает реформационные тенденции. Это дополняется тем обстоятельством, что белорусский просветитель для осуществления поставленной цели ставит перед собой задачу перевода библейских книг на народный язык, подобно деятелям Реформации. «Переводя Библию на “русский” язык, Скорина разрывал с феодально-церковными традициями и открывал всем возможность чтения и индивидуального толкования книг священного писания. Это был уже принципиальный разрыв со средневековой церковной практикой. В этом отношении Скорина – человек нового времени, порвавший с традициями средневековья» [13, с. 670].

Однако В. И. Пичета считает, что Ф. Скорина являлся сторонником церковно-схоластического образования, тем не менее, в своём философском мировоззрении белорусский гуманист стоял на позициях индивидуалистического

гуманистического движения. «Скорина, оставаясь на позициях церковно-схоластического мировоззрения, всё же во многих отношениях отходит от него и выступает защитником человеческой личности, предвестником новой морали. Малотого, Скорина даже уходит несколько вперёд от общего направления Возрождения. Он – защитник внедрения просвещения в широкие народные массы. Это основной лейтмотив, который постоянно повторяется во многих предисловиях Скорины к отдельным библейским книгам» [13 с. 669].

Подобно итальянским гуманистам, патриотические взгляды Ф. Скорины, по убеждению историка, ярко проявляются в его предисловии к книге «Юдифь»: «... понеже от прирожения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя, птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плывающие по морю и в реках, чуютъ виры своя; пчелы и тым подобная боронять ульев своих – тако ж и люди, и где зродилися и ускормлены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають» [14, с. 129]. Как отмечает исследователь, Ф. Скорина изначально исходил в своей деятельности с позиций патриотизма и посвящал свои труды «своей братии Руси, наиболее с тое причины, аж мя милостивый Бог с того языка на свет пустил» [13, с. 665]. Свою деятельность и творчество, констатирует учёный, Ф. Скорина рассматривает как общественное служение своему народу. В книге «Исход», приводит пример В. И. Пичета, Ф. Скорина сравнивает своё дело с жертвами, которые предписаны правилами Храма для бедных людей: «Також и мы, братия, не можем ли во великих послужити посполитому люду рускаго языка, сие малые книжки праца наше приносимо им» [13, с. 665].

Ренессансный характер деятельности Ф. Скорины, по наблюдению В. И. Пичеты, отразился не только одним переводом текста Библии на национальный язык, просвещением общества и распространением «слова божьего» среди простого народа, но и его рациональным философско-критическим мировоззрением. Отечественный гуманист дополнял переводы

библейских книг собственными предисловиями, в которых продемонстрировал новаторские взгляды, характерные для гуманистов эпохи Возрождения. Для Ф. Скорины, по заключению белорусского историка, Святое Писание являлось источником всяких знаний, а его содержание представляло жизненную философию, которую гуманист хотел дать «простому народу». «В предисловиях Скорины отражается вся сущность его философского мировоззрения, которое даёт полное основание причислить его к гуманистам-просветителям. Переводы Скорины отнюдь не текстуальны. Скорина иногда отступает от библейского текста и дополняет его своими толкованиями. В этом сказался критический рационализм Скорины» [13, с. 663].

Гуманистический оттенок итальянского Возрождения В. И. Пичета находит также и в морали белорусского первопечатника. Исследователь подчеркнул, что Ф. Скорина при составлении своих предисловий к библейским книгам не только пользовался толкованиями античных авторов, но и одновременно вставлял в предисловия собственные комментарии и суждения, которые ярко и отчётливо характеризуют морально-нравственную личность отечественного гуманиста эпохи Возрождения. «Мораль Скорины – особого рода. Это не поучительная церковно-религиозная сентенция, свойственная средневековому феодальному мирозерцанию. Мораль Скорины – светская, гуманистическая. В основе её – уважение к человеческой личности вообще и любовь к “своему русскому посполитому народу”. Всё это даёт основание причислять Скорину к группе подлинных гуманистов, боровшихся за права человеческой личности и её просвещение, стремившихся к возрождению своего народа» [13, с. 672].

Литературную и просветительскую деятельность Ф. Скорины В. И. Пичета ставит на одном уровне с западноевропейскими просветителями-гуманистами. «Несмотря на то, что Скорина оставался на позициях церковно-схоластического

мировоззрения, придерживался религиозной традиции, первопечатник в предисловиях отразил всю сущность своего ренессансного мировоззрения, которое даёт полное основание причислить его к гуманистам-просветителям. Как представитель культуры Возрождения, Скорина ставит в своей литературной деятельности цель популяризовать научную мысль и освободить её от влияния схоластической средневековой философии, поставить научное знание независимо от богословия, внедряет в старобелорусскую литературу критический рационализм, идеи демократизма и патриотизма», – констатирует В. И. Пичета [13, с. 661].

Великая историческая заслуга Ф. Скорины, по утверждению учёного, заключалась в том, что первопечатник одним из первых обратился к народному языку, как языку литературному, и поэтому историк отнёс его к основоположникам литературного белорусского языка. В. И. Пичета причисляет Ф. Скорину к родоначальникам новой литературной традиции, свойственной эпохе Возрождения. По мнению белорусского историка, перевод Ф. Скориной Библии на народный (старобелорусский) язык – это факт огромного вклада в историю белорусской литературы и в развитие белорусской культуры в целом. Издания Ф. Скорины имели огромное значение для своей эпохи, так как они получили широкое распространение не только на территории ВКЛ, но и по всей Восточной Европе. «Великая историческая заслуга Скорины заключается именно в том, что он был основоположником литературного белорусского языка и стремился сделать “слово божье” доступным своему народу. Для Скорины Библия – источник всяких знаний, её содержание – это жизненная философия, которую он хотел сделать доступной “простому народу”» [13, с. 662].

В. И. Пичета исследовал деятельность Ф. Скорины в ракурсе социально-экономических и культурно-религиозных отношений. Историк согласился с положением, утвердившимся

в предшествующей дореволюционной историографии, об определенном влиянии на мировоззрение Ф. Скорины чешского национального движения и реформационных идей [15, с. 749]. Однако определяющим моментом деятельности Ф. Скорины в русле ренессансных гуманистических идей и представлений, по утверждению В. И. Пичеты, явились «глубокие внутренние изменения в социально-экономической жизни Беларуси и культурные сдвиги, происходившие в XVI веке» [13, с. 661].

Всю религиозную и литературную деятельность С. Будного В. И. Пичета рассматривал в тесной связи с его социально-политическими взглядами, что позволило исследователю прийти к совершенно новым выводам о деятельности белорусского реформатора. Белорусский историк отказался от установившегося мнения в предшествующей отечественной историографии о просветительской деятельности С. Будного для блага простого народа, поставил под сомнения причисление белорусского реформатора к гуманистам, продолжателям дела Ф. Скорины, а также с иной точки зрения подошёл к анализу его «Катехизиса». Как считал В. И. Пичета, «Катехизис» С. Будного являлся изложением протестантского учения в целях обращения «русского» народа в протестантизм. В этом, по мнению исследователя, заключалась просветительская деятельность для белорусского народа «врага православной и католической церкви» С. Будного [13, с. 688].

Историк отмечал, что С. Будный интересовался протестантизмом не только с просветительской, но и с религиозно-догматической точки зрения. Как констатировал исследователь, сторонники реформации признавали права национальных языков в церковном богослужении. Этим фактом, по мнению В. И. Пичеты, и следует объяснять появление «Катехизиса» С. Будного на белорусском языке. Как отмечал сам издатель, его книга предназначена читателям «языка русского» для того, чтобы «они не только в чужоземских языцах кохали, алебы ся тежь ващи розмиловати и оным ся бавити рачили»,

а также «абы вси слово Божия и истины разумения жаждущии мели чогыбы ся и сами учили й деток своих научали» [13, с. 688].

Тем не менее, по заключению В. И. Пичеты, издание «Катехизиса» С. Будного – факт большого значения в развитии белорусского языка. «Язык “Катехизиса” С. Будного, – по мнению исследователя, – ближе к народному, чем переводы Ф. Скорины. В этом отношении, – приходит к выводу историк, – “Катехизис” С. Будного видное явление в истории белорусской культуры» [13, с. 689].

Выделяя огромное общественно-политическое и культурное значение предисловий В. Тяпинского, В. И. Пичета отметил наличие разногласий в отечественной историографии относительно языка Евангелия, переведённого В. Тяпинским. Исследователь подчеркнул превосходное знание белорусского народного языка, которое продемонстрировал В. Тяпинский своим переводом Евангелия, и признал факт перевода Евангелия на народный старобелорусский язык. Однако историк отметил, что язык его «тяжеловат», в особенности в «Предисловии» к переводу Евангелия. Такой язык учёный объяснил тем фактом, что «автор перевода с известной трудностью излагал свои мысли, ему нелегко давались отвлечённые умозаключения». Это обстоятельство, по мнению В. И. Пичеты, можно пояснить тем, что В. Тяпинский не причислял себя к «учёным мужам», согласно собственным словам В. Тяпинского, он «не влох, не немец, не доктор и ниякий постановленный межи попы». Он только «русский», желающий послужить своему народу («Руси услугуючи») [13, с. 692].

В предисловиях к переводу Евангелия, как отмечал В. И. Пичета, отечественный деятель реформации раскрыл свои гуманистические взгляды и своё ренессансное мировоззрение. «Основная черта мировоззрения В. Тяпинского – это глубокая искренняя любовь к своему народу, это глубокий патриотизм. Издавая своё Евангелие на двух языках, Тяпинский имел в виду

сделать Евангелие общеупотребительным, в частности в быту, с целью просвещения» [13, с. 693].

Гуманистическая составляющая деятельности В. Тяпинского, по мнению В. И. Пичеты, проявляется, прежде всего, в его патриотизме, в том, что белорусский гуманист высоко оценивает историческое значение православной веры и заслуги предков, их способности «довести до конца» и «умеетность» и хочет рассказать об этом «народу своему русскому». Однако в современной ему реальности В. Тяпинский наблюдает общий культурный упадок и равнодушие к родному языку, в чём обвиняет высшее сословие, которое изменило традициям предков и отреклось от своей национальности, оставив «человека бедного посполитого» в недостатке науки и образованности. Реформатор отмечает религиозную неразвитость простого народа и общее падение образованности православного духовенства, критикует его низкий уровень системы образования и отказ от народного языка, вследствие чего «в польские, або иные писма за такую неволю немало и у себе и дети не без встыду своего, бы се одно поучили, немалого заправають» [13, с. 695]. Поэтому, как констатирует историк, белорусский просветитель обращается к панам с призывом, чтобы они пришли на помощь народу и помогли выйти ему из такого состояния, требует от панов помощи в деле развития образования и просвещения, в первую очередь при посредстве распространения Святого Писания на «русском» языке.

Однако просветительские цели В. Тяпинского белорусский исследователь ставит выше сугубо религиозного просвещения С. Будного. По убеждению учёного, В. Тяпинский, издавая Евангелия на двух языках, ставит задачу просвещать не только протестантское, но и православное население. К тому же, по мнению В. И. Пичеты, В. Тяпинский не требует от народа понимания сущности религии, по его убеждению изучение Евангелия должно привести читателя к «лучшему розсудку и ку умеетности» [13, с. 697].

Таким образом, в белорусской историографии 1917-го – 20-х годов XX века исследование влияния ренессансных идей и представлений на развитие белорусской литературы было переведено в область специального изучения. Развитие ренессансной литературы в Беларуси рассматривалось в контексте социально-экономического развития Беларуси, а процесс её становления был связан непосредственным образом с национально-культурным возрождением белорусского народа. Формирование белорусского языка и ренессансной литературы рассматривалось в национальной историографии в контексте культурного общеевропейского развития.

Впоследствии основные выводы белорусских исследователей 1920-х годов относительно проблем формирования и развития гуманистической литературы в Беларуси эпохи Возрождения нашли преемственность в современной белорусской исторической науке.

Список использованной литературы:

1. Демидович, А. В. Развитие старобелорусской литературы в исследованиях российской дореволюционной историографии / А. В. Демидович // *ALONG Clio's ways... Topical problems of modern historical science* / edited by Mihovil Vojnovic, Sasa Kozuh. – Koper : Faculty of Education, 2013. – S. 33–40.

2. Ластоўскі, В. Ю. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі / В. Ю. Ластоўскі. – Коўна : Выд-ва Беларус. Цэнтра ў Літве, 1926. – 187 с.

3. Ігнатоўскі, В. М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / У. М. Ігнатоўскі. – Мінск : Беларусь, 1991. – 189 с.

4. Богданович, М. Полное собрание сочинений : в 3 т. / М. Богданович. – Минск : Беларус. навука, 2001. – Т. 3. – 425 с.

5. Гарэцкі, М. І. Гісторыя беларускай літаратуры / М. І. Гарэцкі. – Вільня : Друк, 1920. – 207 с.

6. Янчук, Н. А. Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры. Старадаўні перыяд / Н. А. Янчук. – Мінск : Адраджэнне, 1922. – 119 с.

7. Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры са старажытных

часоў да канца XVIII ст. / пад агул. рэд. А. Ф. Коршунава. – Мінск. Навука і тэхніка, 1968. – 382 с.

8. Свенцицкий, И. С. Початки книгопечатания на землях Украины / И. С. Свенцицкий. – Львов, 1924. – 496 с.

9. Возняк, М. С. Історія української літератури : у 2 кн. / М. С. Возняк. – Львів : Світ, 1922. – Кн. I. – 696 с.

10. Дварчанін, І. С. Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве / І. С. Дварчанін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 187 с.

11. Чатырохсотлеце беларускага друку: 1525–1925 / пад рэд. У. І. Пічэты. – Мінск : Інбелкульт, 1926. – 355 с.

12. Пичета, В. И. Возрождение Украины-Руси и Белой Руси в XVI – начале XVII / В. И. Пичета // Белоруссия и Литва XV–XVI вв. / под ред. З. Ю. Копысского, В. Д. Королюка, Н. И. Улащика. – М. : Изд-во АН СССР, Ин-т славяноведения, 1961. – С. 715–730.

13. Пичета, В. И. Культура Белоруссии в XVI–XVII вв. / В. И. Пичета // Белоруссия и Литва XV–XVI вв. / под ред. З. Ю. Копысского, В. Д. Королюка, Н. И. Улащика. – М. : Изд-во АН СССР, Ин-т славяноведения, 1961. – С. 633–715.

14. Памятники литературы Беларуси X–XVIII веков / сост., лит. обраб. текста, пер. на рус. яз. И. В. Саверченко. – Минск : БелЭн, 2013. – 464 с.

15. Пичета, В. И. Scoringiana (1776–1926) / В. И. Пичета // Белоруссия и Литва XV–XVI вв. / под ред. З. Ю. Копысского, В. Д. Королюка, Н. И. Улащика. – М. : Изд-во АН СССР, Ин-т славяноведения, 1961. – С. 731–788.

Резюме:

В статье рассматривается изучение белорусской литературы эпохи Возрождения в белорусской историографии в 1920-х гг. Акцентируется внимание на тот факт, что формирование белорусской литературы было непосредственно связано с национально-культурным возрождением белорусского народа.

Ключевые слова: эпоха Возрождения, белорусская литература, национальная концепция, историография.

Abstract:

The article examines the Belarusian literature of the Renaissance in Belarusian historiography in the 1920s. Attention is focused on the fact that the formation of Belarusian literature was directly connected with the national and cultural revival of the Belarusian people.

Keywords: Renaissance, Belarusian literature, national concept, and historiography.

Сергій Євсеєнко

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Україна

ДО ІСТОРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ДАТ ЗАСНУВАННЯ ДЕЯКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЛИМАНСЬКОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сьогодні ми спостерігаємо помітне зростання інтересу до регіональної історії, в тому числі і в частині визначення дат заснування населених пунктів. Не є винятком і наша, Донецька область. Чим це можна пояснити? По-перше, тим, що чимало з цих населених пунктів мали своїх попередників – слободи, остроги та якісь інші види поселень, оборонні споруди, козацькі зимовники, які не бралися до уваги при визначенні історії дат їх заснування під час масової колонізації Російською імперією території сучасної Донеччини. По-друге, це викривлення дат заснування деяких із них (м. Бахмут, с. Ямпіль), а по-третє, помилкове або свідоме приписування деяким із них чужої історії (м. Лиман, с. Закітне).

Звертаючись до вивчення історії Донеччини, розглядаючи її через призму регіональної історії, ми стикаємося зі складнощами

у визначенні дат заснування населених пунктів. У багатьох із них цих дат просто не існує, або визначається цілий історичний період, як то, наприклад, «перша половина XIX ст.». Історію визначення дати заснування м. Бахмут ми вже розглядали раніше [1, с. 121-126].

Розглядаючи історію населених пунктів Лиманщини, необхідно зазначити, що автори торкаються і проблем пов'язаних із виникненням перших поселень на Донецькому Подінців'ї в другій половині XVII – XVIII ст., – архієпископ Філарет (Д. Г. Гумілевський), Д. І. Багалій, В. О. Пірко, В.І. Подов. В.С. Курило, краєзнавці М.І. Пасічник, О. Я. Привалова, Ю.В. Тихоненко, Н.Ю. Фотина [2].

Селище Ямпіль – один із найдавніших населених пунктів Донеччини, і найстаріший на території південного Подінців'я – Лиманського та Бахмутського районів. Воно згадується в багатьох документах упродовж XVII – XVIII ст. Його історії ми присвятили декілька наукових розвідок з обраної теми [3].

Датою заснування слободи Ямпіль є 1682 рік (перша офіційна згадка населеного пункту в документах). Так, у розписі «осажених городів слободського Изюмського полка» разом із іншими населеними пунктами називається і слобода Ямпіль. У цьому документі під назвою «Экстракт о слободских полках 1734 г.», цитату з якого наведено у праці Д. І. Багалія, ми знаходимо таке: «... по ведомостям слободских полковников тех полков нижеописанные города осажены: Изюмского полку – полковой город Изюм – в 7189 (1681 – С.Є.), Лиман (сучасна Харківська обл.) – в 1667 р., Тор – в 1668 р., Ямпіль – в 7190 році (1682 – С. Є.) [4, с. 148; 170]. (Іл.1).

На жаль, поверхове прочитання й вільне трактування документів призвело до того, що в статті, присвяченій Ямпюлю, невідомий автор в «Історії міст і сіл Української РСР» датою заснування Ямпюля називає 5 жовтня 1665 р., посилаючись на документ, який не наводить [5, с. 485]. На той момент селища з такою назвою ще не існує. Ми знайшли цей документ, але він

ніяк не вказує на селище Ямпіль. Цю згадку вміщено й у записах архієпископа Філарета (Гумілевського) в описі, присвяченому Ямполь: «..в определении Белгородского воеводы, князя Репнина от 5 октября 1665 г. сказано, что земли по Донцу, от Маяка до устья Жеребца, поступают в пользу новых городов Маяка и Тора». А далі за текстом: «В грамоте в 1704 г. краснянцы и сухаревцы показывают, что они владеют землями вверх по Донцу по урочищу Репину яму, где ныне поселились Изюмского полка козаки села Ямполь» [6, с. 158].

Існує ще дві версії заснування Ямполь. Так, ще одна дата заснування Ямполь міститься в Енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза (Лейпциг) й І. Ефрона (С.-Петербург): «...слобода Харьковской губернии Изюмского уезда при р. Северский Донец в 15 верстах от села Кременного, жителей свыше трех тысяч, ярмарки, гончарное производство. Ямполь основан в 1703 г., служил форпостом, защищавшим Славянские и Бахмутские соляные заводы от набегов крымцев, в 1729 г. здесь построена крепость, уничтоженная при Екатерине II» [7, с. 663].

Видатний український історик, доктор історичних наук, професор, автор багатьох фундаментальних праць із заселення Донеччини В.О.Пірко вважав, що с. Ямпіль було засноване в середині 60-х років XVII століття, але якусь конкретну дату не називав [8, с. 115]. Разом із тим, у матеріалах, наведених В.О. Пірком, є найдавніша згадка про ці землі. Так, в 1571 році в контексті опису Бахмутської прикордонної сторожі Московської держави в «устье Чорного Жеребца» на краю сучасного смт. Ямпіль [9, с. 39].

У документі «Донецькі сторожі за розписом князя Михайла Тюфякіна та дяка Матвія Ржевського 1571 р. шостій прикордонній сторожі» було наказано: «А от Святогорские сторожи переезду до Бахмутские сторожи полтора днища, верст с 70. А стоят Бахмутовским сторожем на старом месте, а бегати сторожем с той сторожи с вестьми в Путивль Лосицкою дорогою» [10, с. 114]. В іншому документі «Розписі, до яких урочищ та до яких

місць і по яких дорогах з Путивля і Рильська повинні добиратися до Дикого поля за дозором князя Михайла Тюфякіна та дьяка Матвія Ржевського в 1571 р.» приписувалося 6-й прикордонній сторожі «... да перелезти Донец на ногайскую сторону (лівий берег Сіверського Дінця) у Тюндукова болонья, до Донцом на низ до устья Черного Жеребца; а Донец перелезти на Крымскую сторону меж Бахмутовой и Чернага жеребца, да по Бахмутовой на гору до правые розсошины Бахмутовские столпы, да розсошиною на гору верст с 10, да тое розсошину перелезти, да ехати на гряду прямо...» [11, с. 114-115].

Але сторожа не являла собою поселення, яке можна було б прийняти за початок нинішнього м. Бахмут (Артемівськ), а була тільки місцем для зустрічі прикордонної служби (сторожі) в межах майбутнього с. Ямпіль. Отже, цей факт також не можна вважати початком історії залюднення Ямполя.

Складніше з Лиманом, громада якого в минулому році відсвяткувала 350 років із дня заснування міста. Але, на жаль, цьому хибному ювілею поклато початок використання чужої історії. В нарисі, присвяченому Лиманському району, авторами якого є О. І. Курінний (головний редактор місцевої газети «Зоря комунізму»), Т. М. Медведєв і С. М. Мельник, вміщеному в книзі «История городов и сел Украинской ССР. Донецкая область», датою заснування м. Лиман Донецької області помилково було визначено 1667 рік [12, с. 471].

Автори посилаються на дані, які містилися в праці академіка Д. І. Багалія, який описував початок створення Ізюмського слобідського полка, куди входила і слобода Лиман, що сьогодні знаходиться в Змієвському районі Харківської області [13, с. 170]. (Іл.1). Серед населених пунктів, які названі в цьому документі, є і слобода Ямпіль, найстаріша в Лиманському районі, й одна з найстаріших на Донеччині, про яку ми згадували вище.

Аналіз тих джерел, які є в нашому розпорядженні (архівних, історичних та картографічних), дають можливість відповісти на питання: коли починається історія м. Лиман (Донецької області)?

Так, В. Подов в «Історії Донбасу» пише: «...вгору по Дінцю у 80-х роках XVIII століття було побудовано міста Ізюм, Балаклея, Лиман та інші. До річі, Лиман знаходиться в Харківській області. Населеного пункту з такою назвою в межах Донбасу в той час не було. Нинішній Красний Лиман (в минулому Лиман) – районний центр Донбасу – був заснований пізніше» [14, с. 13].

У переписах населення, наведених в «Джерелах до історії населених пунктів Донеччини XVI–XVIII ст.» до II половини XVIII ст., і на картах першої половини XVIII ст. даних про м. Лиман немає. Так, наприклад, на фрагментах карти 1728–1729 років «Частина Сіверського Дінця в районі Бахмута геодезистів Івана Шишкова та Петра Лупандіна» та «Ландкарти Слобідських полків 1730 р.» Лиман Донецької області відсутній (л. 2, 3).

Одним із перших архівних документів, який містить дані про Донбаський Лиман є «Книга метрична Білоградської єпархії Ізюмського відомства» за 1767 р. [15]. (л. 4). У ній написано, що в «новонаселенной» військовій слободі Лиман в «новостроящейся» Петропавлівській церкві священика Стефана Калебердинського за 1767 рік було зареєстровано 24 народжених немовлят, 7 шлюбів та відспівано 51 небіжчика [16, с. 28].

Разом із тим, у Г. Д. Гумілевського (Філарета) ми знаходимо дані про те, що Петропавлівська церква Лимана, яку він відносить до «храмов прочих военных поселений Купянского округа», була вже в 1700 р. і мала серед прихожан 260 чоловіків та 256 жінок на 1730 р. [17, с. 315]. А далі в таблиці дані про кількість прихожан за 1790 р. відсутні. Наступні дані вже аж за 1810 р. Але архієпископом наведено кількість лиманців, прихожан Петропавлівської церкви, які померли від епідемій холери в 1831 р. – 30, 20 в 1832 р., а в 1848 р. – 50 осіб. [18, с. 315].

У академіка Д. І. Багалія в «Ведомости о провинциях и комиссарствах Слободско-Украинской губернии и состоящих в них местечках, селах, деревнях и находящихся в них жителей мужского и женского пола с подразделением их на сословия

1773 г.» ми знаходимо «Лиман в степи у озера Лиман», в якому було: «отставных военных 9, бывшей казачьей старшины – 4, духовных лиц – 12, войсковых обывателей – 921, подданных черкасов – 398. Всего – 1344» осіб чоловічої та жіночої статі [19, с. 368].

Далі, в збірнику документів «Описи Харківського намісництва в кінці XVIII ст.», який було видано в 1991 р., автори – В. О. Пірко та О. І. Гуржій наводять в «IV відомості з яких саме міст і повітів Харківського намісництво сформоване та скільки було в ньому осіб на 1779 р.», що в військовому селищі Лиман по Ізюмському комісарству було: військових – 1017, підданих – 13, однодворців – 6. Всього – 1036 осіб [20, с. 164].

В картографії вперше Лиман показано на карті Слов'янського повіту Катеринославського намісництва, датованої 1787 р., що є ще одним із підтверджень того, що датою його заснування є саме цей період – 60–80-ті роки XVIII ст. [21, с. 74].

У «Джерелах до історії населених пунктів Донеччини XVI–XVIII ст.» укладачем, професором Пірко В.О., вміщено матеріали переписів Азовської губернії за 1778 р. та Катеринославського намісництва за 1785 р., в яких дані про Лиман відсутні. А в описі населених пунктів до Атласу Катеринославського намісництва за 1795 р. ми знаходимо дані одразу про два Лимани – військову слободу й село Нижній Лиман, яке належало поручику Москвітинову. В першій – 312 дворів, населення – 2095, з яких чоловіків 1081, а жінок – 1015 осіб, 4 вітряні і 2 водяні млини. В селі Нижній Лиман – 6 дворів, в яких мешкали 22 чоловіки і 17 жінок, що належали поручику Москвітинову. Був там ставок та 2 вітряні млини [22, с. 66].

Починаючи з початку XIX ст. Лиман входить до населених пунктів другого кавалерійського округу Українського (Харківського) воєнного поселення Російської імперії (1817–1857 рр.) [23].

Таким чином, необхідно зазначити, що часом заснування військової слободи Лиман (сучасна Донецька область), є кінець

60-х років XVIII ст., на що вказують наведені вище архівні, історичні й картографічні джерела. Правильною датою є 1767 р., але ж ніяк не 1667-й. [24, с. 28].

Що ж стосується села Закітне, то тут ситуація ще простіша. Один із місцевих лиманських краєзнавців В. Мороз, визначаючи історію його заснування, використав у газетній замітці, написаній ще в 90-ті роки ХХ ст., матеріал Філарета (Гумилевського Г.Д.), присвячений с. Закотне Старобільського округу, що зараз на Луганщині, замінивши в ньому р. Айдар на р. Сіверський Дінець, залишивши все інше по тексту на місці. В свою чергу М. І. Пасічник включив цей матеріал, не перевіривши його, в свою книгу [25, с. 77]. І тільки через десять років нашими спільними зусиллями помилку було виправлено, про що М.І. Пасічник написав в іншій своїй книзі, присвяченій Лиманщині [26, с. 77-79].

Підводячи підсумки необхідно зазначити, що крапку в цій проблемі ставити ще дуже рано. Необхідно й надалі вдумливо проаналізувати матеріали з регіональної історії й дослідити історію заснування інших населених пунктів, виправивши по-можливості існуючі історичні, фактологічні та хронологічні помилки.

Список використаної літератури

1. Євсеєнко Сергій, Бойко Дарина. До історії визначення дати заснування м. Бахмут. // *Along clios ways... Topical problems of modern historical science.* – Копер. – Nr. 1/2016.

2. Филарет (Гумилевский Д.Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. 5 отделение. / Д.Г. Гумилевский (Филарет). – Харьков, 1858; Багалей Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI – XVIII ст. / Д. И. Багалей. – Харьков, 1886; Багалей Д.И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. Т. – 2. / Д.И.Багалей.– Харьков, 1890; Пірко В.О. Заселення Степової України в хві – хviii ст. / В.О. Пірко. – Донецьк: Український

культурологічний Центр, 1998; Подов В.І., Курило В.С. Історія Донбасу / В.І. Подов, В.С. Курило. – Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2009; Привалова О.Я., Фоменко М.В. Церковное строительство на Краснолиманщине в XVIII – начале XX вв. // Літопис Донбасу: Краєзнавчий збірник Випуск XVI. – Донецьк: Літопис, 2008. – С.18–24; Пасечник Н.И. Краснолиманщина: вчера, сегодня, завтра. / Н.И. Пасечник. – Краматорск, Издательство «АОЗТ «ПП» АПП», 2007; його ж – Подінців'є – солов'їне і вічне. / М. І. Пасічник. – Краматорск, Издательство «АОЗТ «ПП» АПП», 2017.

3. Євсеєнко С.А. Перші поселення на території сучасного Ямполья (Донецька область) в XVII – XVIII ст. // С.А. Євсеєнко // Святогірський альманах – 2016. Збірка наукових праць – Харків: ТОВ «Деоніс Плюс», 2016; Євсеєнко С.А. Історія заснування укріпленого містечка і слободи на території сучасного селища Ямпіль (Донецька область) в кінці XVII – XVIII ст. / С.А. Євсеєнко // Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2017. Збірник наукових праць. Вип. 1. – Бахмут, Вид-во, 2017; Євсеєнко С. А. Шоста Бахмутська сторожа та заснування Бахмута (історіографічний аспект) / С. А. Євсеєнко // Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2018. Збірник наукових праць. Вип. 2. – Бахмут, Вид-во, 2018;

4. Багалеї Д.И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. Т.-2. / Д.И.Багалеї. – Харьков, 1890.

5. История городов и сел Украинской ССР. Донецкая область. – К., 1976.

6. Филарет (Гумилевский Д.Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. 5 отделение. / Д.Г. Гумилевский (Филарет). – Харьков, 1858.

7. Энциклопедический словарь. Том ХLI. Издатели: Ф.А.Брокгауз (Лейпциг) и И.В.Ефран (С.Петербург). – С.-Пб., 1904.

8. История родного края (Часть первая). Учебное пособие для 6–9 классов / Авторы: Колесник А.В., Пирко В.А., Нестерцова С.М., Щербинина Е.В. – Донецк: Издательство «Фирма «Кардинал», 1998.

9. Пірко В.О. Заселення Степової України в XVI – XVIII ст. / В. О. Пірко. – Донецьк: Український культурологічний Центр, 1998.

10. Там само. – С. 114.
11. Там само. – С. 114-115.
12. История городов и сел Украинской ССР. Донецкая область. – К., 1976.
13. Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалея. Т. – 2. – Харьков, 1890.
14. Подов В.І., Курило В.С. Історія Донбасу / В.І. Подов, В.С. Курило. – Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2009
15. ЦДІАК України. – Ф.1989. – Оп. 1. – Спр. 555.
16. Тихоненко Ю.В., Фотина Н.Ю. История села Щурово. / .В. Тихоненко, Н.Ю. Фотина.– Краматорск: Издательство ЦТРИ «Печатный дом», 2017.
17. Филарет (Гумилевский Д.Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. 5 отделение. / Д.Г. Гумилевский (Филарет). – Харьков, 1858.
18. Там само – С. 314.
19. Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалея. Т. – 2. – Харьков, 1890.
20. Описи Харківського намісництва в кінці XVIII ст. Описово-статистичні джерела / АН УРСР, Археогр. комісія та інші. / Упорядники В.О. Пірко, А.І. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1991.
21. Тихоненко Ю.В., Фотина Н.Ю. История села Щурово. / .В. Тихоненко, Н.Ю. Фотина. – Краматорск: Издательство ЦТРИ «Печатный дом», 2017.
22. Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI – XVIII ст. / Укладач Пірко В.О. – Донецьк, 2001.
23. Атлас статистический округов Украинского военного поселения за 1837 г.
24. Тихоненко Ю. В., Фотина Н.Ю. История села Щурово / Ю. В. Тихоненко, Н. Ю. Фотина.– Краматорск : Издательство ЦТРИ «Печатный дом», 2017.
25. Пасічник М.І. Подінців'є – солов'їне і вічне. / М.І. Пасічник. – Краматорск, Издательство «АОЗТ «ПП» АПП», 2017.

26. Там само. – С. 77-79.

Резюме:

Статтю присвячено дослідженню проблем, спричинених фактами викривлення або фальсифікації дат заснування в XVII–XVIII ст. населених пунктів Лиманського району Донеччини – Лимана, Закітного та Ямполь.

Ключові слова:: регіональна історія, колонізація, слобода, Лиманський район, дата заснування.

Abstract:

The article is dedicated to the problems connected with historical distortion, twisting and falsification of the identification of the foundation dates in 17-18 centuries of Liman area's settlements such as the town of Liman and villages Zakitne and Yampil in Donetsk region.

Keywords: regional history, colonization, Sloboda, Liman area, foundation date/

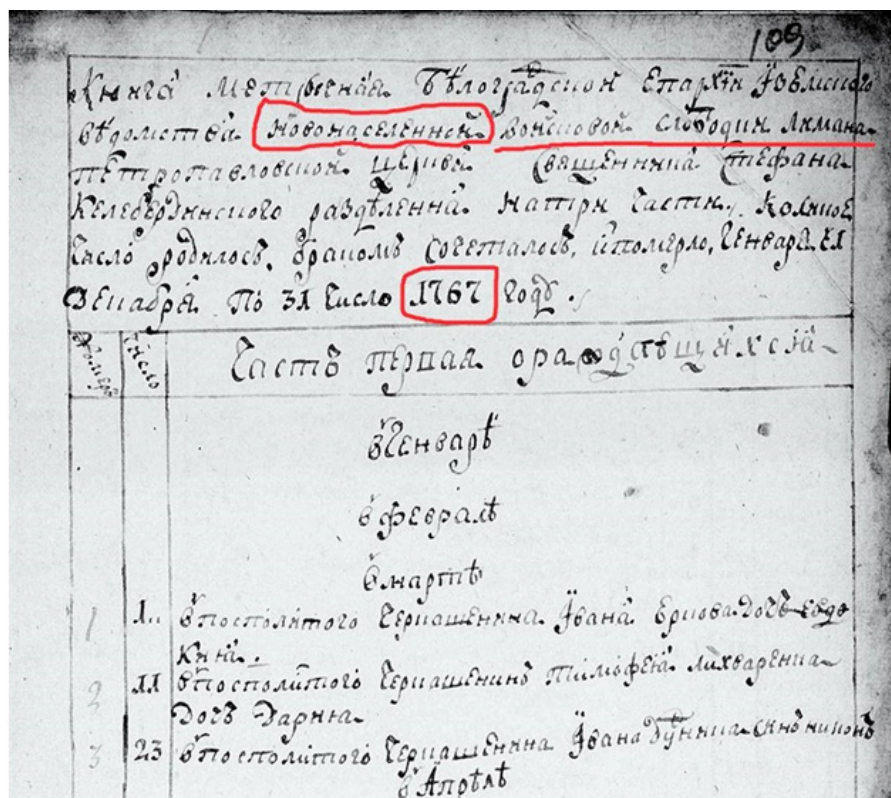
Додатки

— 170 —

А по відомості слободських полковъ полковниковъ тех полковъ ниже-
писанные города осаженны:

	въ ко- торыхъ городахъ осаженны		въ ко- торыхъ городахъ осаженны
Сумского полку:		Харьковского полку:	
Городъ Вѣнополе	180	Местечко Перекопъ	204
А полковой городъ Сумы и прот- чие того полку города в кото- рыхъ годахъ осаженны известій неимеетца.		Местечко Терновка	700
Ахтырского полку:		Нѣжмского полку:	
Сенное	109	Полковой городъ Нѣжмъ	7189
Богодуховъ	174	Прежде бывшимъ харьковскимъ полковникомъ Григоріемъ Дон- цовымъ	
Городное	150	Того полку хъ стеченъ:	
Красной Куть	174	Печенега	1640
Мурафа	170	Савицы	1686
Рублевка	183	Каменка	1675
Высокополе	181	Лималь	1667
А полковой городъ Ахтырка в которомъ году осаженъ изве- стия неимеетца. А тогож полку местечко Котельва прежде была малороссійского регимен- ту гадяцкаго полку, въ 702 году именнымъ блаженнаго и вѣлей достойнаго памяти Его Императорскаго величества Петра Перваго указомъ опре- делено по способности въ вѣ- домство в ахтырской полкъ.		Сенковъ	1674
Харьковского полку:		Болоклея	1678
Полковой городъ Харьковъ	164	Гороковатка	1670
Салтовъ	174	Змиевъ	1661
Местечко Молочевъ	185	Торъ	1666
Местечко Мерфа	192	Мохвачъ	1639
Местечко Волчьи Воды	196	Малинова	1660
Городъ Олманой Валки	202	Село Спеконка	7190
		Дуречина	1660
		Андреевка	1676
		Куненка	1655
		Болоклея	1664
		Генсеевка	1666
		Яшовъ	7190

Іл 1. Фрагмент «Экстракту о слободских полках 1734 г.»

Ил. 4. Фрагмент із першої метричної книги Петропавлівської церкви с. Лиман за 1767 р.

Яна Комар

Международная школа английского языка

Helen Doron English

Краснодар, Российская Федерация

ХРАМЫ КАК ЦЕНТРЫ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ

Церковь всегда являлась важным и неотъемлемым элементом жизни человека, особенно остро чувствовалась потребность в духовности там, где человеку приходилось особенно тяжело или в особо тяжелое время. Исследователи не раз обращали внимание и на историю развития церковного движения в Украине, на роль церкви в различных сферах жизни и на состояние духовности как в Советском Союзе, так уже и в независимой Украине [1]. При этом особое внимание всегда уделялось православию, так как оно является преобладающей конфессией как в Украине, так и многих других славянских странах. Согласно традиции, большая часть украинцев являются прихожанами

Украинской православной церкви Московского патриархата, Украинской православной церкви Киевского патриархата, Украинской автокефальной православной церкви и Украинской

Греко-католической церкви [2]. Активность церковного строительства припадает на начало 1990-тых, после падения железного занавеса, и эта тенденция продолжается уже более двадцати лет с некоторыми паузами, что связано с экономическими показателями страны. Людям были необходимы храмы, и они активно строились и открывались, при этом уровень конфессиональной определенности в Украине был долгое время довольно невысоким: исследования середины 1990-х годов показывали этот уровень в 30%, 2010 годов – около 50%, и только в последние 5 лет уровень конфессиональной определенности начал расти. Максимальные показатели характерны для западных регионов Украины – вплоть до 93%, хотя для центральных и восточных регионов этот показатель не особо изменился – 43–48%, при этом средний показатель «веры в Бога» по Украине составляет чуть больше 70%, таким образом, в восточных областях из 70% верующих меньше половины из них считают себя представителями определенной конфессии, остальным же все равно в какую церковь ходить.

В силу сложившейся ситуации нам бы хотелось рассказать о двух православных церквях, которые не относятся к наиболее влиятельным патриархатам: церковь «Благовещения Пресвятой Богородицы» Русского Древлеправославного патриаршества (г. Макеевка), Храм «Святого равноапостольного Климента епископа Охридского чудотворца» Болгарской православной церкви (пос. Угольщик Макеевского городского совета).

Церковь «Благовещения Пресвятой Богородицы» Русского Древлеправославного патриаршества (г. Макеевка) - в Украине зарегистрировано две общины Русской Древлеправославной церкви. Одна из них в Донецкой области [3], а именно в Макеевке. Хотя церковь зарегистрирована в 2002 году, история прихода уходит корнями еще к 1930-м годам. Первые прихожане прибыли сюда из Курской области в поисках работы. Новая волна миграции относится к послевоенному времени и опять связана с поиском работы, но это уже восстановление

промышленных объектов. Из воспоминаний одной из прихожанок церкви, она приехала из Днепропетровской области вместе с подругой в поисках работы и ранее в церковь не ходила и ни к какой конфессии не принадлежала. Здесь на Донбассе она встретила своего будущего мужа – старообрядца. У прихода своей церкви не было, и батюшку вызывали к себе на особые случаи, например венчание. Для отправления службы приезжали священник Назарий из Новопокровского храма Краснодарского края, отец Логин из Льгова Курская область, отец Иоанн из Климова Брянская область, священноинок Доментиан из Курска, отец Пантелеймон из Грузии, отец Иоанн, владыка Лев из Курска. Второй важной проблемой прихожан стала малограмотность. Основным способом передачи молитв был устный, что приводило к большим искажениям первичного текста. С 1991 года религиозная ситуация в стране меняется и практика отправлять религиозные обряды дома отходит в прошлое. В 2002 году на территории области была зарегистрирована община Русской Древлеправославной церкви, а в 2004 году община получает благословение на строительство новой церкви.

Храм «Святого равноапостольного Климента епископа Охридского чудотворца» Болгарской Православной Церкви (пос. Угольщик Макеевского городского совета) - согласно переписи населения 2001 года Донецкая область занимает третье место в Украине по численности болгарского населения после Одесской и Запорожской областей. В области зарегистрировано несколько национально-культурных обществ болгар, одно из которых в 2001 году было зарегистрировано в городе Макеевка. Местная болгарская община состоит из разных миграционных потоков, которые в хронологическом плане отделены друг от друга десятилетиями. Наиболее многочисленная группа – это «крымские болгары», которых в 1944 годы депортировали с территории полуострова и после реабилитации в 1961 году им запретили возвращаться в

Крым. Многие из них по различным причинам, но в основном, экономического характера, новым местом проживания выбрали Донецкую область. После юридического оформления документов на национально-культурное общество в 2008 году стал вопрос об оформлении приходской общины в поселке Угольщик Макеевского городского совета. Выбор этого поселка обусловлен численностью болгар, которые там проживают, и отсутствием церкви в радиусе 20 км.

Отличительными особенностями таких храмов как храм «Благовещения Пресвятой Богородицы» и храма «Святого Климента Охридского» является специфика региона (промышленные города, сфера производства, 40 часовая рабочая неделя) и территориальная разобщенность общины (только небольшой процент прихожан являются местными жителями), а также формальная поддержка от патриархатов в виде благословения. Большинство прихожан проживают на большой удаленности от своих церквей и приезжают сюда только по большим праздникам. С одной стороны создается иллюзия, что церкви являются малопосещаемыми, но с другой стороны активность/участие прихожан в жизни своих церквей очень высока: это и экономическая поддержка, и организационная работа, и помощь в решении различного рода проблем. Скорее всего, что источники такого поведения следует искать в компенсаторной функции человеческой психики, в стремлении сохранить свои этнические корни и передать их новым поколениям. Кроме того, обе общины гордятся тем фактом, что получили официальное благословение на строительство церквей, но стараются не акцентировать внимание, что данное благословение является по сути формальной поддержкой, так как не несет в себе экономической составляющей. Эти общины должны самостоятельно искать спонсоров, которые профинансировали бы строительства, то есть они должны доказать свою жизнеспособность и состоятельность. Патриархаты не видят смысла вкладывать огромные деньги в

дорогостоящие строительства для сравнительно небольших приходов. Один из вариантов решения проблемы прихожане видят в установлении контактов с «материнскими» церковными организациями.

Список использованной литературы

1. Полієнко Г. О. Благодійництво та добротинність Православної церкви у Чернігівській єпархії (друга половина XIX - початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Г. О. Полієнко / Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2011. – 20 с.; Цендра Н. М. Відносини держави і церкви в Україні (1991–1996 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. М. Цендра / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2011. – 20 с.; Канталінська Ж. В. Відносини радянської держави та православної церкви в Криму в кінці 40-х – на початку 60-х років XX століття : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ж. В. Канталінська / Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2003. – 20 с.; Силантьєв В. І. Влада і православна церква в Україні (1917– 1930 рр.) : Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / В. І. Силантьєв / Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2005. – 38 с.; Сурмач О. І. Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.) : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. І. Сурмач / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2001. – 20 с.; Білик В. А. Греко-уніатська церква у Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. А. Білик / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – 20 с.; Сухарєв М. В. Економічне становище православної церкви в Криму і Північній Таврії в кінці XVIII - середині XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М. В. Сухарєв / Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 20 ; Шугальова І. М. Зміни в адміністративному устрої православної церкви в Україні в другій половині XIX ст. : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. М. Шугальова / Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.; Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні в умовах модернізації (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) : Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / О. М. Ігнатуша / Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2006. – 39 с.; Тригуб

О. П. Історія Херсонської єпархії (1775–1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. П. Тригуб / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 16 с.

2. Более 70% украинцев считают себя верующими – опрос. 23 ноября 2016 // УНИАН: <https://press.unian.net/press/1640077-bolee-70-ukraintsev-schitayutsebya-veruyuschimi-opros.html>

3. Религиозная палитра Донецкой области. Справочник религиозных организаций. Под редакцией доктора богословия, профессора Шевченко А. И. и доцента Козловского И. А. – Донецк : ДонГИИИ, 2005. – С. 61.

Резюме

В статье рассматривается история развития общин, приходов и церквей Русского Древлеправославного патриаршества и Болгарской православной церкви на территории Макеевского городского совета Донецкой области. Автор приводит отличительные особенности этих общин от традиционных православных церквей региона.

Ключевые слова: старообрядцы, Русское Древлеправославное патриаршество, Болгарская православная церковь, территориальная разобщенность общины.

Abstract

The article discusses the history of the development of communities, parishes and churches of The Russian Old Orthodox Church and the Bulgarian Orthodox Church on the territory of Makeyevka Donetsk region. The author gives the distinctive features of these communities from the traditional Orthodox churches in the region.

Keywords: Old Believers, The Russian Old Orthodox Church, the Bulgarian Orthodox Church, territorial disunity of the community.

Вікторія Концур

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Україна

ОСНОВНІ ФОРМИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РАДЯНСЬКИХ ПРОФСПЛОК У ПЕРІОД «ВІДЛИГИ» (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР)

Процес формування сучасної української держави об'єктивно вимагає всебічного вивчення процесу функціонування демократичних інституцій в історичному контексті не лише в день сьогоднішній, а й на попередніх етапах історичного розвитку, який охоплює період радянського тоталітаризму. Об'єктивне і позаідеологічне дослідження механізму функціонування різних ланок політичної системи, не останню роль у якій відігравали професійні спілки, дозволить глибше і ґрунтовніше зрозуміти природу сучасних проблем демократичного становлення держави і суспільства, що створює додаткові умови для їх успішного подолання.

Актуальність поставленої проблеми обумовлюється необхідністю зменшення ідеологічної напруженості в сучасному українському суспільстві, рецидиви якої виявляються сьогодні під час проведення різноманітних політичних та громадянських акцій і яка за своєю суттю значною мірою є результатом вироблених свого часу стереотипів, закріплених у свідомості сучасного покоління. Дослідження витоків цих стереотипів та механізму їх нав'язування суспільству через найдемократичнішу за своєю первісною сутністю громадську організацію сприятиме не лише позбавленню української спільноти багатьох ідеологічних постулатів, а й вихованню в неї нової політичної культури, основаної на повазі до свободи думки та розмаїття теорій.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період «відлиги» (1956 – 1964 рр.), який за своїм характером був чи не «найдемократичнішим» етапом тоталітарних відносин, що надає додаткові можливості для підсилення об'єктивності висновків щодо характеру панівної на той час системи.

Мета статті – окреслити основні форми ідеологічної роботи професійних спілок та механізм підпорядкування наймасовішої організації трудящих волі та інтересам держави через кардинальну видозміну їхньої культурно-виховної функції.

Діяльності профспілок в межах їхньої виховної функції присвячено значну кількість досліджень у радянський період, в сучасній історіографії порушена проблема залишається малодослідженою. З найбільш фундаментальних праць радянської доби, що торкалися зазначеної проблеми, є навчальний посібник П.Ф. Молоко та видана Профвидавом у 1959 р. книга «Работа профсоюзного актива на предприятиях», в яких більш ніж відверто демонструється повна ідеологічна підпорядкованість всієї культурно-просвітницької роботи профспілок партійним настановам з комуністичного виховання трудящих. На кардинально інших позиціях знаходяться сучасні українські історики. Вони виходять з позиції негативного впливу

ідеології на культуру. Зокрема, таку точку зору поділяють сучасні українські науковці О.В. Стяжкіна, П.О. Саржан, Романюк І.М., які досліджують загальні тенденції розвитку культури в Україні в період «відлиги» [1].

Всередині 1950-х – 1960-х рр. організаційна будова профспілок була спрямована на формування подальшої залежності наймасовішої організації трудящих від правлячої партії. Первісний взаємозв'язок організаційної будови профспілок з їхньою ідеологічною діяльністю був обумовлений керівною та спрямовуючою роллю КПРС, яку беззаперечно визнавали радянські професійні спілки, що знайшло своє відображення у всіх трьох редакціях статутів громадської організації, які були чинними впродовж періоду «відлиги»: «Професійні спілки проводять усю свою роботу під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу – організуючої і спрямовуючої сили радянського суспільства» [2]. Крім того, «відлига» була новим етапом розвитку радянської тоталітарної системи, яка вибудовувалась на перевазі не силового, а ідеологічного впливу на суспільство. Останнє обумовлювало зміну організаційних засад і «привідного» пасу. Отже, взаємозв'язок між організаційною та ідеологічною діяльністю масової організації, на нашу думку, виглядає цілком закономірним. Беззастережне визнання радянськими профспілками керівної ролі правлячої партії, а також наслідування партійних принципів організаційної будови призвело до абсолютного викривлення виховної функції, яка, по суті, трансформувалась у функцію ідеологічного забезпечення партійних накреслень.

Однією з головних передумов для ідеологічної діяльності профспілок було стабільне зростання профспілкового членства. Аналіз профспілкової статистики доводить, що поповнення профспілок йшло майже пропорційно зростанню робітників і службовців. Так, за сім років «відлиги» (1956 -1962 рр.), кількість спілчан зросла на 42 854 943, а кількість робітників і службовців за цей же період склала 45 223 267 [3]. Це означає, що із нового

поповнення робітників і службовців 94,76 % вступили до професійних спілок. Як наслідок цього явища впродовж усього досліджуваного періоду мала місце стійка кількісна динаміка формування ФЗМК (до тисячі фабзавкомів щорічно [4]), що набуває особливої ваги передусім тому, що в них утворювались комісії з культурно-масової роботи, які й організовували весь процес ідеологізації спілчан відповідно до Положення [5]. Таким чином, організаційна будова радянських профспілок спрямовувалась на формування їх подальшої залежності від правлячої партії, що обумовило участь громадської організації у неспецифічних формах діяльності.

Соціалістичне змагання і рух за комуністичну працю як один з його різновидів розглядається нами не тільки як важливий елемент підвищення інтенсивності праці, а й як форма політичної підтримки партії. Передумовою появи руху за комуністичну працю була необхідність вироблення нової тактики, яка б запобігла руйнації радянської тоталітарної системи в умовах повоєнного світу. Після XX з'їзду КПРС ця тактика вилася у процес десталінізації та псевдодемократизації. Але партійна верхівка «відлиги», засуджуючи культ особи, не відмовилася від сталінського постулату про побудову в країні в основному першої фази комунізму – соціалізму [6]. Таким чином, поставало питання про перехід до комунізму, що вимагало психологічної підготовки суспільства до реалізації цієї ідеї, адже жодних економічних підстав для цього не було. Отже, рух за комуністичну працю виступав своєю формою «визрівання» ідеї проголошення комунізму.

Хронологічний аналіз партійних і профспілкових постанов, а також постанов фабрично-заводських комітетів викрив поспішний характер розгортання руху. Так, вже в 1959 р. в архівних матеріалах наводились дані про те, що рухом було охоплено 10 % всіх працюючих Української РСР [7], а на 1963 р. їхня кількість складала вже 46 %, як стверджують автори «Нарисів історії професійних спілок України» [8]. Тобто за 4

роки до цієї форми змагання було залучено майже половину працюючого населення республіки. І хоча динаміка зростання кількості учасників цієї форми змагання була вражаючою, стрибкоподібний характер розвитку та поступове падіння темпів його розгортання однозначно говорять про наявність факторів зовнішнього стимулювання [9].

Важливою складовою руху за комуністичну працю був моральний бік питання, який передбачав формування «нової людини» відповідно до принципів комуністичної моралі. Під цю ідеологічну модель найбільшою мірою підпадали учасники руху, які брали на себе зобов'язання, що являли собою своєрідну морально-етичну установку, покликану легалізувати політизацію виробничих відносин та перетворити ідею трудової змагальності на засіб пропаганди та ствердження ідей партії влади [10].

Особливо яскравого вираження ця тенденція набула напередодні XXII з'їзду КПРС. Так, у Постанові Президії ВЦРПС «Про задачі профспілок по розгортанню соціалістичного змагання на честь наступного XXII з'їзду КПРС» зазначалось, що звістка про нього «викликала нове могутнє політичне і трудове піднесення», в результаті якого перевиконувались завдання з найважливіших галузей господарства [11]. В той же час в архівних матеріалах відмічалось, що показники роботи промисловості за 7 місяців 1961 р. взагалі ставили під загрозу виконання зобов'язань, які було взято підприємствами до XXII з'їзду КПРС [12]. Невідповідність пропагандистських заходів партійних та профспілкових органів їхнім економічним результатам дає можливість констатувати, що організаторів руху хвилював не стільки його економічний, скільки політичний аспект, що приховувався за партійним постулатом про будівництво комунізму, останній, в свою чергу, виправдовував появу «відлиги» як чергового етапу тоталітарних відносин.

Профспілки забезпечували зміцнення та підтримку політичної системи тоталітаризму в її хрущовському різновиді також

і через роботу постійно діючих виробничих нарад (ПДВН). Дослідивши не офіційний бік їхньої діяльності, а латентний, можна переконатись, що передумови трансформації виробничих нарад у постійно діючі полягали в намаганні влади реанімувати зовнішньодемократичне призначення цієї структури та продемонструвати відхід від сталінських методів керування через створення у трудящих стійкої уяви про їхню реальну причетність до управління виробництвом.

Аналіз організації та змісту діяльності ПДВН засвідчує, що вони ідеально забезпечували контролюючу функцію адміністрації знизу, при цьому залишаючись формальними утвореннями, жоден з обов'язків яких не підкріплювався відповідними правами [13]. Особливої уваги заслуговує той факт, що більшу частину (70 % [14]) постійних членів ПДВН складали робітники, освіта яких була явно недостатньою для участі у прийнятті кваліфікованих рішень з тих питань, які входили до компетенції ПДВН, що, власне, й робило їхню участь у роботі ПДВН формальною. Таким чином, ініціатори «відлиги», експлуатуючи ідею народовладдя, зуміли перетворити структуру, покликану захищати інтереси трудового колективу, на орган витонченого тотального контролю адміністрації.

До цього часу залишається невизначеною реальна ефективність діяльності ПДВН. Так, «Нариси історії професійних спілок Української РСР» (1983 р.) наводять наступні дані: в 1963 р. було проведено 115 тис. засідань ПДВН за участі 7 млн. осіб. На цих засіданнях було прийнято 340 тис. пропозицій, з яких 260 тис. було запроваджено у виробництво [15], що за нашими підрахунками становить 76 % виконання рішень ПДВН. Але матеріали обласних архівів переконують, що збільшення кількості засідань ПДВН та рішень, які на них приймалися, зовсім не гарантувало позитивних зрушень у виробництві [16].

Порівнюючи офіційні масштаби виконання рішень ПДВН з реальною ситуацією, яка склалася на виробництві у період «відлиги», ми припускається думки, що вся діяльність ПДВН була спрямована не на економічний, а на політичний ефект.

Значною мірою ідеологізація трудящих мас здійснювалась також через розгалужену мережу культурно-освітніх закладів профспілок: клуби, бібліотеки, народні університети та червоні кутки.

В мережі профспілкових культурно-освітніх закладів клубам, будинкам та палацам культури відводилось одне з провідних місць. У досліджуваній період ці культурно-освітні заклади мали надзвичайно широкі можливості для впровадження цілого комплексу форм пропаганди партійної ідеології. Порівняльний аналіз «Положення про профспілковий клуб» редакції 1951 та 1956 рр. [17] показав досить чітку картину ідеологічної спрямованості та політизації всієї клубної роботи профспілок як у період сталінізму, так і за доби «відлиги». Але остання через специфіку свого становлення ініціювала новий виток вдосконалення та активізації ідеологічної роботи профспілкового закладу культури, створивши потужну базу подальшої ідеологізації суспільства.

Серед різноманітних клубних форм залучення трудящих до участі в культурно-масовій роботі профспілок найбільш привабливою, а отже, й найбільш ефективною була художня самодіяльність. Зміст цієї ланки культосвітньої роботи профспілок був одним із чинників ідеологічного впливу на спілчан, оскільки репертуарні плани гуртків художньої самодіяльності затверджувались партійними організаціями клубу та заводу, при яких вони діяли. Значну увагу партійні ідеологи приділяли підготовці керівників гуртків художньої самодіяльності, які спрямовували всю просвітницько-виховну роботу гуртка у необхідне для партії русло [18].

Архівні дані засвідчують, що кількість гуртків та учасників художньої самодіяльності за роки «відлиги» зросла більше ніж вдвічі [19], а отже вдвічі посилювався й опосередкований ідеологічний тиск на трудящих та членів їх сімей.

Функціонування профспілкових бібліотек доцільно розглядати з позиції їх ідеологічної заданості. Вивчення

партійних та профспілкових документів, в яких порушувалось питання діяльності цих закладів культури, переконують у правомірності цієї гіпотези. Наприклад, V пленуму ВЦРПС постановив: «Вважати найважливішою задачею профспілкових організацій покращити роботу з комуністичного виховання трудящих» та «запропонувати профспілковим організаціям посилити керівництво бібліотеками...» [20]. Аналіз довідок та статистичних звітів бібліотек дає можливість зробити висновок про надання пріоритету в бібліотечних фондах суспільно-політичній та технічній літературі. В той час як художня та дитяча література користувалися у читачів значно більшим попитом, їм приділялося значно менше уваги з боку адміністрації бібліотек [21]. Цей факт викриває зацікавленість партійних та профспілкових органів не стільки в гуманітарній, скільки в ідеологічній діяльності бібліотек.

У контексті ідеологічної діяльності профспілкових бібліотек України гостро поставала проблема кваліфікації бібліотечних кадрів. За архівними даними на 1959 р. в республіці більше 40 % бібліотечних працівників не мали спеціальної освіти [22]. Частково ця проблема вирішувалася через організацію семінарів та конференцій. Тематика всіх цих заходів дає підстави стверджувати, що робота профспілок з підвищення професійного рівня бібліотечних працівників була спрямована на підтримку належного рівня їхньої ідеологічної підготовки. Так, обласними радами та комітетами профспілок було організовано постійно діючі семінари (один раз на місяць) з найважливіших рішень партії та актуальних питань роботи бібліотек, таких, наприклад, як «Постанова ЦК КПРС «Про стан та заходи покращення масово-політичної роботи в партійних організаціях Сталінської області» чи «Робота бібліотек по обслуговуванню бригад комуністичної праці». Також проводились наради з бібліотечними працівниками, на яких заслуховувались звіти у порядку обміну досвідом роботи з пропаганди рішень XXI з'їзду КПРС та рішень червневого Пленуму ЦК КПРС [23]. Таким

чином, профспілкові бібліотеки втратили значну частку свого первісного гуманістичного призначення, перетворившись на одну з чисельних складових надзвичайно складного механізму ідеологічного впливу на громадян.

Механізм забезпечення утримання влади впродовж багатьох десятиріч радянським тоталітарним режимом досить повно реалізовувався через діяльність народних університетів професійних спілок, які представляли собою універсальні громадські навчальні заклади. Ця форма громадської освіти набула найбільшого розмаху після XXI з'їзду КПРС і була покликана забезпечити підвищення свідомості майбутніх «будівників комунізму» через покращання їхнього освітнього рівня [24]. Порушена проблема освіти поставала тим більш актуальною, що на фоні заяв про визначні досягнення СРСР у галузі виробництва, науки і культури, які давали змогу перейти до побудови комуністичного суспільства, освітній рівень громадян залишався низьким [25].

Партійні ідеологи активно популяризували ідею про «народну ініціативу» щодо організації цих громадських закладів. Однак результати вивчення змісту постанов II пленуму ВЦРПС (1959 р.) спростовують цей постулат. В документі вимагалось «всіляко розвивати університети культури» та забезпечувати «високий ідейний рівень» в їх діяльності. [26]. «Народну ініціативу» щодо організації університетів культури спростовують і незаперечні факти, які наводяться у численних профспілкових довідках, що адресувалися до вищих органів профспілок та партії. Зокрема, у довідці 1963-го р. профспілкова організація Львівської області повідомляла, що в 1961 р. колектив Львівського політехнічного інституту за вказівкою міськкому партії створив у м. Львові міський університет технічного прогресу [27].

Аналіз планів та програм, які пропонувались як взірці у різноманітних збірках з питань організації народних університетів, забезпечив чітке уявлення про їхню ідейно-політичну спрямованість і дав підстави стверджувати, що вони виступали

засобами перетворення громадського закладу освіти на одну з численних ідеологічних опор правлячої партії. Наприклад, розділ «Театральне мистецтво» з програми навчального плану в одному з університетів художнього виховання складався з 8 занять, 4 з яких несли суто ідеологічне навантаження: «Театральне мистецтво і його роль в комуністичному вихованні трудящих», «Реалістичні традиції російської театральної культури», «Світове значення радянської театральної культури», «Висока ідейність та художня майстерність радянської драматургії» [28]. Ідеологічна спрямованість навчання в цих громадських закладах певною мірою виступала гарантом «правильного» сприйняття слухачами партійних завдань та чіткого їх виконання на виробництві, де створювалася матеріально-технічна база близького комуністичного майбутнього.

Надзвичайними партійними закладами, максимально наближеними до процесу виробництва були червоні кутки. Аналіз форм та засобів діяльності червоних кутків засвідчує, що в цих профспілкових закладах використовувались форми, притаманні клубній та бібліотечній роботі. Розбіжність має місце хіба що у масштабі їх діяльності. Лекції, бесіди, читання, доповіді, тематичні вечори, зустрічі з передовиками виробництва, робота гуртків художньої самодіяльності та діяльність агіткультбригад мали на меті забезпечити «культурний відпочинок» працівників безпосередньо на підприємстві [29]. Що ж до характеристики їх роботи саме у період «відлиги», то тут варто відзначити, що вона повністю відповідала своєму первісному призначенню, яке ми відтворюємо за академічним виданням Українська Радянська Енциклопедія. Вона визначає червоний куток як «освітній заклад клубного типу.., де проводиться масова агітаційна та політико-освітня робота» [30].

Партія постійно інспірувала кількісне зростання цих профспілкових закладів як засіб пропаганди «відлиги», водночас намагаючись максимально підвищити ефективність їхньої роботи [31]. Але вони не виконували повною мірою того

ідеологічного навантаження, яке на них покладала держава, оскільки робітники ніколи не були в захопленні від програм, які в них проводились. Численні факти свідчать про їх використання робітниками не за призначенням або ж про перетворення їх на місця, де щодня в обідню перерву любителі доміно «забивали козла» [32]. Пов'язати це можна з тим, що червоні кутки не були природнім осередком культури у пропаганді загальнолюдських цінностей, а виступали в ролі надзвичайного закладу ідеологічного впливу, відтворюючи певні політичні інтереси.

Таким чином, у досліджуваний період професійні спілки України переживали процес подальшого одержавлення. Залежність від держави виявилась у повній деформації їх природних функцій. У зв'язку з цим виховна функція громадської організації трудящих трансформувалась в ідеологічну. За часів «відлиги» вона набула особливого значення в результаті модифікації як панівного режиму, так і концептуальних засад профспілкового руху.

Список використаної літератури

1. Саржан А.О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст.: Дис. ... д. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2004. – С. 350-376; Стяжкина Е.В. Культурные процессы в Донбассе в 1960-х – начало 1990-х гг.: Дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.01. – Донецк, 1996. – С. 140; Романюк І.М. Клуб і сільське життя у 50-ті – 60-ті роки ХХ століття // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. – Київ. – 2001. – Вип. 2. – С.117-128.

2. Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 года. – М.: Профиздат, 1955. – С. 2; Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XII з'їздом профспілок СРСР 27 березня 1959 року. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – С. 4; Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом професійних спілок СРСР. – К.: Держполітвидав України, 1963. – С. 5.

3. Сводный статотчет ОСПС на 1.01.1956 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1072. – Арк. 1; Сводный статотчет по республиканским комитетам профсоюзов на 1.01. 1956 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. –

Од. зб. 1073. – Арк. 1; Сводный статотчет по облсовпрофам на 1.01.1958 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1453. – Арк. 1; Сводный статотчет ОСПС на 1.01.1959 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1726. – Арк. 2; Сводный статотчет по УССР на 1.01.1960 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2054. – Арк. 2; Сводный статистический отчет (по отраслям промышленности) на 1.01.1962 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2858. – Арк. 2.

4. Там само.

5. Положение о комиссии по культурно-массовой работе фабричного, заводского, местного (цехового) комитета. Утверждено Президиумом ВЦСПС 8 февраля 1951 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1956. – С. 543-544.

6. Резолюции XVIII съезда: По третьему пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР (1938 – 1941 гг.) // КПСС в резолюциях. – М.: Политиздат, 1985. – Т. 7. – С. 51.

7. Сводный статистический отчет по УССР за I полугодие 1959 г. - ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2054. – Арк. 2.

8. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Гол. ред. О.М. Стоян; кер. авт. кол. О.П. Реєнт. – Київ: Б.В., 2002. – С. 499.

9. Движение за коммунистический труд в промышленности СССР 1958 – 1963: Сб. док-ов и мат-лов. – М.: Наука, 1965. – С. 352; Данные о движении за коммунистический труд по состоянию на 1.01.1964 г. - ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 4114. – Арк. 6.

10. Протокол обласної наради бригад і ударників комуністичної праці. М. Тернопіль. 3 червня 1960 р. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2512. – Арк. 114, 125.

11. О задачах профсоюзов по развертыванию социалистического соревнования в честь предстоящего XXII съезда КПСС. Постановление Президиума ВЦСПС от 16 января 1961 г., протокол № 2, п. 10. // Сборник постановлений президиума и секретариата ВЦСПС январь-март 1961 г. – М.: Профиздат, 1961. – С. 42-44.

12. Справка о работе профсоюзных организаций по развертыванию социалистического соревнования за звание коллектива и ударника коммунистического труда на предприятиях и стройках УССР. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2922. – Арк. 14.

13. Об утверждении положения о постоянно действующем

производственном совещании на промышленном предприятии, стройке, в совхозе, МТС и РТС. Постановление Совета Министров СССР и ВЦРПС от 9 июля 1958 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1958. – С. 38-40.

14. Сведения о работе постоянно действующих производственных совещаний по УССР по состоянию на 1.VII. 1961 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2900. – Арк. 1; Сведения о работе постоянно действующих производственных совещаний на предприятиях УССР за I-е полугодие 1962 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3287. – Арк. 1; Данные о постоянно действующих производственных совещаниях на 1 января 1964 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 4114. – Арк. 15.

15. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР / Ю.В. Бабко, П.Л. Варгатюк, И.Л. Гошуляк и др. – К.: Политиздат Украины, 1983. – С. 476-477.

16. Справка о работе ПДПС предприятий г. Конотопа. (по состоянию на 7. VIII. 1958 г.). – Сумський держархів. – Ф. Р-3347. – Оп. 1. – Од. зб. 241. – Арк. 82; Доклад председателя Станиславского областного совета профессиональных союзов т. Майбороды на совещании Областного профсоюзного актива. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1213. – Арк. 242.

17. Положение о профсоюзном клубе, доме, дворце культуры. Утверждено Президиумом ВЦСПС 24 мая 1951 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1955 г. – С. 517-518; Положение о профсоюзном клубе. Утверждено Президиумом ВЦСПС 7 декабря 1956 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957 г. – С. 491.

18. Справка о подготовке кадров руководителей художественной самодеятельности. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1549. – Арк. 19.

19. Справка о количестве коллективов художественной самодеятельности по состоянию на 1 января 1956 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1549. – Арк. 48; Информация об организации культурно-массовой и просветительной работы профсоюзов Украины. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3883. – Арк. 13.

20. О задачах профсоюзных организаций по улучшению воспитательной и культурно-массовой работы среди трудящихся. Постановление V пленума ВЦСПС 29 июня 1956 г. // Справочник

профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957. – С. 476, 478.

21. Сводный годовой отчет библиотек профсоюзов за 1963 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3919. – Арк. 1-2, 5; Сводный годовой отчет библиотек профсоюзов за 1964 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 4299. – Арк. 1.

22. Справка Укрсовпрофа о проведенной работе культурно-просветительными организациями профсоюзов Украины по улучшению воспитательной и культурно-массовой работы среди трудящихся республики. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1835. – Арк. 86.

23. Там само.

24. О контрольных цифрах развития народного хозяйства СССР на 1959 – 1965 годы. Доклад Н.С. Хрущева 27 января 1959 года // Материалы внеочередного XXI съезда КПСС. – М.: Госполитиздат, 1959. – С. 46, 51.

25. XX съезд КПСС и его исторические реальности / Под общ. ред. В.В. Журавлева. – М.: Политиздат, 1991. – С. 311.

26. О мерах по улучшению воспитательной и культурно-просветительной работы профсоюзов. Постановление II пленума ВЦСПС 16-18 июля 1959 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1960. – С. 472.

27. Справка по народным университетам технического прогресса при профсоюзных организациях Львовской области по состоянию на 1 февраля 1963 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3895. – Арк. 28.

28. Народные университеты: Сб. статей / Сост. С.М. Косолапов. – М.: “Советская Россия”, 1961. – С. 61.

29. О задачах профсоюзных организаций по улучшению воспитательной и культурно-массовой работы среди трудящихся. Постановление V пленума ВЦСПС 29 июня 1956 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1956. – С. 540-541.

30. Українська Радянська Енциклопедія: В 17 т. – К.: АН УРСР, 1964. – Т. 16. – С. 105.

32. Об очередных задачах идеологической работы партии. Постановление Пленума ЦК КПСС, принятое 18-21 июня 1963 г. // КПСС в резолюциях. – М.: Политиздат, 1971. – Т. 7. – С. 445.

33. Емельянов Б. Работа культактива. – М.: Профиздат, 1962. – С. 29.

Резюме

Стаття містить історичний аналіз основних форм ідеологізації суспільства функціональними засобами професійних спілок України у період «відлиги». На основі широкого кола опублікованих та неопублікованих джерел розглядається механізм політичного, ідеологічного та організаційного підпорядкування професійних спілок інтересам тоталітарної держави. Відзначається, що в основі зазначеної підпорядкованості лежало беззастережне визнання профспілками керівної ролі правлячої партії, що призвело до видозміни всієї функціональної діяльності масової громадської організації взагалі та її виховної функції зокрема.

З'ясовано характер залежності реалізації ідеологічної функції профспілок від їхньої організаційної будови. Доводиться, що в результаті партійного впливу відбулася подальша політизація виробничих відносин, яка разом із викривленою виховною функцією, спрямованою на беззастережну ідеологізацію суспільства, заперечувала захисну функцію профспілок. Розкрито роль культурно-освітніх закладів профспілок у процесі тотальної партійної ідеологізації суспільства. Зроблено висновок, що «відлига» являла собою наступний етап розвитку тоталітарної системи.

Ключові слова: професійні спілки, тоталітаризм, правляча партія, ідеологія, суспільство, підпорядкованість, залежність.

Abstract

The article is devoted to the complex historical research of the process of ideological influence on the society which was carried out by functional means of Ukrainian trade-unions during the period which is known as the Thaw. Using the wide range of published and archival material and documents the author looks into the mechanism of political, ideological and organizational subordination of trade-unions to the totalitarian regime's interests. It is significant that the unconditional recognition of the Party's leading role on the part of trade-unions in the USSR has been the core element of the above-mentioned subordination which subsequently caused profound changes in the style and activity of trade-unions in general and in their educational function in particular.

The author clearly defines the character of mutual dependence between the process of realization of trade-unions' ideological function and their organizational structure. It is proved that as the result of the Party's influence the industrial relationship was politicized. Both this circumstance and a distorted educational function further imposed the prevailing ideology on the people, thus hampering trade-unions' original function of defending the social interests of extensive sections of the population.

The author also reveals the role of trade-unions' cultural and educational establishments in the process of the ruling party's total ideological influence on the society. It has been also proved that the Thaw was the following stage of the totalitarian system.

Keywords: trade-unions, totalitarianism, the ruling party, ideology, society, subordination, dependence.

Вікторія Руда

ДЗ «Луганський державний медичний університет»
Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ГАЛУЗІ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ЄС

Події на Балканах у 90-х роках ХХ ст. виявили нездатність західноєвропейської спільноти до рішучих зовнішньополітичних дій, що спонукало країни Європейського Союзу координувати зовнішню політику. Так, Маастрихтська угода 1992 р. формально запровадила Спільну зовнішню політику та політику безпеки (СЗПБ) ЄС, що в подальшому дозволяє європейській спільноті заявити про себе на міжнародній політичній арені.

Особливої уваги у становленні СЗПБ заслуговує процедура прийняття рішень, оскільки на всіх етапах – Маастрихтському, Амстердамському, Ніццькому та Лісабонському, вона виявляє суперечності щодо готовності країн-учасниць ЄС діяти «єдиним фронтом» у спільній зовнішній політиці.

Підвалини для розвитку СЗПБ вперше закладає Маастрихтська угода 1992 р., яка окрім визначення цілей СЗПБ, запроваджує два нових інструменти здійснення СЗПБ: спільна позиція та спільні

дії. Відповідно до статті J.2 п.1 країни-члени Європейського Союзу повинні інформувати один одного з будь-якого питання СЗПБ, яке представляє взаємний інтерес, з метою забезпечення максимальної ефективності шляхом узгоджених та єдиних дій [1, с.78].

Детально сформулювавши принципи і методи вироблення спільної позиції, країни-члени Європейського Союзу зобов'язалися гарантувати відповідність їхньої національної політики спільній позиції. Згідно договору Рада Європейського Союзу розробляла спільні позиції і визначала сферу застосування спільних дій, їх основні цілі і завдання, тривалість, засоби й умови реалізації (ст. J.3 пп.1, 2) [1, с.78]. Країни-члени Європейського Союзу мали дотримуватися спільних дій доки не спливе термін або не будуть досягнуті поставлені цілі. Отже, країни Європейського Союзу повинні були проводити свою національну політику за лінією, розробленою на міждержавному рівні за їх участю.

У Маастрихтської угоди зазначаються механізми керування СЗПБ. Визначення принципів і загальних напрямків СЗПБ закріплюються за Європейською Радою, тим самим надаючи їй визначну роль (ст. J.8 п.1) [39, с.80]. Рада Європейського Союзу приймає рішення, які необхідні для визначення і здійснення СЗПБ на основі основних загальних положень, визначених Європейською Радою (ст. J.8 п.2). Окрім Європейської ради і Ради Європейського Союзу, у розробці рішень беруть участь Європейська комісія і Європейський парламент.

На міжнародній арені Європейський Союз має бути представленим головною країною-членом Європейського Союзу, яка несе відповідальність за виконання відповідних рішень. У межах цієї компетенції вона висловлює позицію Союзу в міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях (ст. J.5 пп.1, 2) [39, с.80]. Головуюча держава-член діє за підтримки Генерального секретаря Ради, який виконує обов'язки Високого Представника у справах СЗПБ.

Процедура прийняття рішень передбачає одностайність країн-членів. Приймаючи будь-які рішення щодо реалізації спільних дій Європейська рада має діяти на основі кваліфікованої більшості (для прийняття актів Ради достатньо принаймні 54 голоси) Треба відзначити, що для більшої ефективності Маастрихтська угода зберігає принцип «трійки» – консультації керівництва головної держави з попереднім та наступним керівництвом (ст. J.5 п.3) [1, с.79]. Таким чином, угода містить такий собі компроміс, що передбачає голосування більшістю з застосуванням спільних заходів, які Рада попередньо має ухвалити одностайно.

З часом Маастрихтську угоду було піддано критиці, що спонукало європейську спільноту рушити далі у розбудові СЗПБ, так у 1997 р. було підписано Амстердамський договір. Цей документ розкриває нові горизонти у зовнішньополітичній галузі, зокрема, зазначається, що основою для спільних дій і позицій мають стати напрями спільної стратегії, яку приймає Європейський Союз.

Новим елементом, впровадженням Амстердамською угодою, є розроблення спільних стратегій, що їх ухвалює Європейська рада й реалізує Європейський Союз у сферах, які мають важливе значення для Союзу в цілому.

Зміни торкаються інституційної структури СЗПБ. Згідно з Амстердамським договором впроваджується нова посада – Високий представник Європейського Союзу з СЗПБ, який водночас є Генеральним секретарем Ради Європейського Союзу. До його повноважень належить здійснення координації і забезпечення функціонування всієї системи СЗПБ, а також від імені Ради Європейського Союзу ведення переговорів з країнами, що не належать до Європейського Союзу (ст. 26 ДЄС) [2, с.28]. Детальніше завдання Високого представника Союзу з питань СЗПБ розроблені на Гельсінському саміті Європейської Ради (10-11 грудня 1999 р.) і полягають у наступному: допомагати Голові Європейського Союзу у координуванні роботи Ради

Європейського Союзу з метою забезпечення узгодженості різноманітних аспектів зовнішньополітичної діяльності Європейського Союзу; сприяти підготовці політичних рішень і формулювань для Ради з питань зовнішньої та безпекової політики з метою постійного зосередження на ключових питаннях, що потребують швидкого розв'язання або політичного контролю; докладати зусилля до реалізації рішень у сфері СЗПБ, тісно співпрацювати з Комісією, державами-членами й іншими органами, що відповідають за ефективну імплементацію цих рішень [3, с.130].

Для підвищення ефективності СЗПБ створюється спеціальний Орган раннього сповіщення і політичного планування під керівництвом Високого представника з СЗПБ, до функцій якого входить наступне: робота ситуаційного центру кризового реагування; розробка проектів політичних рішень для Ради Європейського Союзу; планування діяльності Європейського Союзу з метою попередження конфліктів [4].

Новаціям піддають «Трійку Спільноти»: її склад утворює держава, що головує в Європейському Союзі, Високого представника з питань СЗПБ і представника Європейської Комісії (ст. 21 ДЕС) [2, с.26]. Крім того, до її складу можуть входити голова держави, що головуватиме наступною та/або призначений Радою спеціальний представник, який має мандат стосовно конкретних питань зовнішньої політики.

У прийнятті рішень зі СЗПБ продовжує діяти принцип одноголосності, проте утримання у голосуванні окремих представників не має перешкоджати їхньому прийняттю. Утримуючись від голосування, будь-який член Ради знімає з себе зобов'язання виконувати це рішення, але визнає, що таке рішення є обов'язковим для Європейського Союзу, отже – не вживати жодних дій, які можуть перешкоджати або суперечити діяльності Європейського Союзу (ст. 23 п.1) [2, с.27]. Всі процедурні питання, рішення щодо спільної позиції, спільних дій, спільної стратегії відтепер приймаються кваліфікованою більшістю.

СЗПБ охоплює всі питання, які стосуються безпеки Європейського Союзу, зокрема й поступове оформлення спільної оборонної політики, що свого часу може привести до формування спільної оборони Європейського Союзу, про що обережно згадувалося у Маастрихтській угоді. Поступове оформлення спільної оборонної політики буде підкріплене, за потреби, співпрацею держав-членів у сфері озброєнь. Формули, що їх ужито в статтях Амстердамського договору, з нашої точки зору, свідчать про надзвичайну обережність держав-членів щодо питання про запровадження спільної оборони, зокрема й подальшої інтеграції національних збройних сил.

Наступний крок у зовнішньополітичній інтеграції країн-учасниць ЄС відбувається у Ніцці у 2001 р. Здебільшого Ніццька угода була присвячена основному завданню Європейського Союзу – підготовці до вступу в нього великої групи країн Центральної та Східної Європи. Тому зміни пов'язані з інституційними реформами та механізмами прийняття рішень.

Суттєві зміни можна простежити у напрямку поглибленого співробітництва. Ніццький договір практично анулює у окремих країн-членів Європейського Союзу можливість блокувати процес поглибленої співпраці в галузях підвладних Європейському Союзу (ст. 27а). Якщо попередній договір – Амстердамський – не визначав конкретних галузей, в яких можливе поглиблене співробітництво, то стаття 27b Ніццької угоди зазначає наступне: поглиблене співробітництво не може належати до питань, які мають військове або оборонне значення [5, с.215]. Таким чином деякі члени Союзу отримують право діяти від імені Європейського Союзу під час здійснення спільних дій, навіть якщо в цій акції не братимуть участі інші члени Союзу, достатньо й їхнього схвалення. Відповідно до договору на Європейську Раду і Європейську Комісію покладається відповідальність за координацію дій і сумісність такого співробітництва з політикою Європейського Союзу.

Лісабонська угода 2007 р. внесла свої, продиктовані часом, коректури в інституційну структуру другої опори ЄС. Головною відтепер у галузі СЗПБ стає Європейська рада, до якої, згідно договору, кожна країна-учасниця може звернутися з власними ініціативами та пропозиціями, попередньо узгодивши їх з міжнародними організаціями.

Одноголосність стає загальним правилом у прийнятті рішень в галузі СЗПБ. Прийняття рішень за Лісабонською угодою відбувається за наступними напрямками: за стратегічними цілями та інтересами ЄС, за спільними позиціями, за спільними діями, за імплементацією спільних позицій та спільних дій. Проте члени ЄС мають можливість утриматися під час голосування, а також зробити формальну заяву про свій намір. Якщо кількість таких членів становить більше 1/3 країн-учасниць, то відповідне рішення не приймається [6].

В межах Ради утворюється Комітет з політики та безпеки, який окрім моніторингу СЗПБ, має здійснювати політичний контроль та стратегічне керівництво операцій з врегулювання кризових явищ (згідно статті 38 ДЕС).

Також закріплюється роль Верховного представника ЄС з іноземних справ і створюється Європейська служба зовнішніх зв'язків (ЄСЗЗ). До компетенції останньої належить врегулювання кризових явищ, тому його структура досить розгалужена.

У складі ЄСЗЗ перебуває Директорат з кризового врегулювання та планування, який відповідає за політико-стратегічне планування цивільних місій та військових операцій, а також за їх критичний аналіз.

Військовий штаб ЄС також підпорядковується ЄСЗЗ. Він працює під керівництвом Робочої групи Військового комітету, у складі якого перебувають голови міністерств оборони країн-учасниць ЄС, підзвітної Верховному представнику. Військовий штаб займається раннім попередженням, оцінкою ситуації та стратегічним плануванням дій для місій СЗПБ. Він

також підтримує тісний зв'язок з ООН та НАТО відповідно до домовленостей «Берлін плюс» [7].

Комітет з цивільних аспектів керування кризовими явищами є дорадчим органом, які надає консультації Комітетові з політики та безпеки.

Ситуаційний центр ЄС є «розвідувальним центром» ЄС. Цей підрозділ ЄСЗЗ проводить моніторинг міжнародної ситуації, акцентуючи увагу на певних регіонах та складних питаннях, таких як тероризм, розповсюдження зброї масового знищення та ін. Саме він покликаний забезпечувати експертний аналіз для своєчасного прийняття рішень в межах СЗПБ.

Лісабонська угода більш чіткіше надає типи кризового врегулювання (цивільне чи військове) та розширює список «Петерзбергських завдань», які перебувають у складі другої опори ЄС та додають їй можливість проводити операції з роззброєння, попередження конфліктів та постконфліктної стабілізації, а також надання військових консультацій та допомоги.

Процес прийняття рішень щодо кризової ситуації будується за наступними фазами:

1. політична (За підтримки різних консультативних органів Комітет з політики та безпеки оцінює доцільність дій ЄС в конкретній ситуації. Якщо Комітет цю доцільність схвалює, починається їх планування. Директорат з кризового врегулювання та планування розробляє концепцію врегулювання даної кризи, в якій обов'язково висвітлюється пов'язані з кризою політичні інтереси ЄС, практичні варіанти здійснення дій (цивільні чи військові операції) та цілі таких місій. Комітет з політики та безпеки допрацьовує концепцію врегулювання кризового явища на надає її Раді для схвалення);
2. стратегічна (залежно від оцінки конкретної ситуації Військовий штаб розробляє варіанти військових дій, а Відділ з планування цивільних місій – план невійськових дій, при цьому обов'язково додаються зауваження обох відділів. Комітет з

політики та безпеки готує проект рішення з різними варіантами та надає його Раді);

3. початок операції або місії (Рада приймає формальне рішення, яке містить мандат місії чи операції, на підставі якого призначається її голова. Призначений командуючий операцією чи місією несе відповідальність за розробку загального задуму операції чи місії та оперативного плану дій. Після схвалення цього пакету документів Рада надає дозвіл на початок операції чи місії, яка проводиться під політичним контролем та стратегічним керівництвом Комітету з політики та безпеки).

На нашу думку, треба все ж таки зазначити, що далеко не всі дії ЄС у галузі СЗПБ є виключно військовими. Найчастіше мова йде про цивільні дії, проводяться не стільки бойові операції в традиційному змісті, скільки операції з підтримки миру, попередження конфлікту, врегулювання кризової ситуації, постконфліктової стабілізації, а також гуманітарні місії.

Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС стартувала наприкінці ХХ ст., проте, як зазначають дослідники, інтеграція в цій галузі залишається на низькій стадії. Низка договорів щодо розвитку СЗПБ дають змогу визначити основні завдання, розробити механізми і процедури їхнього здійснення, закріплюють функції провідних органів Європейського Союзу в цій галузі, а також права та обов'язки країн-учасниць ЄС. Проте розгалуженість інституційної структури СЗПБ та процедура прийняття рішень є свідченням, що не всі країни-учасниці ЄС готові діяти в єдиному зовнішньополітичному фарватері.

Список використаної літератури

1. Договор о Европейском Союзе. Европейский Союз. Прошлое, настоящее, будущее. Единый Европейский акт. Договор о Европейском Союзе. – М.: «Право», 1994. – Т. 2. – 246 с.
2. Европейський Союз: Консолідовані договори / Пер. Ю. Петруся. – К.: Port-Royal, 1999. – 206 с.

3. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу / Н. Мусис. – К.: „К.І.С.”, 2005. – 466 с.

4. Европейский Союз: Факты и комментарии.– 1998. – Вып. 11. – Режим доступа: http://www.edc-aes.ru/site/ru/union/archive/vipusk_11html

5. Dumoulin A., Mathieu R., Sarlet G. Politique européenne de sécurité et de défense (PESD). De l'opérateur à l'identitaire. Genèse, structuration, ambitions, limites / A. Dumoulin , R. Mathieu, G. Sarlet – Bruxelles: Etablissement Emile Bruylant, 2003. – 694 p.

6. Лісабонська угода. Режим доступу: <https://publications.europa.eu/fr/publication-detail/-/publication/3c32722f-0136-4d8f-a03e-bfaf70d16349>

7. Домовленості між ЄС та НАТО у форматі «Берлін плюс» Режим доступу: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_49217.htm

Резюме

Спільна зовнішня політика ЄС покликана зміцнити роль та позиції європейської спільноти на світовій арені в умовах глобальних змін. Автор статті розглядає основні договори ЄС – Маастрихтський, Амстердамський, Ніццький та Лісабонський, що впроваджують та регулюють СЗПБ, зокрема, процес прийняття рішень.

Ключові слова: Європейський Союз, спільна зовнішня політика та політика безпеки, договір.

Abstract

The common foreign and security policy of the EU is aimed at the strengthening of the European Community role and position on the world stage in a context of global changes.

The author of the article reviews the main treaties of the EU; the Maastricht, Amsterdam, Nice and Lisbon Treaty; which establish and govern the CFSP (Common Foreign and Security Policy), in particular the decision making-process.

Keywords: European Union, Common Foreign and Security Policy, treaty.

